

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 6 разів на рік

Заснований у січні 2010 р.

Журнал визнано МОН України

як фахове видання з економічних наук

категорії «Б»

2023

№5(130)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, ректор ДТЕУ (Україна)

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор,
перший проректор з науково-педагогічної роботи ДТЕУ (Україна)

Відповідальний секретар

ГЕРАСИМЕНКО Анжеліка Григорівна, д. е. н., професор,
проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків ДТЕУ (Україна)

Члени редакційної колегії

БАЙ Сергій, д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту ДТЕУ (Україна)
БЛАКИТА Ганна, д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та фінансів підприємства ДТЕУ (Україна)
БОЙКО Маргарита, д. е. н., професор, завідувач готельно-ресторанного бізнесу ДТЕУ (Україна)
ВАЩЕНКО Юлія, д. ю. н., професор, КНУ ім. Т. Шевченка (Україна)
ВОЛОСОВИЧ Світлана, д. е. н., професор, професор кафедри фінансів ДТЕУ (Україна)
ГАЙДУКЕВИЧ Агнешка, д. е. н., професор, Краківський економічний університет (Польща)
ГАРАФОНОВА Ольга, д. е. н., професор, професор КНЕУ ім. В. Гетьмана (Україна)
ГОНЕТ Войцех, д. е. н., доцент Університету природничо-гуманітарних наук у Седльце (Польща)
ГОНЧАРЕНКО Олена, д. ю. н., доцент, головний науковий консультант відділу з питань цивільних і господарських відносин та підприємництва Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України (Україна)
ГОРДОПОЛОВ Володимир, д. е. н., професор, професор кафедри фінансового аналізу та аудиту ДТЕУ (Україна)
ГУРЖИЙ Тарас, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ (Україна)
ДОБІЯ Мечислав, д. е. н., професор, Краківський університет економіки (Польща)
ДУГІНЕЦЬ Ганна, д. е. н., професор, завідувач кафедри світової економіки ДТЕУ (Україна)
ЗАПОТОЦЬКА Олена, д. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ (Україна)
ІЛЬЧЕНКО Наталія, д. е. н., професор, завідувач кафедри торговельного підприємництва та логістики ДТЕУ (Україна)
КАВКА Інга, д. ю. н., професор Інституту права, адміністрації та економіки Краківського педагогічного університету (Польща)
КАВУН-МОШКОВСЬКА Ольга, к. е. н., доцент, доцент кафедри торговельного підприємництва та логістики ДТЕУ (Україна)
КАЛЮЖНА Наталія, д. е. н., професор, професор кафедри світової економіки ДТЕУ (Україна)
КАНСВА Тетяна, д. е. н., професор, декан факультету фінансів та обліку ДТЕУ (Україна)
КАРАВАСВ Тарас, д. т. н., професор, професор кафедри товарознавства та митної справи ДТЕУ (Україна)
КЛЮЧНИК Альона, д. е. н., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки МНАУ (Україна)
КОРОЛЬ Світлана, д. е. н., професор, професор кафедри обліку та оподаткування ДТЕУ (Україна)
ЛІАПЕ Наталія, д. е. н., професор, Ризький технічний університет (Латвія)
МАЗАРАКІ Наталія, д. ю. н., професор, завідувач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права ДТЕУ (Україна)
МЕЛЬНИК Тетяна, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту ДТЕУ (Україна)
МОТОРИН Руслан, д. е. н., професор, професор кафедри статистики та економетрії ДТЕУ (Україна)
НАЗАРОВА Каріна, д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансового аналізу та аудиту ДТЕУ (Україна)
ОСІКА Сергій, к. ю. н., професор кафедри світової економіки ДТЕУ (Україна)
ПАРАСІЙ-ВЕРГУНЕНКО Ірина, д. е. н., професор, професор кафедри фінансового аналізу та аудиту ДТЕУ (Україна)
СОБАКАРЬ Андрій, д. ю. н., професор, ДДУВС (Україна)
ТИЩЕНКО Олександр, д. е. н., професор, професор КНЕУ ім. Вадима Гетьмана (Україна)
ТИМАШОВ Віктор, д. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ (Україна)
ТРУНІНА Ірина, д. е. н., професор, Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського (Україна)
УМАНЦВ Юрій, д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики ДТЕУ (Україна)
ФЕДУН Ігор, д. е. н., професор, професор кафедри світової економіки ДТЕУ (Україна)
ФОМІНА Олена, д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку та оподаткування ДТЕУ (Україна)
ХМЕЛКО Ірина, д. ф. н., доцент, Університет Теннессі в Чаттануга (США)
ЧУНІХІНА Тетяна, к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу ДТЕУ (Україна)
ШЛОСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор, Жешувський університет (Польща)
ШНИРКОВ Олександр, д. е. н., професор, КНУ ім. Т. Шевченка (Україна)
ЯКУШЕВИЧ Адам, д. ю. н., доцент Інституту права, адміністрування та менеджменту Університету Казимира Великого в Бидгощі (Польща)
ЯНКОВЕЦЬ Тетяна, к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу ДТЕУ (Україна)
ЯСТРЕМСЬКА Олена, д. е. н., професор, КНЕУ ім. Семена Кузнеця (Україна)

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**ДЕРЖАВНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Завідувач редакції

С. В. Андрушко

Редактори: Е. Ю. Кириченко,
Т. Б. Хлевицька, М. В. Дубко,
Л. М. Данченко
Художньо-технічний редактор
Л. В. Чорнокозинська

Підписано до друку 13.10.2023.

Тираж 200 пр. Зам. 226.

Адреса редакції, видавця,
виготовлювача:
вул. Києво, 19, м. Київ,
Україна, 02156
Телефон редакції: 531-31-16
E-mail: zt@knute.edu.ua

Внесено до Реєстру суб'єктів
у сфері друкованих медіа
за рішенням
Національної ради України
з питань телебачення
і радіомовлення
№ 798 від 31.08.2023 та присвоєно
ідентифікатор R30-01230

Індекс журналу в Каталозі видань
України на 2023 рік – 09641

Надруковано на обладнанні ДТЕУ
Свідчення суб'єкта видавничої
справи серія ДК № 7656
від 05.09.2022

Видається за рекомендацією
Вченої ради ДТЕУ
(протокол засідання № 2
від 28.09.2023)

Статті проходять рецензування.
Передрук і переклади матеріалів,
опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди
автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (Index Copernicus); реферативний баз даних «Україніка наукова», а також у пошуковій системі Академії Google (Google Scholar)

© Державний торговельно-економічний університет, 2023

З М І С Т

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

МЕЛЬНИК Т., КОВАЛЬОВА М.	Зовнішня торгівля України у контексті процедури спільного транзиту	4
НЕЧИПОРУК А., КОТОВА М., КОЧУБЕЙ Д.	Експорт України в умовах воєнного стану	18
БАЛАШОВА В.	Експортний потенціал ІТ-індустрії України	33

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

ДУГІНЕЦЬ Г., КОЛОДКО Н.	Економічне відновлення та розвиток країн після збройних конфліктів: досвід для України	46
ШКУРОПАДСЬКА Д., ЛЕБЕДЕВА Л., ОЖЕЛЕВСЬКА Т.	Стійкість економік ЄС та України в умовах російської агресії	66
МАЗУР А.	Міжнародний досвід регулювання стартапів	83
ГАНЕЧКО І.	Девелопмент нерухомості: європейські тренди	97

C O N T E N T

INTERNATIONAL TRADE

MELNYK T., KOVALOVA M.	Foreign trade of Ukraine in the context of the common transit procedure	4
NECHYPORUK A., KOTOVA M., KOCHUBEI D.	Ukraine's exports under martial law	18
BALASHOVA V.	Export potential of the IT industry of Ukraine	33

WORLD ECONOMY

DUGINETS G., KOLODKO N.	Economic recovery and development of countries after armed conflicts: experience for Ukraine	46
SHKUROPADSKA D., LEBEDEVA L., OZHELEVSKAYA T.	Resilience of the EU and Ukraine economies in the conditions of russian aggression	66
MAZUR A.	International experience of startup regulation	83
HANECHKO I.	Real estate development: European trends	97

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

DOI: 10.31617/3.2023(130)01
УДК 339.565(477)

МЕЛЬНИК Тетяна,
д. е. н., професор, завідувач кафедри
міжнародного менеджменту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-3839-6018
t.melnyk@knu.edu.ua

КОВАЛЬОВА Марія,
к. е. н., доцент, доцент кафедри
міжнародного менеджменту
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-6890-4853
m.kovalova@knu.edu.ua

MELNYK Tetyana,
Doctor of Sciences (Economics),
Professor, Head of the Department
of International Management
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3839-6018
t.melnyk@knu.edu.ua

KOVALOVA Mariia,
PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of International Management
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6890-4853
m.kovalova@knu.edu.ua

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРОЦЕДУРИ СПІЛЬНОГО ТРАНЗИТУ

Реалії воєнного часу суттєво вплинули на обсяги товарообігу країни та діяльність українських підприємств, передусім експортерів. Структура зовнішньої торгівлі України зазнала суттєвих змін через приєднання України до процедури спільного транзиту. Умови спільного транзиту мають стати своєрідним поштовхом для українських підприємств, зокрема експортерів, для розширення ринків збуту. Однак щоб усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності могли повноцінно скористатися такими перевагами, їм потрібно пройти певні процедури та надати відповідні гарантії. Метою статті є виокремлення змін та особливостей зовнішньої торгівлі України в контексті запровадження процедури спільного транзиту, а також узагальнення принципів і критеріїв щодо умов та надання гарантій українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в умовах митного безвізу. Для досягнення мети використано методи статистичного аналізу, аналізу

FOREIGN TRADE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE COMMON TRANSIT PROCEDURE

The realities of wartime have a significant impact on the volume of the country's turnover and the activity of Ukrainian enterprises, primarily exporters. The structure of Ukraine's foreign trade has undergone significant changes due to Ukraine's accession to the joint transit procedure. The terms of common transit should become a kind of impetus for Ukrainian entrepreneurs, in particular exporters, to expand sales markets. However, in order for all subjects of foreign economic activity to take full advantage of such benefits, they need to go through certain procedures and provide appropriate guarantees. The aim of the article is to highlight the changes and peculiarities of Ukraine's foreign trade in the context of the introduction of the joint transit procedure, as well as generalize the principles and criteria regarding the conditions and provision of guarantees by Ukrainian subjects of foreign economic activity in the conditions of visa-free customs. To achieve the goal, the methods of statistical

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

та синтезу, дедуктивний. Транзитне перевезення товарів під митним контролем здійснюється за єдиним транзитним документом з країни-експортера до країни-імпортера під забезпеченням однією гарантією, яка діє на території всіх країн-учасниць, через які йдуть товари від постачальника до покупця. Це дасть змогу зменшити вартість митних процедур і час на їх виконання, наслідком має стати зменшення черг на кордоні, а отже – більш швидке реагування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на потреби ринку. Проте гарантія має надаватися в євро та у вартість гарантії закладатимуться відразу ризики зміни курсу гривні відносно до євро, відсоток інфляції тощо. Вітчизняні експортери наразі мають відкриті перспективи, що полегшує вихід на ринки країн Європейського Союзу через приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту. Виконання необхідних умов є насамперед доволі складною процедурою, проте здійснення всіх вимог та надання відповідних гарантій має значно спростити вихід на іноземні ринки, зокрема країн – учасниць Конвенції, та підвищити конкурентоспроможність українських товарів, що буде мати позитивний вплив на загальний стан зовнішньої торгівлі України. Отже, набуває актуальності виокремлення змін, особливостей та перспектив розвитку зовнішньої торгівлі України в контексті запровадження процедури спільного транзиту.

Ключові слова: процедура спільного транзиту, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, митний контроль.

analysis, analysis and synthesis, deductive method were used. Transit transportation of goods under customs control is carried out according to a single transit document from the exporter's country to the importer's country under the provision of single guarantee, which is valid in the territory of all participating countries through which the goods pass from the supplier to the buyer. This will make it possible to reduce the cost of customs procedures and the time for their execution, the consequence should be a reduction in queues at the border, and therefore a faster response of foreign economic entities to the market needs. However, the guarantee should be provided in euros, and the risks of changes in the hryvnia exchange rate against the euro, the percentage of inflation, etc. will be included in the value of the guarantee. Domestic exporters currently have open prospects, which facilitate access to the markets of the European Union countries due to Ukraine's accession to the Convention on the Common Transit Procedure. Fulfilment of the necessary conditions is, first of all, a rather complex procedure, but the implementation of all requirements and the provision of appropriate guarantees should significantly simplify access to foreign markets, especially the countries, which are parties to the Convention, and increase the competitiveness of Ukrainian goods, which will have a positive impact on the general state of Ukraine's foreign trade. Thus, highlighting the changes, features and prospects for the development of Ukraine's foreign trade in the context of introducing a joint transit procedure becomes relevant.

Keywords: common transit procedure, foreign economic activity, export, customs control.

JEL Classification: F02, F13, F15.

Вступ

Реалії війни та воєнного стану в Україні висувають до вітчизняних підприємців нові вимоги щодо формування стратегії та відповідних тактичних рішень, змушують їх швидко реагувати на нові виклики та перебудовувати своє бачення подальшого розвитку. У перший місяць повномасштабної війни практично всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності призупинили свою роботу, проте вже у квітні 2022 р. почали відновлюватися як імпорт, так і експорт українських товарів.

Попри всі обставини, Україна демонструє європейський вектор свого розвитку, і яскравим прикладом цього є приєднання України до процедури спільного транзиту. Умови спільного транзиту мають стати своєрідним поштовхом для українських підприємців, передусім – експортерів, для розширення ринків збуту своєї продукції. Проте щоб усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності могли повноцінно скористатися такими перевагами, їм потрібно пройти певні процедури та надати відповідні гарантії, що вже успішно діють у країнах – членах Конвенції про процедуру спільного транзиту (далі – Конвенція).

Дослідженнями питань щодо входження України в загальний європейський простір та особливостей експорту вітчизняних товарів в умовах спільного транзиту займається багато українських науковців.

Зокрема Ю. Чиркова та М. Бортнікова розглянули нові умови здійснення експортно-імпорتنих операцій у режимі спільного транзиту (Чиркова & Бортнікова, 2022). Б. Кузник і В. Свічкарь виокремили та проаналізували особливості митного регулювання у країнах Європейського Союзу (Кузник & Свічкарь, 2018). Н. Щербатюк досліджував європейський досвід щодо організації митного контролю (Щербатюк, 2020). С. Леонова вивчала особливості гармонізації стандартів ланцюгів поставок України відповідно до вимог Європейського Союзу (Леонова, 2018). Проте недавнє приєднання нашої країни до Конвенції відкрило нові питання та необхідність детального дослідження та аналізу умов та відповідних перспектив для українських експортерів.

Метою статті є виокремлення змін та особливостей зовнішньої торгівлі України в контексті запровадження процедури спільного транзиту, а також узагальнення принципів і критеріїв щодо умов та надання гарантій українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в умовах митного безвізу.

Основою для підготовки статті стали статистична звітність *Eurostat*, Державної митної служби та Національного банку України, національна база даних "Законодавство України", методичні положення транзитного та митного регулювання Європейської комісії.

У ході дослідження використано методи: статистичного аналізу – за оцінки показників зовнішньої торгівлі; аналізу та синтезу – під час дослідження умов надання гарантії та поточного стану застосування транзитних декларацій; дедуктивний метод – для формулювання висновків щодо подальших перспектив експорту української продукції.

В основній частині статті послідовно проаналізовано стан зовнішньої торгівлі України протягом 2020–2022 рр., виокремлено умови та вимоги щодо українських експортерів у контексті запровадження процедури спільного транзиту, охарактеризовано зміни в митному оформленні після приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту.

1. Стан зовнішньої торгівлі України протягом 2020–2022 рр.

Для українських експортерів 2022 р. був роком падіння, що є очікуваним у реаліях воєнного стану. За даними Державної митної служби України, падіння експорту у 2022 р. порівняно з 2021 р. становить 35 % (Державна митна служба України, 2023). Проте з погляду поквартальної динаміки експорту з другої половини 2022 р. спостерігається поступове відновлення експорту (*рис. 1*).

Безумовно, на початку повномасштабного вторгнення росії майже весь бізнес був у стані шоку (як і все населення України), контракти та відвантаження по них призупинені, у деяких зруйновано або пошкоджено виробничі потужності та склади вже готової до відправки продукції. Але попри всі негаразди, і бізнес має працювати, як бачимо на *рис. 1*, українські підприємства з квітня 2022 р. поступово почали відновлювати свою роботу.

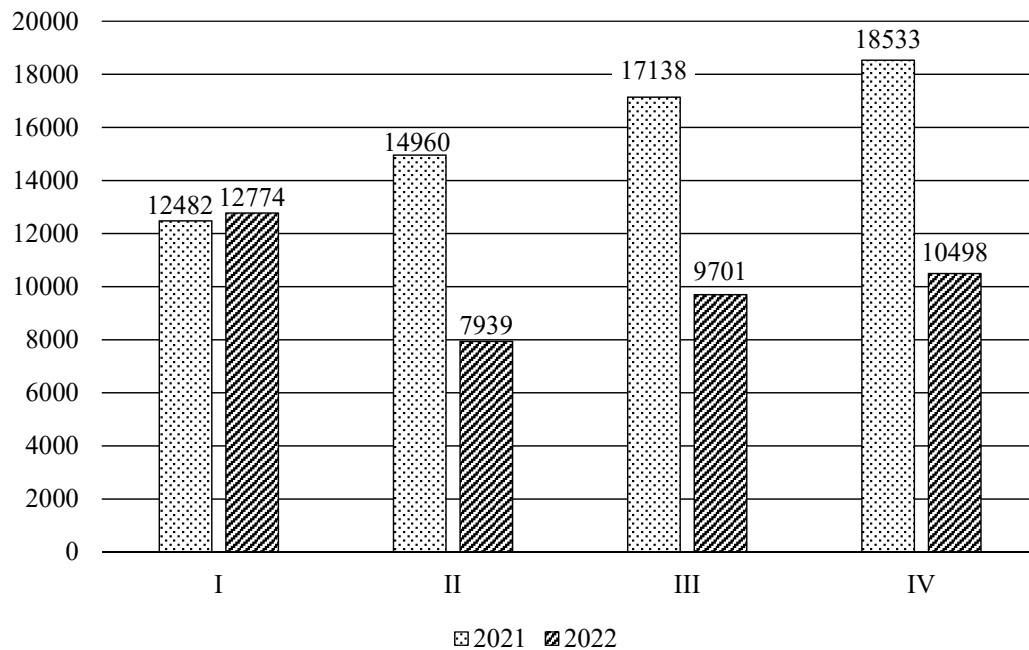

Рис. 1. Поквартальна динаміка експорту за 2021–2022 рр., млн дол. США.

Джерело: складено авторами на основі даних Національного банку України (б. д.).

За даними Державної митної служби України, у 2022 р. негативне сальдо зовнішньої торгівлі сягнуло 15 531 млн дол. США, при цьому зростання було суттєвим, порівняно з 2021 р. та 2020 р. (–5201 дол. США, та –5040 дол. США відповідно). Проте продовольчі товари та сільськогосподарська продукція, мінеральні продукти, деревина та целюлозно-паперові вироби, а також метали й вироби з них демонстрували позитивне сальдо, хоч і зменшене, що свідчить про високий експортний потенціал цих груп товарів (докладніше – у *табл. 1*).

Отже, головною причиною падіння обсягів зовнішньої торгівлі у 2022 р. стали воєнні дії. Руйнування підприємств, логістичних складів, мереж збуту, падіння попиту через відтік частини населення за кордон – основні чинники, проте цей перелік не є вичерпним. Водночас Міністерство економіки України зазначає, що падіння показників зовнішньої торгівлі є не таким глибоким, як очікувалось. Сповільнити падіння обсягів товарообігу вдалося завдяки: по-перше, лібералізації оподаткування, спрощенню деяких правил митного оформлення, державній підтримці експортерів-виробників, страхуванню експорту тощо; по-друге, "економічному безвізу", тобто тимчасовому призупиненню дії імпорتنих мит у країнах Європейського Союзу щодо українських товарів, а також квот та інших заходів нетарифного регулювання (у 2023 р. його дію подовжено), наслідком чого стало більш легке входження на європейські ринки українських підприємств; по-третє, "митному безвізу", який запрацював для України 1 жовтня 2022 р. за приєднання до Конвенції про процедуру спільного транзиту.

Таблиця 1

Зовнішня торгівля товарами у 2020–2022 рр., млн дол. США

Код товару та найменування	2020			2021			2022		
	Товарообіг	Експорт	Імпорт	Товарообіг	Експорт	Імпорт	Товарообіг	Експорт	Імпорт
Всього	103429	49195	54234	141377	68088	7289	103676	44173	59503
1–24 Продовольчі товари та с/г продукція	28679	22180	6499	3450	27710	7741	29365	23410	5955
25–26 Мінеральні продукти	5427	4777	651	8268	7630	638	3596	3284	312
27 Паливно-енергетичні товари	8516	555	7961	15722	784	14938	18105	1042	17063
28–40 Продукція хімічної промисловості	13529	2713	10816	18474	3921	14553	11319	1759	9560
41–43 Шкірянина, хутро та вироби з них	378	135	243	466	166	300	345	105	241
44–49 Деревина та целюлозно-паперові вироби	3230	1815	1415	4094	2541	1553	3123	2166	958
50–67 Текстиль, текстильні вироби, взуття	3672	944	2729	4288	1055	3233	3904	847	3057
68–70 Вироби з камення, скла, кераміка	1186	443	743	1511	568	943	961	301	660
72–83 Метали та вироби з них	12264	9058	3206	20361	15992	4369	8599	6006	2594
84–90 Машини, устаткування та транспорт	2408	5427	18581	29372	6118	23254	20193	4217	15976
Інші товари	2539	1147	1391	3370	1603	1768		1038	3128

Джерело: складено авторами на основі даних Державної митної служби України (б. д.).

1. Приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту

Важливим кроком щодо виконання зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у частині гармонізації митного законодавства є приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту, що наразі об'єднує 27 країн ЄС, 4 країни ЄАВТ (Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн і Швейцарія) і 4 інші країни (Великобританія, Туреччина, Македонія та Сербія). Вже запроваджено єдині для всіх правила декларування та контролю за транзитними переміщеннями товарів з використанням спільної системи *New Computerised Transit System (NCTS)* (Державна митна служба України, 2023). Метою запровадження цієї системи є передусім оперативний обмін інформацією (у режимі реального часу) про всі етапи митного оформлення товарів із застосуванням електронних повідомлень, наслідком чого є підвищення ефективності використання передусім механізму аналізу митних ризиків і недопущення порушення митних правил.

NCTS об'єднує всі митні організації країн – учасниць Конвенції, що дає їм змогу в режимі реального часу мати доступ до митної інформації митних служб інших країн завдяки одному транзитному документу. Саме завдяки цьому можна відстежувати переміщення товару та оперативно реагувати на можливі ризики та порушення митних правил, наслідком чого є підвищення рівня безпечності перевезень товарів під митним контролем і взаємне визнання результатів заходів митного контролю країн – учасниць цієї Конвенції (*TRANSIT MANUAL. European Commission, 2023*).

Спрощену процедуру спільного транзиту можна представити такою схемою: один вантажний транспортний засіб – одна декларація – одна гарантія (рис. 2). Тобто транзитне перевезення товарів з країни-експортера до країни-імпортера під митним контролем здійснюється за єдиним транзитним документом під забезпеченням однією гарантією, яка діє на території всіх країн-учасниць, через які йдуть товари від постачальника до покупця.

Зазначене дає змогу зменшити: по-перше, безпосередньо вартість митних процедур, а по-друге – час на їхнє виконання, наслідком чого має стати зменшення черг на кордоні. Це сприятиме більш швидкому реагуванню суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на потреби ринку.

Тож особливістю процедури спільного транзиту є обов'язкове гарантування та пломбування всіх переміщень. Пломби в цьому випадку виконують своєрідну захисну функцію та гарантують певний рівень безпеки такого переміщення, що приймається всіма країнами – учасницями Конвенції. Одним з основних транзитних спрощень в умовах спільного транзиту є загальна фінансова гарантія. Проте Конвенція передбачає також ще низку транзитних спрощень:

- застосування загальної гарантії, а також можливість звільнення від гарантії;

- використання підприємствами власних пломб спеціального типу;
- отримання дозволу на експорт чи імпорт товарів без фізичного митного огляду для авторизованих вантажовідправників і авторизованих вантажоодержувачів (Державна митна служба України, 2023).

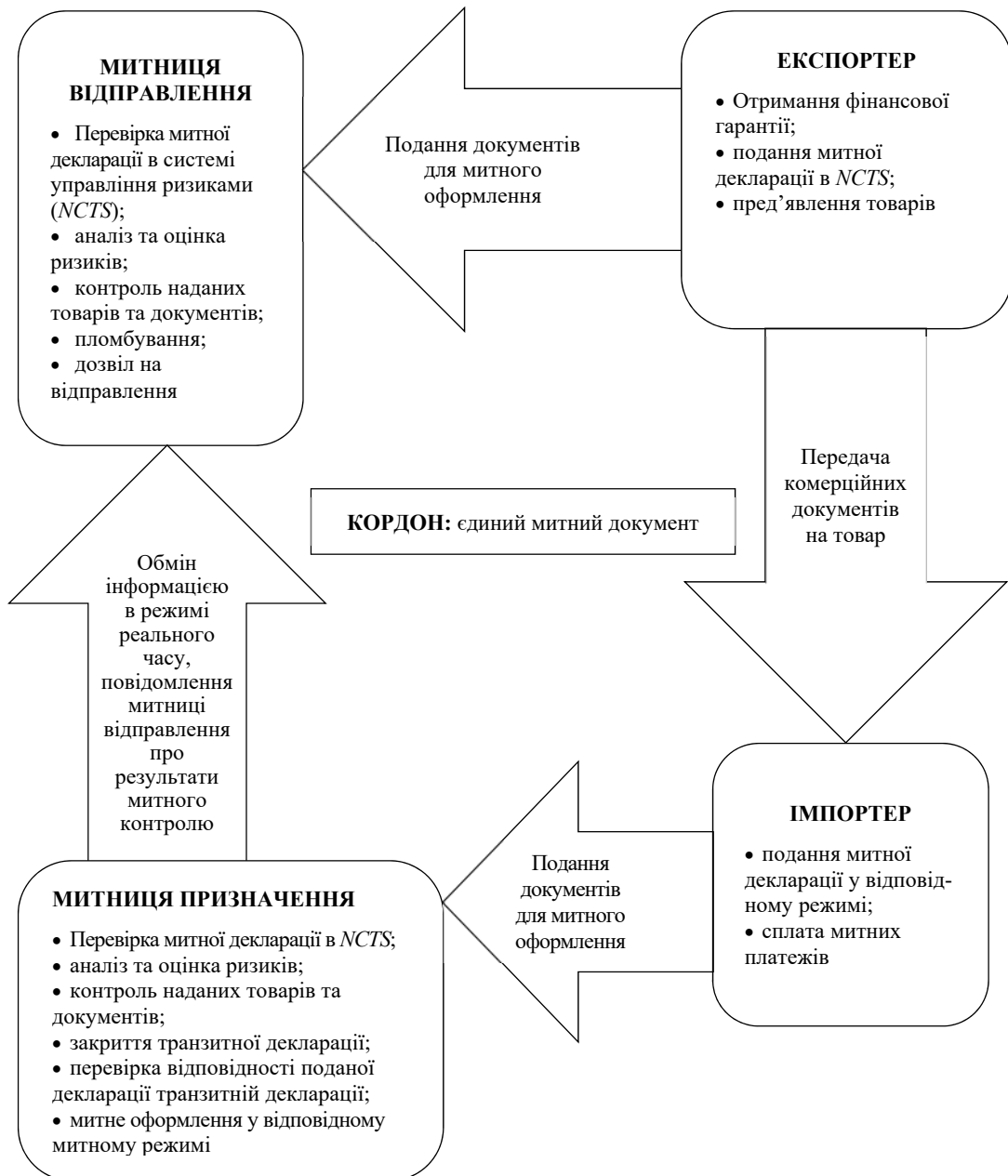

Рис. 2. Схема митного оформлення товарів у рамках процедури спільного транзиту

Джерело: складено авторами.

При цьому суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності має право отримати авторизацію на застосування декількох транзитних спрощень, що є фактично запорукою швидкого проходження товарів через митний кордон.

Отже, можна підсумувати переваги приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту:

- обмін між митними організаціями відповідною інформацією з 35 країнами (нагадаємо, що здебільшого ці країни є стратегічними партнерами нашої країни, і не тільки у сфері торгівлі) у режимі онлайн;
- інформація щодо товарів, які йдуть за одним транзитним документом, отримується з різних джерел, це дає змогу провести ретельніший аналіз та визначити ризики й відповідні конкретні заходи;
- використання єдиного транзитного документа, за яким переміщуються товари з країни-експортера до країни-імпортера через треті країни за єдиними правилами згідно з Конвенцією про процедуру спільного транзиту;
- можливість застосування відповідних транзитних спрощень щодо пломбування та декларування;
- загальна фінансова гарантія для учасників.

Зазначимо, що сам процес приєднання до Конвенції є відносно тривалим та передбачає впровадження протягом принаймні одного року положень Конвенції та аналогічної *NCTS* національної електронної системи. Наслідком приєднання України до Конвенції стало встановлення єдиних правил регулювання транзитних операцій (транзиту) в Україні та ЄС, що визначено Конвенцією. І це стало дуже важливим кроком для нашої держави в питанні удосконалення системи митного контролю та спрощення процедур митного оформлення передусім для українських експортерів продукції до країн ЄС (Конвенція про процедуру спільного транзиту, 2022). Наведена на *рис. 3* діаграма наочно демонструє переваги приєднання до процедури спільного транзиту для України.

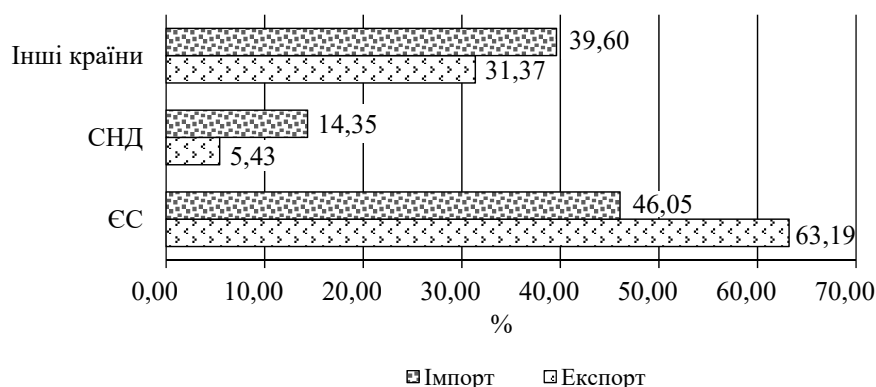

Рис. 3. Географічна структура імпорту-експорту України за 2022 р.

Джерело: складено авторами на основі даних Державної митної служби України (2022).

Таке зростання частки українського експорту до ЄС у 2022 р. пов'язане також з уже зазначеним "економічним безвізом" – з метою підтримки України ЄС ухвалив постанову щодо тимчасових заходів підтримки українського експорту, яка передбачала призупинення заходів захисту торгівлі на один рік. Спочатку вони діяли з червня 2022 р. до червня 2023 р. Після цього відбулася подальша лібералізація торговельних відносин України й ЄС після набуття чинності у червні 2023 р. Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 2023/1077 від 31 травня 2023 р. про продовження з боку ЄС ще на рік заходів з тимчасової лібералізації торгівлі з Україною, які охоплюють скасування усіх мит, квот і торговельних захисних обмежень щодо українського експорту (*Regulation (EU) 2023/1077 of the European Parliament and of the Council, 2023*).

Завдяки заходам ЄС щодо тимчасової повної лібералізації торгівлі в період з 2022 р. по 2023 р. відбулося зростання часток українського експорту соняшникової олії, соєвої олії, деревини та насіння ріпаку.

З початку вторгнення росії торгівля України з ЄС суттєво скорочувалася. З лютого по березень 2022 р. імпорт й експорт скоротилися на 36 % і 55 % відповідно (*рис. 4*). Після такого падіння експорт і особливо імпорт суттєво зростали. Проте з жовтня 2022 р. по березень 2023 р. експорт скоротився на 0.7 млрд євро, тоді як імпорт збільшився на 0.9 млрд євро, що зумовило зростання негативного сальдо торгівлі з ЄС (*EU27 (from 2020) trade by SITC product group, 2023*).

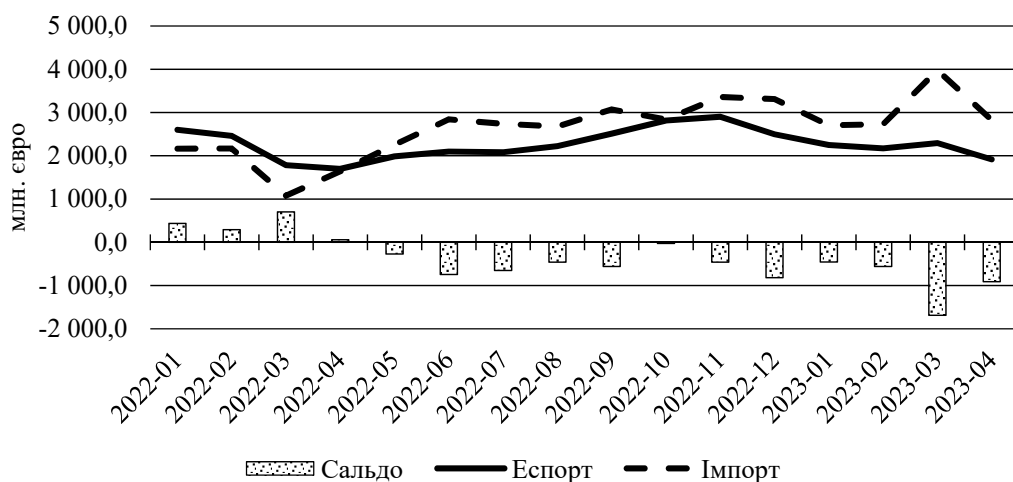

Рис. 4. Динаміка торгівлі товарами України з ЄС, 2022–2023 рр.

Джерело: складено авторами за даними *EU27 (from 2020)* (б. д.)

На *рис. 5* показані провідні групи товарів за перші квартали 2021–2023 рр. імпорту ЄС з України. Наведені дані демонструють, що між 2021 р. та 2022 р. частка України в імпорті ЄС скоротилася для всіх

продуктів, крім насіння свиріпи/ріпаку. Однак завдяки поліпшенню умов торгівлі з ЄС уже у 2023 р. збільшилися частки України у поставках до ЄС соняшникової олії, соєвої олії, деревини, а також насіння свиріпи або ріпаку. Частка кукурудзи залишилася стабільною, зменшилася лише частка у групі заліза та сталі.

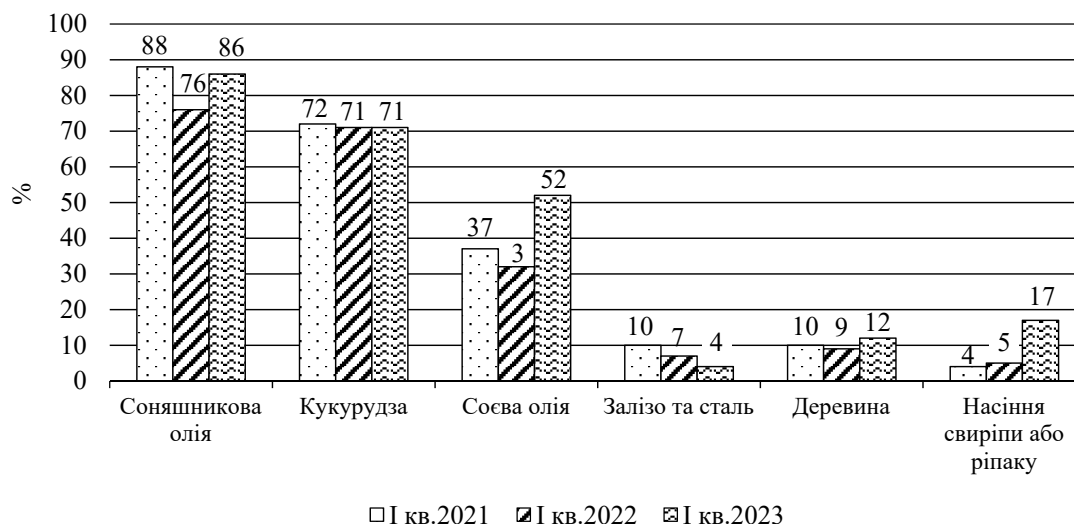

Рис. 5. Динаміка частки України в імпорті вибраних товарів до ЄС, I кв. 2021–2023 рр.

Джерело: складено авторами за даними EU27 (from 2020) (б. д.)

Отже, після закінчення введеного ЄС тимчасового режиму лібералізації торгівлі значення приєднання України до Конвенції ще збільшиться: це дасть змогу й надалі здійснювати поставки вітчизняними експортерами за скорочення фінансових і часових витрат на перетин кордонів.

Після приєднання до Конвенції митниці ЄС і України мають у системі один транзитний документ. Це означає, що в режимі реального часу можна здійснити перевірку товару, що експортується з України до Європейського Союзу (та навпаки), та визначити відповідність поданих документів під час експортного оформлення документів, що подаються за митного оформлення в режимі "імпорт" у митниці призначення.

Тож необхідною умовою переміщення товарів у рамках процедури спільного транзиту є гарантування. Питання гарантування за процедури спільного транзиту регулюється Конвенцією, в якій зазначено, що імпортер має зобов'язання щодо надання гарантії, яка має забезпечити можливу сплату боргу щодо товарів, які поміщені під процедуру спільного транзиту. Гарантія може бути як індивідуальною, так і загальною. Сума індивідуальної гарантії забезпечує товари, що декларуються

за однією митною декларацією (тобто гарантується одна транзитна операція, декларація не використовується повторно), загальної – забезпечує декілька транзитних операцій, при цьому після вивільнення частини зарезервованої суми загальної фінансової гарантії вона стає доступною для подальших транзитних операцій. Підприємство – суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності може використовувати загальну фінансову гарантію винятково за умови отримання транзитного спрощення "загальна фінансова гарантія". На сьогодні в Україні паралельно також продовжує діяти національна система контролю доставки товарів з використанням попередніх митних декларацій типу ЕЕ, транзитних декларацій типу ТР та експортних декларацій типу ЕК. Тобто перехід на умови, передбачені процедурою спільного транзиту, відбуватиметься поступово, що дасть можливість вітчизняним імпортерам та експортерам пройти всі необхідні процедури та отримати відповідні дозволи і надати гарантії. Проте є один важливий момент, що вплине на загальні витрати суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності: гарантія має надаватися в євро, а розрахунок з українськими гарантами відбувається у гривні, відповідно платити за можливе порушення відповідальності також треба у національній валюті, тобто у вартість гарантії будуть закладатися відразу ризики зміни курсу гривні відносно євро, відсоток інфляції тощо (Чиркова & Бортнікова, 2022).

Проте в українських експортерів ще є час для детального вивчення всіх необхідних умов та проходження відповідних процедур, оскільки приєднання України до Конвенції та початок роботи Державної митної служби України в системі *NCTS* не припинив автоматично дію національної системи контролю доставки товарів з використанням попередньої декларації. Проте передбачається, що з 7 листопада 2023 р. під час роботи в національній системі буде скасовано можливість митного оформлення без заїзду в зону митного контролю, умови декларування в національній системі та *NCTS* мають бути вирівняні, що призведе до природнього припинення роботи "старої" системи (Державна митна служба України, 2023).

Наразі вже можна стверджувати, що кількість переміщень спільного транзиту через український кордон продовжує поступово зростати. За даними Державної митної служби України, протягом жовтня 2022 р. – січня 2023 р. 753 переміщення відкриті в Україні та успішно завершені (експорт). Загальна кількість декларацій, за якими надходили товари до України та які закриті за цей період, становила 422. На *рис. 6* представлено 10 країн, у співпраці з якими оформлено найбільшу кількість таких декларацій (Державна митна служба України, 2023).

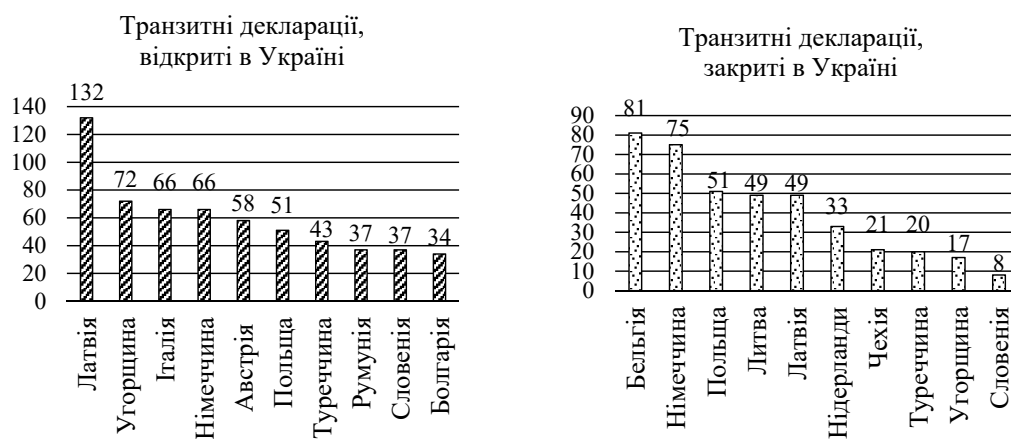

Рис. 6. Топ-10 країн, з якими товар переміщувався з/в України за транзитними деклараціями

Джерело: складено авторами на основі даних Державної митної служби України (2023).

Варто окремо зупинитися на технічній складовій такого процесу. Оскільки інформаційна система *NCTS* постійно удосконалюється, то Україна (як виняток) приєдналася до Конвенції з *NCTS Phase 4*, якою станом на кінець 2022 р. користуються здебільшого країни-учасниці Конвенції, проте вже до кінця 2023 р. усі вони мають перейти на *NCTS Phase 5*. Саме вчасний перехід на *NCTS Phase 5* був однією з головних умов під час прийняття рішення щодо надання нашій країні права приєднатися до Конвенції з *NCTS Phase 4*, і Україна змогла переконати наших партнерів, що здатна технічно це зробити. Наразі йде розробка програмного забезпечення *NCTS Phase 5* та здійснюються заходи щодо розгортання оновленого програмного забезпечення (Режим спільного транзиту, 2023). Запровадження подальшої версії програмного забезпечення *Phase 6* очікується вже у 2025 р. (Державна митна служба України, 2023).

Висновки

Воєнні дії, ускладнення ланцюгів поставки, зміна курсу гривні відносно до євро та долару США призвели до зміни структури зовнішньої торгівлі України внаслідок переорієнтації українських підприємств з ринків росії та білорусі передусім на ринки країн ЄС. Проте вітчизняні експортери наразі мають можливість працювати в умовах спрощеного виходу на ринки країн Європейського Союзу через приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту. Зазначені перспективи, а також підтримка ЄС України в частині запровадження режиму тимчасової лібералізації торгівлі ("економічний безвіз"), дозволили нарощувати експортні поставки до країн ЄС навіть в умовах війни. Виконання

необхідних умов є, з першого погляду, доволі складною процедурою, проте виконання всіх вимог та надання відповідних гарантій має значно спростити вихід на іноземні ринки, передусім країн – учасниць Конвенції, та відповідно підвищити конкурентоспроможність українських товарів, що матиме позитивний вплив на загальний товарообіг України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCE
EU27 (from 2020) trade by SITC product group. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EXT_ST_EU27_2020SITC_custom_6871098/default/table?lang=en	EU27 (from 2020) trade by SITC product group. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EXT_ST_EU27_2020SITC_custom_6871098/default/table?lang=en
Regulation (EU) 2023/1077 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on temporary trade-liberalisation measures supplementing trade concessions applicable to Ukrainian products under the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1077&qid=1685945518458	Regulation (EU) 2023/1077 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on temporary trade-liberalisation measures supplementing trade concessions applicable to Ukrainian products under the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1077&qid=1685945518458
TRANSIT MANUAL. European Commission. https://ec.europa.eu/taxation_customs/system/files/2021-06/transit_manual_june_2020_en.pdf (дата звернення: 20.04.2023).	TRANSIT MANUAL. European Commission. https://ec.europa.eu/taxation_customs/system/files/2021-06/transit_manual_june_2020_en.pdf (accessed 20 April 2023).
Державна митна служба України. https://customs.gov.ua (дата звернення: 20.04.2023).	State customs service of Ukraine. https://customs.gov.ua (accessed 20 April 2023).
Конвенція про процедуру спільного транзиту. База даних "Законодавство України". https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text (дата звернення: 20.04.2023).	Convention on the common transit procedure. Database "Legislation of Ukraine". https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-87#Text (accessed 20 April 2023).
Кузник Б. Я., Свічкарь В. А. Особливості митного регулювання в країнах Європейського Союзу. <i>Ефективна економіка</i> . 2018. № 4. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6221	Kuzniak, B. Ia., & Svichkar, V. A. (2018). Features of customs regulation in the European Union. <i>Efficient economy</i> 4. http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6221
Леонова С. В. Особливості гармонізації стандартів ланцюгів поставок України з вимогами ЄС. <i>Електронне наукове фахове видання Східна Європа: економіка, бізнес та управління</i> . 2018. Вип. 4. http://www.easterneuropeebm.in.ua/journal/15_2018/37.pdf (дата звернення: 04.01.2022).	Leonova, S.V. (2018). Features of harmonization of supply chain standards of Ukraine with EU requirements <i>Electronic scientific professional publication Eastern Europe: economy, business and management</i> . (Vol. 4). http://www.easterneuropeebm.in.ua/journal/15_2018/37.pdf (Accessed 04 Jan 2022).
Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Киотська конвенція) База даних "Законодавство України". https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text (дата звернення: 25.03.2023).	International Convention on Simplification and Harmonization of Customs Procedures (Kyoto Convention) Database "Legislation of Ukraine". https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text (accessed 25 March 2021).
Національний банк України. https://bank.gov.ua/files/ES/Tov_q.pdf (дата звернення: 20.04.2023).	National Bank of Ukraine. https://bank.gov.ua/files/ES/Tov_q.pdf (accessed 20 April 2023).

<p>Регламент європейського парламенту і ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу союзу <i>База даних "Законодавство України"</i>. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/984_009-13?find=1&lang=ru&text=%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C#w2_3 (дата звернення: 20.04.2023).</p>	<p>Regulation of the European Parliament and Council (EU) № 952/2013 of October 9, 2013 on establishing the Customs Code of the Union. <i>Database "Legislation of Ukraine"</i>. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/984_009-13?find=1&lang=ru&text=%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C#w2_3 (accessed 20 April 2023).</p>
<p>Режим спільного транзиту. Міністерство фінансів України. https://mof.gov.ua/uk/common_transit_mode-473</p>	<p>Common transit mode. Ministry of Finance of Ukraine. https://mof.gov.ua/uk/common_transit_mode-473</p>
<p>Фостолович В. А., Боцянін Т. В. Інноваційна модель бізнес-процесу в системі незалежного фінансового посередництва за умов реалізації євро-інтеграційних прагнень України. <i>Економіка та держава</i>. 2021. № 10. С. 4–11.</p>	<p>Fostolovych V. A., Botsian T. V. (2021) An innovative model of the business process in the system of independent financial mediation under the conditions of the implementation of Ukraine's European integration aspirations. <i>Economy and the state</i>, (Vol. 10), (pp. 4–11).</p>
<p>Чиркова, Ю., & Бортнікова, М. (2022). Нові реалії здійснення експортно-імпортних операцій у режимі спільного транзиту (NCTS): складнощі та перспективи для вітчизняних суб'єктів ЗЕД. <i>Економіка та суспільство</i>, (43). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-44</p>	<p>Chyrkova, Yu., & Bortnikova, M. (2022). New realities of conducting export-import operations in the common transit mode (NCTS): difficulties and prospects for domestic entities of foreign trade, <i>Economy and society</i> 43. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-44</p>
<p>Щербатюк Н. В. Організація митного контролю: європейський досвід. <i>Часопис Київського університету права</i>. 2020. №1. С. 387-391.</p>	<p>Shcherbatiuk, N. V. (2020). Organization of customs control: European experience] <i>Journal of the Kyiv University of Law</i>.1, 387-391.</p>

Конфлікт інтересів: Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Внесок авторів є рівнозначним.

Мельник Т., Ковальова М. Зовнішня торгівля України у контексті процедури спільного транзиту. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 4-17. Серія. Економічні науки. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)01](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)01)

Надійшла до редакції 19.07.2023.

Отримано з доопрацювання 16.08.2023.

Прийнято до друку 29.08.2023.

Публікація онлайн 26.10.2023.

DOI: 10.31617/3.2023(130)02
 УДК 339.564(477):355.271

НЕЧИПОРУК Аліна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри
 торговельного підприємництва та логістики
 Державного торговельно-економічного
 університету
 вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
 ORCID: 0000-0003-4392-7220
 a.nechyporuk@knute.edu.ua

КОТОВА Марина,

к. е. н., доцент, доцент кафедри
 торговельного підприємництва та логістики
 Державного торговельно-економічного
 університету
 вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
 ORCID: 0000-0001-6684-1177
 m.kotova@knute.edu.ua

КОЧУБЕЙ Дмитро,

к. е. н., доцент, доцент кафедри
 торговельного підприємництва та логістики
 Державного торговельно-економічного
 університету
 вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
 ORCID: 0000-0001-7188-1763
 d.kochubej@knute.edu.ua

NECHYPORUK Alina,

PhD (Economics), Associate Professor,
 Associate Professor at the Department
 of Trade Entrepreneurship and Logistics
 State University of Trade and Economics
 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
 ORCID: 0000-0003-4392-7220
 a.nechyporuk@knute.edu.ua

KOTOVA Maryna,

PhD (Economics), Associate Professor,
 Associate Professor at the Department
 of Trade Entrepreneurship and Logistics
 State University of Trade and Economics
 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
 ORCID: 0000-0001-6684-1177
 m.kotova@knute.edu.ua

KOCHUBEI Dmytro,

PhD (Economics), Associate Professor,
 Associate Professor at the Department
 of Trade Entrepreneurship and Logistics
 State University of Trade and Economics
 19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
 ORCID: 0000-0001-7188-1763
 d.kochubej@knute.edu.ua

**ЕКСПОРТ УКРАЇНИ
 В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Зовнішня торгівля є одним з головних чинників розвитку країни, що безпосередньо впливає на її головні економічні показники. В умовах нестабільності, пов'язаних з повномасштабним вторгненням росії в Україну, введенням воєнного стану, блокуванням моря та іншими негативними факторами, важливо шукати альтернативні шляхи реалізації експорту, використовуючи всі можливі види транспорту та логістичні ланцюги постачання. Особливої актуальності набуває проблема експорту продукції агропромислового комплексу, оскільки до повномасштабного вторгнення Україна була світовим лідером експорту цього виду вантажів. Блокування українських портів та умови воєнного стану призвели до різкого збільшення світових цін на сільськогосподарські товари, зменшення купівельної спроможності та світової кризи, яка становить загрозу продовольчій безпеці у світі. Метою цієї статті є визначення та узасаднення альтернативних логістичних маршрутів реалізації українського експорту в умовах воєнного

**UKRAINE'S EXPORTS UNDER
 MARTIAL LAW**

Foreign trade is one of the main factors of the country's development, which directly affects its main economic indicators. In the conditions of instability, which are associated with the full-scale invasion of Ukraine by Russia, the introduction of martial law, the blocking of the sea and other negative factors, it is important to look for alternative ways of exporting, using all possible types of transport and logistics supply chains. The problem of exporting products of the agro-industrial complex is gaining special relevance, since Ukraine was the world leader in exporting this type of goods before the full-scale invasion. The blockade of Ukrainian ports and the conditions of martial law have led to a sharp increase in world prices for agricultural goods, a decrease in purchasing power and a global crisis that poses a threat to food security in the world. The purpose of this article is to define and generalize alternative logistics routes for the implementation of Ukrainian exports in the conditions of martial law by studying changes in its commodity

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

стану шляхом дослідження зміни його товарної структури, географії та транспортних потужностей. За результатами аналізу товарної структури експорту та зміни складу основних імпортерів українських товарів з'ясовано, що наразі продукція агропромислового комплексу є його основою. Унаслідок дії Чорноморської зернової ініціативи через українські порти експортовано основну кількість сільгосптоварів, а за її припинення створюється загроза для зовнішньої торгівлі. Альтернативними варіантами вивезення українського збіжжя можуть стати нові логістичні маршрути з використанням пропускних потужностей усіх можливих видів транспорту. Пошук нових логістичних маршрутів з можливістю застосування залізничного, автомобільного, поромного та морського видів транспорту дасть змогу вийти на необхідні об'єми експорту товарів агропромислового комплексу та зменшити ризики, що сформувалися в умовах нестабільності. Розвиток інтермодальних перевезень є найальтернативнішим варіантом з погляду логістики, а використання та поєднання переваг наземного й водного видів транспорту сприятиме оптимізації логістичних шляхів реалізації українського експорту.

Ключові слова: експорт, логістика, інтермодальні перевезення, сільськогосподарські товари, воєнний стан, Чорноморська зернова ініціатива.

JEL Classification: F14, F42, L92, O52, Q17.

structure, geography and transport capacities. According to the results of the analysis of the commodity structure of exports and changes in the composition of the main importers of Ukrainian goods it was found that currently the products of the agro-industrial complex are its basis. As a result of the action of the Black Sea Grain Initiative, the main amount of agricultural goods was exported through Ukrainian ports, and its termination poses a threat to foreign trade. New logistics routes using the capacity of all possible types of transport can become alternative options for the export of Ukrainian grain. The search for new logistics routes with the possibility of using railway, road, ferry and sea modes of transport will make it possible to reach the necessary volumes of exports of goods of the agro-industrial complex and reduce the risks that have formed in conditions of instability. The development of intermodal transportation is the most alternative option from the point of view of logistics, and the use and combination of the advantages of land and water types of transport will contribute to the optimization of the logistical ways of the realization of Ukrainian exports.

Keywords: export, logistics, intermodal transportation, agricultural goods, martial law, Black Sea grain initiative.

Вступ

2022 рік став найтрагічнішим в історії незалежної України, розділивши наше життя на три періоди: довоєнний, воєнний і післявоєнний. Воєнний період кардинально відрізняється від звичного нам довоєнного життя, має свої особливості, що впливають на всі сфери життя та економіки. Українська економіка була змушена швидко адаптуватись до нових умов функціонування під час воєнного стану, вирішувати всі проблеми та шукати нові шляхи їхнього подолання. Блокування українських портів і закриття небо, ведення бойових дій та окупація частини території України призвели до повної зміни вже напрацьованих ланцюгів постачання, перерозподілу ресурсів та оптимізації управлінських рішень. Економістами *Centre for Economic Policy Research (What will it cost to rebuild Ukraine?, 2022)* оцінено приблизну суму збитків та необхідні кошти на відновлення України, які становлять близько 200–500 млрд євро, що втричі перевищує довоєнний ВВП і вчетверо – бюджет зовнішньої допомоги ЄС. Проте ця сума буде зростати, поки триватиме війна, а можливості економіки – зменшуватися.

Торгівля в умовах воєнного стану показала приклад стійкості та надійності, а надання нашій державі статусу кандидата на вступ у ЄС відкриває нові можливості для розвитку держави та її євроінтеграції. Особливо це рішення є важливим для зовнішньої торгівлі та розвитку українського експорту, який до повномасштабного вторгнення стрімко

розвивався та показував позитивну динаміку. Однак з початком війни цей показник скоротився майже на 50 % (Експорт України 2022: вплив війни на географію та обсяги продажів, 2022) у перші місяці війни, проте вже з травня 2022 р. почалося його повільне відновлення. Ключову роль у відновленні експорту відіграла Чорноморська зернова ініціатива щодо розблокування українських портів та безпечного експорту зернових вантажів морським транспортом, який є найдешевшим і найекономічним з погляду логістики видом транспорту для перевезення та експорту масових вантажів (Чорноморська зернова ініціатива, 2023). Утім припинення її дії, порушення правил безпеки у Чорному морі, постійні обстріли портової інфраструктури та цілеспрямоване знищення продукції агропромислового комплексу змушує шукати нових альтернативних шляхів експорту сільськогосподарської продукції, яка фактично формує український експорт в умовах воєнного стану.

Питання розвитку зовнішньої торгівлі в Україні завжди привертало увагу багатьох учених. Зокрема авторами О. Колядою та А. Райчевою досліджено вплив зовнішньої торгівлі на розвиток міжнародних економічних відносин. Аналіз динаміки змін експорту та ВВП показав тісний взаємозв'язок між цими показниками, а розрахований мультиплікатор зовнішньої торгівлі демонструє залежність розвитку економіки нашої країни від прямого впливу зовнішньої торгівлі (Коляда, Райчева, 2019).

У публікації А. Чуніхіної та І. Бабець підтверджено важливу роль розвитку зовнішньої торгівлі для економіки країни та її економічного зростання, рівня ВВП та інших економічних показників. Проте важливим фактором є не лише зростання її кількісних показників, а й якісні показники, що визначають структуру зовнішньої торгівлі та мають безпосередній вплив на якість життя та рівень безробіття (Чуніхіна, Бабець, 2019).

Важливим напрямом розвитку зовнішньої торгівлі є її переорієнтація на ринок ЄС та підписання Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС. Науковцем Г. Артамоною досліджено розвиток зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС в умовах дії зони вільної торгівлі, а також розвиток експортного потенціалу сільськогосподарської продукції з країнами ЄС. Автором розглянуто динаміку питомої ваги ЄС у зовнішній торгівлі та поступове збільшення експорту з країнами ЄС за останні роки. Також проведено детальний аналіз товарної структури експорту між Україною та країнами ЄС. Звичайно, основна частина експорту – це продукція агропромислового комплексу, а найбільші імпортери – Нідерланди, Польща та Італія. Підписання угоди про зону вільної торгівлі з ЄС дало можливість спростити процедуру перетину кордону, надання безмитних квот і зниження митних бар'єрів, що мало значний вплив на розвиток зовнішньої торгівлі з країнами ЄС (Артамонова, 2019).

Проте з початку повномасштабного вторгнення питання розвитку українського експорту набули зовсім іншого значення, а запровадження воєнного стану кардинально змінило умови розвитку зовнішньої

торгівлі. Авторами У. Моторнюк та Т. Яремчук розглянуто питання відновлення українського експорту в умовах війни шляхом впровадження нових дієвих механізмів заохочення до просування експорту, удосконалення роботи митниці, забезпечення відповідності сертифікації стандартам ЄС, розвиток логістики, комплексної підтримки експортних послуг та залучення інвестицій (Моторнюк, Яремчук, 2022).

Експорт продукції агропромислового комплексу, яка становить основу українського експорту, в умовах воєнного стану привертає увагу не лише українських учених, а й науковців з усього світу, оскільки питання продовольчої безпеки є найактуальнішими за останній рік, які постійно обговорюються міжнародними організаціями. Науковці А. Роуз, Ч. Женьхуа та В. Ден розглядають економічні наслідки російсько-української війни, що мають безпосередній вплив на порушення експорту зернових вантажів і спричинюють негативні економічні наслідки для інших регіонів світу. Така ситуація може призвести до світової продовольчої кризи, оскільки від українського експорту зерна залежить продовольча безпека у світі. Авторами проведено детальний аналіз впливу скорочення експорту зерна на макроекономічні показники в різних регіонах світу (Rose, Zhenhua & Dan, 2023).

Х. Ай та А. Сойлемез, зі свого боку, наголошують на важливості Чорноморської зернової ініціативи для експорту українського зерна та аналізують політику Туреччини в процесі підписання цієї угоди (Ay & Söylemez, 2023).

Також науковцями С. Ан, Д. Кім, С. Штайнбах доведено негативний вплив російського вторгнення на світову торгівлю зерновими та олійними культурами, а також значне коливання цін і створення загроз для світової продовольчої безпеки (Ahn, Kim, Steinbach, 2022).

Утім, поточні умови, які пов'язані з нестабільністю та порушенням усіх можливих ланцюгів постачання українського експорту, потребують детальнішого розгляду цього питання саме в умовах воєнного стану.

Отже, проаналізувавши наукові праці, можна стверджувати, що зовнішня торгівля є одним з головних факторів економічного розвитку країни. Продукція агропромислового комплексу є основою українського експорту, тож в умовах нестабільності, що пов'язано з воєнним станом, блокуванням моря, призупиненням дії Чорноморської зернової ініціативи важливо шукати альтернативні шляхи реалізації експорту, використовуючи всі можливі види транспорту та логістичні ланцюги постачання.

Метою цієї статті є визначення та узагальнення альтернативних логістичних маршрутів реалізації українського експорту в умовах воєнного стану шляхом дослідження зміни його товарної структури, географії та транспортних потужностей.

Інформаційною основою дослідження стали статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, дашборди щодо українського експорту,

узагальнені Офісом з розвитку підприємництва та експорту в Україні, дані Офісу ООН з координації гуманітарних питань, база аналітичних та статистичних даних *Statista*, а також праці українських та закордонних науковців.

У статті використовувалися економіко-статистичні методи, завдяки яким узагальнено статистичну інформацію щодо обсягів українського експорту, а саме продукції агропромислового комплексу. Методом елементарно-теоретичного аналізу та синтезу проведено оцінку українського експорту в умовах воєнного стану, а внаслідок експертної оцінки узагальнено альтернативні маршрути експорту сільськогосподарських товарів у різні регіони світу.

За структурним змістом стаття умовно поділена на три взаємопов'язані розділи, в яких детально проаналізовано, як змінилася товарна структура та географія експорту України в умовах воєнного стану, встановлено, що основу експорту формує продукція агропромислового комплексу, а підписання Чорноморської зернової ініціативи дало змогу істотно зменшити негативний вплив факторів війни. Пошук альтернативних варіантів перевезення сільськогосподарських товарів полягає у взаємопоеднанні всіх можливих шляхів постачання, а також розвиток інтермодальних перевезень як основного варіанту експорту в умовах нестабільності.

1. Зміна географії та товарної структури експорту в умовах воєнного стану

За останні 10 років український експорт мав чітко виражену орієнтацію на країни ЄС (Географія зовнішньої торгівлі України, 2022) та значне скорочення зовнішньої торгівлі з росією (5 % загального обсягу експорту у 2021 р., що у 5.8 раза менше, ніж у 2011 р.). Це обумовлено стагнацією російської економіки, анексією українських територій з 2014 р. і підписанням Постанови Комісії ЄС від 16.04.2014 р. № 374/2014 щодо надання автономних преференцій ЄС для України, що значно спрощувало процедуру митного контролю, а також супроводжувалося зменшенням або скасуванням митних зборів ЄС на товари українського походження (*Regulation (EU) NO 374/2014*, 2014).

Серед країн-експортерів у 2021 р. перемагав Китай (11.8 % загального обсягу), на другому місці – Польща (7.7%), далі Туреччина (6.1 %), Італія (5 %) та інші країни ЄС. Динаміка експорту у 2022 р. має негативне значення й становить на 35.1 % менше ніж аналогічний показник за 2021 р. Звичайно, це спричинено порушенням ланцюгів постачання та введенням воєнного стану. Лідер Китай опинився у 2022 р. на 4-му місці, що спричинено проблемною логістикою зернових культур і втратами у металургійній галузі. КНР випередили країни ЄС: Польща (15.1 %), Румунія (8.7 %), Туреччина (6.7 %), Угорщина та Німеччина (5.1 %) (Дашборд щодо експорту України, 2022). Якщо розглядати за регіонами, то 63.2 %

становить експорт до країн ЄС, 22.2 % – Азія, 4.8 % – Африка. Тобто ми бачимо чітку зміну пріоритетних напрямів розвитку зовнішньої торгівлі та орієнтацію на європейські країни. Попри загальне скорочення обсягів експорту, його показник по країнах ЄС збільшився на 8 %, а якщо конкретно, то з Польщею зовнішня торгівля зросла на 51 %, з Румунією – на 119 %, Угорщиною та Словаччиною – на 46 % з кожною.

Основні країни, з якими здійснювався експорт у 2022 р., представлені на *рис. 1*.

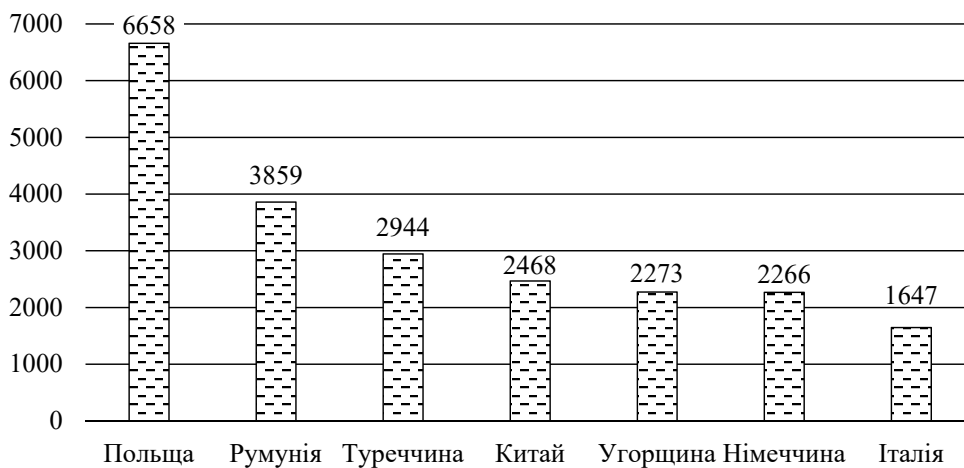

Рис. 1. Експорт України за країнами у 2022 р., млн дол. США

Джерело: (Дашборд щодо експорту України, 2022)

Щодо динаміки товарної структури експорту у відсотковому співвідношенні до загальних обсягів, то, за даними Державної служби статистики України, можна спостерігати зростання частки експорту зернових культур у 2022 р. та в перших місяцях 2023 р. (Державна служба статистики України, б. д.), що зумовлено частковим розблокуванням українських портів.

До основних категорій українського експорту у 2022 р. можна віднести зернові культури, жири та олії, недорогоцінні метали (зокрема чорні метали), що разом становлять 47 % загального експорту, а за 4 місяці 2023 р. цей показник навіть збільшився до 53 % через зростання експорту зернових культур. Частка чорних металів значно скоротилася, оскільки основні потужності цієї галузі розміщені на сході України та в зоні бойових дій, що погіршує ситуацію з логістикою та виробництвом. Також є категорії товарів, що показали позитивну динаміку: насіння й плоди олійних рослин (+99 %), палива мінеральні (+22 %), м'ясо та їстівні субпродукти (+20 %), молоко та молочні продукти (+22 %), продукти переробки овочів, плодів та горіхів (+21 %) та готові харчові продукти з м'яса, риби (+27 %) (Експорт України 2022, вплив війни на географію та обсяги продажів, 2022).

Товарна структура експорту основних категорій товарів у 2022 р. зображена на *рис. 2*.

Рис. 2. Товарна структура експорту України у 2022 р., млн дол. США

Джерело: (Дашборд щодо експорту України, 2022).

Якщо розглядати експорт за видами сполучення, то бачимо поступове відновлення морських перевезень з серпня 2022 р., коли запрацювала Зернова ініціатива, проте довоєнні показники залишаються недосяжними. Збільшення частки залізничного транспорту з березня 2022 р. стало альтернативним варіантом реалізації планів експорту, утім проблеми недостатньої пропускної спроможності, низької інтероперабельності, високого ступеня фізичного та морального зношення рухомого складу призвели до поступового зменшення обсягів експорту цим видом транспорту (*рис. 3*). Експорт автомобільним транспортом збільшився вдвічі, проте можливості цього виду транспорту також є незначними, оскільки цей вид перевезень є нерентабельним на далекі відстані.

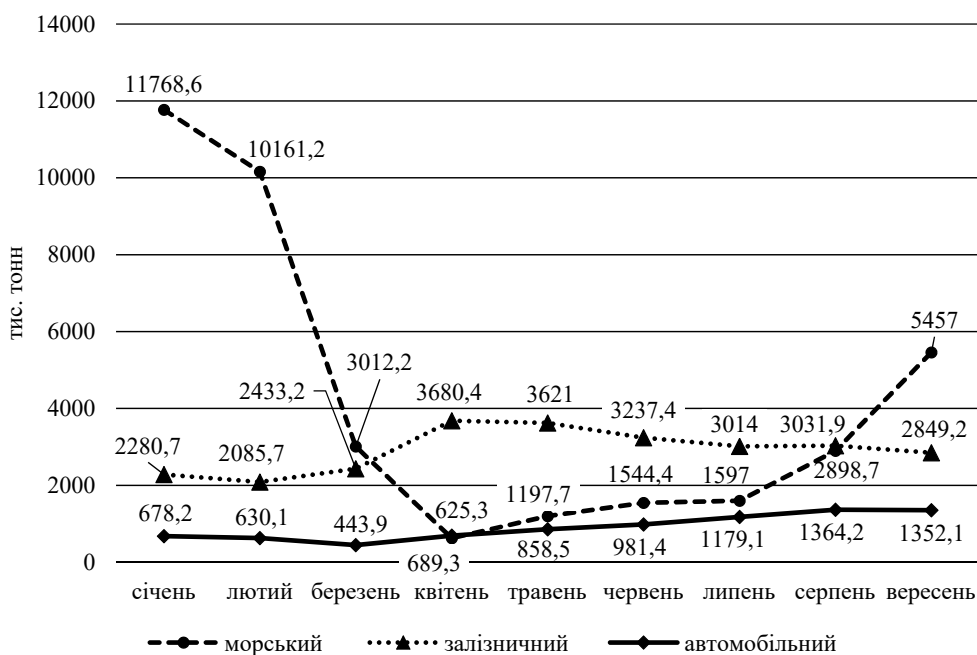

Рис. 3. Експорт вантажів з України у 2022 р. за видами транспорту, тис. т

Джерело: (Як війна змінює структуру українського експорту, 2022).

Результати аналізу товарної структури, географії та транспортних потужностей експорту у 2022 р. свідчать, що експорт продукції агропромислового комплексу, а саме зернових вантажів, відіграє вагоме місце у формуванні експортного потенціалу України, а підписання Чорноморської зернової угоди демонструє важливість морських перевезень у зовнішній торгівлі.

2. Експорт сільськогосподарських товарів в умовах воєнного стану

Основою українського експорту в умовах війни є продукція агропромислового комплексу, яку продано на суму 23.3 млрд дол. США за 2022 р. (Україна може експортувати агропродукції на \$20 млрд – Висоцький, 2023). Цей показник звичайно менший за 2021 р. на 16 %, проте через усі ризики та зовнішні негативні фактори можемо стверджувати, що урядом докладається максимум зусиль для реалізації цього напрямку діяльності. Головним чинником, який сприяє цьому, є підписання Чорноморської зернової ініціативи між Україною, росією, Туреччиною та ООН, що дозволило вивозити зернові вантажі та добриво з трьох українських портів завчасно обговореними гуманітарними коридорами Чорним морем у Стамбул, проходження інспекції та забезпечення безпеки вантажу й екіпажу. За даними Офісу ООН з координації гуманітарних питань завдяки цій угоді вивезено майже 33 млн тонн зерна, що доставлялося до всіх регіонів світу (*The UN humanitarian aid plan in Ukraine is only 30 percent funded*, 2023). Зазначимо, що до повномасштабного вторгнення Україна і росія були світовими лідерами експорту сільськогосподарської продукції та разом експортували близько 30 % пшениці, 20 % кукурудзи, 75 % соняшникової олії. З початком війни весь цей експорт призупинився, що призвело до різкого збільшення світових цін на сільгосппродукцію. У країнах Африки та Близького Сходу купівельна спроможність значно знизилася. Пандемія COVID-19 стала причиною порушення ланцюгів постачання, що разом з війною призвело до кризи. Підписання зернової угоди дало можливість знизити ціни на продовольчі товари до 20 % порівняно з березнем 2022 р.

На основі даних Міністерства аграрної політики та продовольства України детальніше проаналізуємо стан зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими продуктами за півтора року війни. Станом на липень 2023 р. експортовано 74.7 млн т продукції агропромислового комплексу, з яких 44 % кукурудзи, 32.36 % пшениці, 8.42 % соняшникової олії, 4.58 % ріпаку та 4.75 % соєвих бобів (Дашборд щодо експорту агрокультур, 2022). Якщо розглядати експорт товарів у розрізі транспорту, то лідером по експорту є морські перевезення, на які припадає перетин кордону 53.8 млн т вантажів, залізницею вивезено 13.8 млн т, автомобільним транспортом – 6.2 млн т, поромною переправою – 0.8 млн т сільськогосподарської продукції. Головними експортерами є країни ЄС, до яких за 2022 р., за даними *Statista*, вивезено продукції на

12.9 млрд дол. США, що на 5.24 млрд дол. США більше за попередній рік (*Export value of agricultural products from Ukraine to the European Union (EU-27) from 2015 to 2022, 2023*). Відтак можна стверджувати про переорієнтацію українського експорту на європейські країни.

Проте, якщо ми говоримо про український експорт сільськогосподарської продукції, доцільно проаналізувати результати Чорноморської зернової угоди, яка фактично набула чинності з 1 серпня 2022 р., коли з одеського порту вийшло перше судно з 26 тис. т кукурудзи і прямувало до Лівану (*1st ship carrying Ukrainian grain leaves the port of Odesa, 2022*). 17 липня 2023 р. росією цю угоду призупинено, а також завдано ракетного удару по портовій інфраструктурі, внаслідок чого знищено до 60 тис. т зерна (*Russia strikes Ukraine's Odesa port..., 2023*). За цей час, за даними Офісу ООН з координації гуманітарних питань, Україна змогла вивезти 32.9 млн т сільськогосподарських товарів, з яких 51.4 % становила кукурудза (рис. 4).

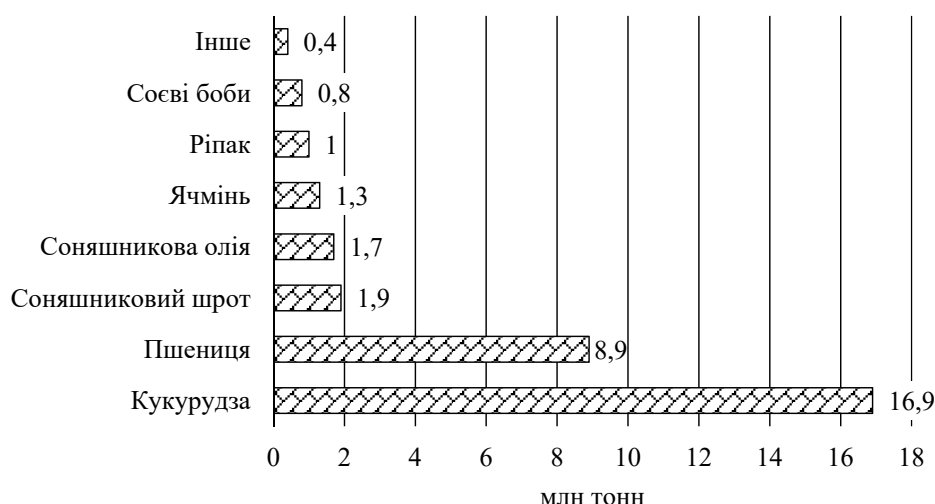

Рис. 4. Експорт зерновим коридором за типами сільськогосподарських культур (серпень 2022 – липень 2023), млн т

Джерело: складено авторами за даними ООН (*Ukraine Data Explorer, 2023*)

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України (б. д.), за період функціонування зернового коридору всього експортовано 66.8 млн т зернових та олійних культур, з яких 49.3 % – зерновим коридором. Найбільшим імпортером зернового коридору є Китай, куди вивезено близько 8 млн т вантажів, на 2-му місці Іспанія – 6 млн т, на 3-му – Туреччина – 3.2 млн т. Якщо розглянути за регіонами, то до Азії експортовано 16.1 млн т, до Європи – 12.8 млн т, до Африки – 4 млн т.

Усі ці статистичні дані говорять про важливість зернової ініціативи як для України, так і для всього світу. Проте на сьогодні потрібно шукати альтернативні варіанти, оскільки система безпеки у Чорному морі повністю зруйнована.

3. Альтернативні маршрути експорту сільськогосподарської продукції

Вихід росії із зернової угоди та припинення її дії не стало шоком для українського уряду, оскільки постійні погрози та порушення правил спонукали шукати нові варіанти та створювати нові ланцюги постачання ще задовго до цього. Звісно, експорт сільськогосподарських вантажів морем є найдешевшим шляхом вивезення необхідних обсягів товару. Проте в умовах війни говорити про повне відновлення пропускної спроможності морських портів надзвичайно важко. Тому необхідність пошуку альтернативних маршрутів експорту зернових вантажів була очевидною з початку повномасштабного вторгнення та блокування росією українських портів.

Альтернативними варіантами вивезення українського збіжжя можуть стати нові логістичні маршрути з використанням пропускних потужностей усіх можливих видів транспорту. Розширення створених Єврокомісією Шляхів солідарності для експорту українських сільськогосподарських товарів може стати одним з варіантів вирішення проблеми. Шляхи солідарності – це програма, ініційована Єврокомісією для збільшення пропускної спроможності між Україною та країнами ЄС і розширення транс'європейської транспортної мережі (Шляхи солідарності, 2023). Проте такий варіант також має свої особливості, пов'язані з блокуванням східноєвропейськими країнами українського імпорту сільськогосподарських товарів через негативний вплив на цінову політику в країнах Польща, Болгарія, Словаччина, Румунія, Угорщина. Так, з початком війни Україна експортувала близько 15 % свого зерна через територію Польщі, що призвело до падіння цін на внутрішньому ринку. За даними польської компанії *Agrolok (Notowania cen pszenicy, 2023)*, ціни на пшеницю впали вдвічі – з 460 до 275 дол. США, що спричинило зернову кризу у Польщі, відставку міністра сільського господарства, масові протести польських аграріїв та заборону українського імпорту. За Польщею такі заборони ввели інші країни, які, за оцінками Єврокомісії, сумарно зазнали втрат на суму 417 млн євро через український імпорт (Україна закликала Польщу зняти заборону на імпорт українського зерна, 2023), що ускладнило ситуацію з експортом зернових і набуло особливої гостроти після припинення Чорноморської угоди. Прохання української влади щодо зняття цих заборон були відхилені, а обмеження на імпорт українського зерна можуть продовжитися до кінця 2023 р.

Ускладнення цієї ситуації пов'язано з певними суперечностями економічних інтересів України і наших європейських партнерів у цій сфері, що спричинило кризу українсько-польських відносин. Політичні фактори та передвиборча кампанія загострюють ситуацію, а її владнання можливе лише шляхом переговорів та пошуків компромісів, залучення до врегулювання третьої сторони, а саме – Світової організації торгівлі.

Ще одним можливим варіантом експорту сільськогосподарської продукції може стати збільшення пропускної спроможності портів Дунайського регіону. Дунайські порти з початку війни збільшили свій експортний потенціал майже у 5 разів порівняно з 2021 р. та можуть вийти на показники до 3 млн т зерна щомісяця, а завдяки експорту сухо-долом ця цифра може досягти 5 млн т (День народження "зернового коридору" і день кінця, 2023). Якщо звернутися до статистики, то у 2022 р. вантажообіг дунайських портів становив 15.4 млн т, а за 5 місяців 2023 р. він уже сягає близько 12 млн т ("Моряків замінили зерновики", 2023). Також обговорюється питання щодо рейдових перевалок "річка-море" в українських і румунських територіальних водах. Відновлення портової інфраструктури, відкриття нових терміналів, будівництво елеваторів, збільшення глибини річки для можливості збільшення розмірів суден, а також впровадження альтернативних транспортних маршрутів, налагодження залізничного сполучення та створення в портах Дунаю логістичного хабу обумовить зростання пропускної спроможності дунайських портів та покращити ситуацію з експортом зерна.

Як альтернативний варіант можна розглядати можливість використання портів Хорватії на Дунаї та в Адріатичному морі. Задля налагодження логістики у цьому напрямі необхідно створити нові транспортні маршрути з поєднанням різних видів транспорту та застосуванням по максимуму цієї можливості експорту агропродукції (Україна домовилась про альтернативний маршрут експорту зерна: подробиці, 2023).

Усі можливі варіанти українського експорту сільськогосподарських товарів наведено на *рис. 5*.

Рис. 5. Альтернативні маршрути експорту сільськогосподарської продукції з України

Джерело: складено авторами.

Отже, можна зробити висновок, що експорт Чорним морем є найкращим з погляду пропускних потужностей, а продовження зернової угоди та створення нових альтернативних транспортних шляхів у водах Чорного моря дасть змогу експортувати на світові ринки необхідну кількість зернових вантажів задля продовольчої безпеки у світі. Проте для цього потрібні всі гарантії безпеки, які наразі є нестабільними.

Висновки

Український експорт є одним з головних чинників економічного розвитку країни, а в умовах воєнного стану – індикатором економічної стійкості та надійності торговельного потенціалу країни. Аналіз змін товарної структури експорту та його географії в умовах воєнного стану демонструє переорієнтацію на країни Європейського Союзу та збільшення обсягів експорту продукції агропромислового комплексу. Умовами, які сприяли цьому, є підписання Чорноморської зернової ініціативи та створення Єврокомісією Шляхів солідарності для збільшення пропускної спроможності між Україною та країнами Європейського Союзу.

Проте існування постійних загроз щодо порушення наявних шляхів експорту сільськогосподарських товарів, які формують його основу в умовах воєнного стану, вимагає детальнішого аналізу всіх альтернативних напрямів реалізації цього виду вантажів з можливістю використання різних видів транспорту.

Пошук нових логістичних маршрутів з можливістю використання залізничного, автомобільного, паромного та морського видів транспорту дозволить вийти на необхідні об'єми експорту товарів агропромислового комплексу та зменшити ризики, що сформувалися в умовах нестабільності. Розвиток інтермодальних перевезень є альтернативним варіантом з погляду логістики, а використання та поєднання переваг наземного та водного видів транспорту сприятиме оптимізації логістичних шляхів реалізації українського експорту.

Розвиток експортних перевезень сільськогосподарських товарів потребує подальшого дослідження з урахуванням факторів нестабільності та несприятливих умов воєнного стану, а також можливості післявоєнного відновлення напрацьованих маршрутів з огляду на орієнтації на європейські ринки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCE

1st ship carrying Ukrainian grain leaves the port of Odesa (2022). <https://apnews.com/article/russia-ukraine-middle-east-turkey-istanbul-932888f2e144b61accc855bba49c83cc>

1st ship carrying Ukrainian grain leaves the port of Odesa (2022). <https://apnews.com/article/russia-ukraine-middle-east-turkey-istanbul-932888f2e144b61accc855bba49c83cc>

Ahn, Soojung, Dongin Kim, and Sandro Steinbach (2023). The impact of the Russian invasion of Ukraine on grain and oilseed trade. *Agribusiness*, 39.1, 291-299. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/agr.21794>

Ahn, Soojung, Dongin Kim, and Sandro Steinbach (2023). The impact of the Russian invasion of Ukraine on grain and oilseed trade. *Agribusiness*, 39.1, 291-299. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/agr.21794>

<p>Ay, H. M., & Söylemez, A. (2023). Grain Corridor Agreement and Turkey's Role in the Russia-Ukraine War. <i>Journal of Islamic World and Politics</i>, 7(1), 1–10. https://doi.org/10.18196/jiwp.v7i1.27</p>	<p>Ay, H. M., & Söylemez, A. (2023). Grain Corridor Agreement and Turkey's Role in the Russia-Ukraine War. <i>Journal of Islamic World and Politics</i>, 7(1), 1–10. https://doi.org/10.18196/jiwp.v7i1.27</p>
<p>Export value of agricultural products from Ukraine to the European Union (EU-27) from 2015 to 2022 (2023). https://www.statista.com/statistics/876118/ukraine-agricultural-exports-o-the-eu/</p>	<p>Export value of agricultural products from Ukraine to the European Union (EU-27) from 2015 to 2022 (2023). https://www.statista.com/statistics/876118/ukraine-agricultural-exports-o-the-eu/</p>
<p>Notowania cen pszenicy (2023) https://www.agrolok.pl/notowania/notowania-cen-pszenicy.htm</p>	<p>Wheat price quotations (2023). https://www.agrolok.pl/notowania/notowania-cen-pszenicy.htm</p>
<p>Regulation (EU) NO 374/2014 of the European Parliament and of the council of 16 April 2014 on the reduction or elimination of customs duties on goods originating in Ukraine, (2014). https://www.chamber.kr.ua/images/PDF/eur-No374-2014.pdf</p>	<p>Regulation (EU) NO 374/2014 of the European Parliament and of the council of 16 April 2014 on the reduction or elimination of customs duties on goods originating in Ukraine, (2014). https://www.chamber.kr.ua/images/PDF/eur-No374-2014.pdf</p>
<p>Rose Adam, Zhenhua Chen, & Dan Wei. (2023). The economic impacts of Russia–Ukraine War export disruptions of grain commodities. <i>Applied Economic Perspectives and Policy</i>, 45, 645-665. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/aep.13351</p>	<p>Rose, Adam, Zhenhua, Chen, & Dan, Wei (2023). The economic impacts of Russia–Ukraine War export disruptions of grain commodities. <i>Applied Economic Perspectives and Policy</i>, 45, 645-665. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/aep.13351</p>
<p>Russia strikes Ukraine's Odesa port in 'hellish' attack after Moscow vowed payback for Crimea bridge (2023). https://www.nbcnews.com/news/world/russia-ukraine-bombing-odesa-port-attack-moscow-crimea-rcna95051</p>	<p>Russia strikes Ukraine's Odesa port in 'hellish' attack after Moscow vowed payback for Crimea bridge (2023). https://www.nbcnews.com/news/world/russia-ukraine-bombing-odesa-port-attack-moscow-crimea-rcna95051</p>
<p>The UN humanitarian aid plan in Ukraine is only 30 percent funded (2023). https://news.un.org/ru/news/topic/humanitarian-aid?f%5B0%5D=date%3A2023-07</p>	<p>The UN humanitarian aid plan in Ukraine is only 30 percent funded (2023). https://news.un.org/ru/news/topic/humanitarian-aid?f%5B0%5D=date%3A2023-07</p>
<p>Ukraine Data Explorer (2023). https://data.humdata.org/visualization/ukraine-humanitarian-operations/?_gl=1*r4dloa*_ga*MTMyNzg3MzAwLjE2OTA3OTI3NDI.*_ga_E60ZNX2F68*MTY5MDc5Mjc0Mj4xLjEuMTY5MDc5MzI0Ny41OS4wLjA</p>	<p>Ukraine Data Explorer (2023). https://data.humdata.org/visualization/ukraine-humanitarian-operations/?_gl=1*r4dloa*_ga*MTMyNzg3MzAwLjE2OTA3OTI3NDI.*_ga_E60ZNX2F68*MTY5MDc5Mjc0Mj4xLjEuMTY5MDc5MzI0Ny41OS4wLjA</p>
<p>What will it cost to rebuild Ukraine? (2022). https://www.economist.com/briefing/2022/04/16/what-will-it-cost-to-rebuild-ukraine</p>	<p>What will it cost to rebuild Ukraine? (2022). https://www.economist.com/briefing/2022/04/16/what-will-it-cost-to-rebuild-ukraine</p>
<p>Артамонова, Г. (2019) Зовнішня торгівля України з ЄС: можливості та виклики. <i>Журнал європейської економіки</i>. Том 18. 3 (70), 283-295.</p>	<p>Artamonova, G. (2019) Foreign trade of Ukraine with the EU: opportunities and challenges. <i>Journal of European Economics</i>, Vol. 18. 3 (70), 283-295.</p>
<p>Географія зовнішньої торгівлі України (2022). https://voxukraine.org/geografiya-zovnishnoyi-torgivli-ukrayiny#</p>	<p>Geography of foreign trade of Ukraine (2022). https://voxukraine.org/geografiya-zovnishnoyi-torgivli-ukrayiny#</p>
<p>Дашборд щодо експорту агрокультур (2022). https://export.gov.ua/719-agro-export-2022</p>	<p>Dashboard regarding the export of agricultural crops (2022). https://export.gov.ua/719-agro-export-2022</p>
<p>Дашборд щодо експорту України (2022) https://export.gov.ua/722-Dashbord_eksportu_ukraini</p>	<p>Dashboard regarding the export of Ukraine (2022). https://export.gov.ua/722-Dashbord_eksportu_ukraini</p>

<p>День народження "зернового коридору" і день кінця. Як Україна знову опинилася в морській блокаді та чим це загрожує (2023). https://www.epravda.com.ua/publications/2023/07/18/702321/</p>	<p>The birthday of the "grain corridor" and the day of the end. How Ukraine once again found itself in a sea blockade and what threatens it (2023). https://www.epravda.com.ua/publications/2023/07/18/702321/</p>
<p>Державна служба статистики України. https://ukrstat.gov.ua</p>	<p>State Statistics Service of Ukraine. https://ukrstat.gov.ua</p>
<p>Експорт України 2022: вплив війни на географію та обсяги продажів (2022). https://cid.center/export-of-ukraine-2022-the-impact-of-six-months-of-war-on-geography-and-sales-volumes/</p>	<p>Exports of Ukraine 2022: the impact of the war on geography and sales volumes (2022). https://cid.center/export-of-ukraine-2022-the-impact-of-six-months-of-war-on-geography-and-sales-volumes/</p>
<p>Коляда, О. В., Райчева А. О. (2019) Зовнішня торгівля України як чинник розвитку міжнародних економічних відносин. <i>Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство</i> Вип. 24, №Ч.2, 78-82. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/25445</p>	<p>Koliada, O. V., & Raicheva, A. O. (2019) Foreign trade of Ukraine as a factor in the development of international economic relations. <i>Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University: series: International economic relations and world economy</i>, Vol. 24, Part 2, (pp.78-82). https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/25445</p>
<p>Міністерство аграрної політики та продовольства України. https://minagro.gov.ua/</p>	<p>Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. https://minagro.gov.ua/</p>
<p>"Моряків замінили зерновиками". Як війна і міграція експорту перевернули життя міст на Дунаї (2023). https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2023/07/11/702085/</p>	<p>"Sailors were replaced by grain workers" How the war and export migration turned the life of the cities on the Danube upside down (2023). https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2023/07/11/702085/</p>
<p>Моторнюк, У. І., Яремчук. Т. С. (2022) Відновлення експортного потенціалу України в умовах війни. <i>Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи</i> (с.174 – 177)</p>	<p>Motorniuk, U. I., & Yaremchuk, T. S. (2022). Restoring the export potential of Ukraine in the conditions of war. <i>Economic and legal aspects of management: current state, efficiency and prospects</i> (pp. 174-177).</p>
<p>Україна домовилась про альтернативний маршрут експорту зерна: подробиці (2023). https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-domovilas-pro-alternativniy-marshrut-eksportu-zerna-podrobici-2381656.html</p>	<p>Ukraine agreed on an alternative grain export route: details (2023). https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-domovilas-pro-alternativniy-marshrut-eksportu-zerna-podrobici-2381656.html</p>
<p>Україна закликала Польщу зняти заборону на імпорт українського зерна (2023). https://suspilne.media/533155-ukraina-zaklikala-polsu-znati-zaboronu-na-import-ukrainskogo-zerna/</p>	<p>Ukraine called on Poland to lift the ban on the import of Ukrainian grain (2023). https://suspilne.media/533155-ukraina-zaklikala-polsu-znati-zaboronu-na-import-ukrainskogo-zerna/</p>
<p>Україна може експортувати агропродукції на \$20 млрд – Висоцький (2023). https://landlord.ua/news/ukraina-mozhe-eksportuvaty-ahroproduksii-na-20-mlrd-vysotskyi</p>	<p>Ukraine can export agricultural products worth \$20 billion - Vysotskyi (2023). https://landlord.ua/news/ukraina-mozhe-eksportuvaty-ahroproduksii-na-20-mlrd-vysotskyi</p>
<p>Чорноморська зернова ініціатива (2023). https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0</p>	<p>Black Sea grain initiative (2023). https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0</p>

<p>Чуніхіна, А. С., Бабець І. Г. (2022). Зовнішня торгівля як чинник економічного розвитку. <i>Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем: матеріали науково-практичної конференції</i>. (с. 289-293). Видавництво Центральноукраїнського національного технічного університету.</p>	<p>Chunikhina, A. S., & Babets I. H. (2022). Foreign trade as a factor of economic development. <i>Global security and asymmetry of the world economy in conditions of unstable development of economic systems: materials of the scientific and practical conference</i>. (pp. 289-293). Publishing House of the Central Ukrainian National Technical University.</p>
<p>Шляхи солідарності: перший крок до розгортання європейської колії на ключових лініях сполучення ЄС з Україною та Молдовою (2023). https://mtu.gov.ua/news/34511.html</p>	<p>Paths of solidarity: the first step towards the deployment of the European track on the key lines of communication between the EU and Ukraine and Moldova (2023). https://mtu.gov.ua/news/34511.html</p>
<p>Як війна змінює структуру українського експорту: зростають обсяги продажу агропродукції та продуктів харчування, а металургії – скорочується (2022) https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=ff08f227-470b-464e-9d6f-646470b3355e&title=YAkViinaZminiuStrukturuUkrainskogoEksportu-ZrostaiutObsiagiProdazhuAgroproduksiiTaProduktivKharchuvannia-AMetalurgiiSkorochutsia</p>	<p>How the war changes the structure of Ukrainian exports: the sales of agricultural products and food products are increasing, while the sales of metallurgy are decreasing (2022) https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=ff08f227-470b-464e-9d6f-646470b3355e&title=YAkViinaZminiuStrukturuUkrainskogoEksportu-ZrostaiutObsiagiProdazhuAgroproduksiiTaProduktivKharchuvannia-AMetalurgiiSkorochutsia</p>

Конфлікт інтересів: Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Внесок авторів є рівнозначним.

Нечипорук А., Котова М., Кочубей Д. Експорт України в умовах воєнного стану. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 18-32. Серія. Економічні науки. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)02](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)02)

*Надійшла до редакції 17.08.2023.
Отримано після доопрацювання 29.09.2023.
Прийнято до друку 06.10.2023.
Публікація онлайн 26.10.2023.*

DOI: 10.31617/3.2023(130)03
УДК 339.564:004.9(477)

БАЛАШОВА Валерія,
аспірант кафедри міжнародних
економічних відносин
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
ORCID: 0009-0006-0231-2544
valeriyaandriivna@gmail.com

BALASHOVA Valeriya,
postgraduate student of Department
of International Economic Relations
Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
ORCID: 0009-0006-0231-2544
valeriyaandriivna@gmail.com

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІТ-ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ

В умовах стрімкого буму цифровізації різних галузей економіки та суспільства у світі важливо дослідити рівень експортного потенціалу підприємств ІТ-сфери в Україні. Основними гіпотезами дослідження є: стагнація зростання або зменшення експорту та валютних надходжень ІТ-послуг, відтік ІТ-бізнесу та фахівців за кордон, спеціалізація України на аутсорсингу створення ІТ-продуктів. Мета дослідження полягає у виявленні напрямів розвитку експортного потенціалу ІТ-індустрії України. Визначено обсяги валютних надходжень від експорту ІТ-послуг, рівень зайнятості ІТ-фахівців, профіль ІТ-компаній, їх регіональну та галузеву структуру, кількість зайнятих, інвестиційний портфель вітчизняних ІТ-компаній. Використано методи порівняння, статистичного аналізу, системний підхід, аналіз і синтез для виявлення характерних рис, тенденцій, проблем та перспектив цифрової трансформації в Україні. Розглянуто продовження процесів цифровізації в Україні; валютні надходження від експорту ІТ-послуг та зайнятість у цифровій індустрії (загалом залишається на рівні до повномасштабного вторгнення); концентрацію ІТ-бізнесу в Києві та Західній Україні; спеціалізацію на аутсорсингу, а не на виробництві власних ІТ-продуктів; міграцію за кордон стартапів та ІТ-фахівців; інвестиційний портфель (є різноманітним та загалом відповідає практиці інших країн); електронне урядування України, що досягло значного прогресу та займає належне місце серед країн ЄС; необхідність активізувати цифровізацію для вирішення економічних, соціальних і воєнних питань.

Ключові слова: цифровізація, ІТ-індустрія, інновації, експорт, зайнятість, економічне зростання.

EXPORT POTENTIAL OF THE IT INDUSTRY OF UKRAINE

In the conditions of the rapid boom of digitalization of various spheres of the economy and society in the world, it is important to investigate the level of export potential of IT enterprises in Ukraine. The main hypotheses of the study are: stagnation of growth or decrease in exports and foreign currency receipts of IT services, outflow of IT business and specialists abroad, Ukraine's specialization in outsourcing the creation of IT products. The purpose of the study is to identify directions for the development of the export potential of the IT industry of Ukraine. The volume of foreign exchange earnings from the export of IT services, the level of employment of IT specialists, the profile of IT companies, their regional and industry structure, the number of employees, and the investment portfolio of domestic IT companies were determined. The methods of comparison, statistical analysis, systematic approach, methods of analysis and synthesis were used to identify the characteristic features, trends, problems and prospects of digital transformation in Ukraine. The continuation of digitalization processes in Ukraine was considered; foreign exchange earnings from the export of IT services and employment in the digital industry as a whole remain at pre-invasion levels; concentration of IT business in Kyiv and western Ukraine; specialization in outsourcing rather than production of own IT products; migration abroad of startups and IT specialists; the investment portfolio is diverse and generally corresponds to the practice of other countries; e-governance of Ukraine has made significant progress and occupies a proper place among the EU countries, which creates the need to intensify digitalization to solve economic, social and military issues.

Keywords: digitalization, IT industry, innovation, export, employment, economic growth.

JEL Classification: L86, M13, O32, O38.

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Вступ

У світовій економіці спостерігається стрімкий бум цифровізації різних сфер економіки та суспільства, охоплюючи бізнес, індивідів та уряди. Тенденції розвитку цифрової економіки у світі проявляються у швидкому зростанні кількості інтернет-користувачів та мобільного широкосмугового зв'язку, площі швидкісного покриття, інтернет-діяльності осіб, глобальних цифрових платформ, розробок у галузі штучного інтелекту та Інтернету речей (UNCTAD, 2021). Активне користування інформаційно-телекомунікаційними технологіями, обробка великих даних і транскордонний потік останніх призвели до змін, що називають цифровою революцією (Parker, Alstyne, Choudary, 2016). Цифрові технології разом із вдалою стратегією зумовлюють економічне зростання, що підтверджується працями Йоргенсона (Jorgenson D., 2001), Барт ван Арка (Bart van Ark, 2016), Жанга та ін. (Zhang et al, 2022). Дослідники засвідчують позитивний ефект цифрових технологій на зростання продуктивності праці працівників як малозабезпечених, так і забезпечених (Карчева та ін., 2017). Нещодавні дослідження Бергера і Фрея (Berger, Frey, 2017) та Ню (Niu, 2023) зазначили, що цифрова економіка позитивно впливає й на соціальну сферу, створює умови для сталого розвитку та формування сталої цифрової економіки. В економічній літературі точаться дискусії щодо соціально-економічних наслідків і майбутніх ризиків цифровізації, оскільки проявляються як позитивні, так і деструктивні ефекти (Машенко, 2022; Базецька та ін., 2022; Діба та ін., 2018). Низка вітчизняних дослідників аналізують окремі аспекти цифровізації бізнесу, зокрема питання штучної нейронної мережі управління бізнесом та інвестування в цифрові активи (Рзаєва, Рзаєв, Роскладка, Гамалій, 2023; Бебешко, 2023). Інші економісти фокусують увагу на аналізі досвіду успішних цифрових економік та урядової політики, зокрема Китаю, у контексті впровадження найкращих практик у цифровій політиці України (Mazaraki, Roskladka, Ivanova, 2021).

У період воєнного стану в Україні розвиток цифровізації дає можливість підтримувати економічне зростання, поповнювати валютні надходження, оптимізувати структуру економіки, здійснювати ефективне управління державою, забезпечувати безпеку громадян та широко інформувати населення, а також сприяти перемозі над російською агресією. Тому стимулювання розвитку цифрової економіки має бути пріоритетним завданням в Україні.

Попри успішні проєкти вітчизняних ІТ-компаній та електронне урядування до початку повномасштабної війни в Україні, на сьогоднішньому етапі скорочення економічної діяльності в Україні ймовірним є відтік частини ІТ-бізнесу та ІТ-фахівців за кордон, а також спеціалізація на аутсорсингу, а не на виробництві власних ІТ-продуктів, що може негативно вплинути на середньостроковий економічний розвиток та деструктивні наслідки для людського капіталу нашої країни.

Метою цього дослідження є виявлення перспектив розвитку експортного потенціалу ІТ-індустрії України з огляду на досягнутий рівень розвитку цифровізації в Україні.

У дослідженні застосовано методи порівняння для виявлення характерних рис цифровізації в Україні; багатовимірний статистичний аналіз для вивчення тенденцій цифровізації нашої країни; системний підхід, аналіз та синтез – для вирішення проблем і визначення перспектив у сфері цифрової трансформації нашої країни.

1. Аналіз експорту та зайнятості в ІТ-секторі України

У ході дослідження розглянуто соціально-економічні аспекти розвитку цифровізації України на сучасному етапі, зокрема тенденції експорту ІТ-продуктів і зайнятості в ІТ-секторі. За даними Опендатаботу, експорт ІТ-сектору України за перший квартал 2023 р. становив 1,68 млрд дол. США, що на 19% менше, ніж за той самий період 2022 р. (2 млрд дол. США), але на 240 млн. дол. США більше, ніж у 2021 р. (рис. 1).

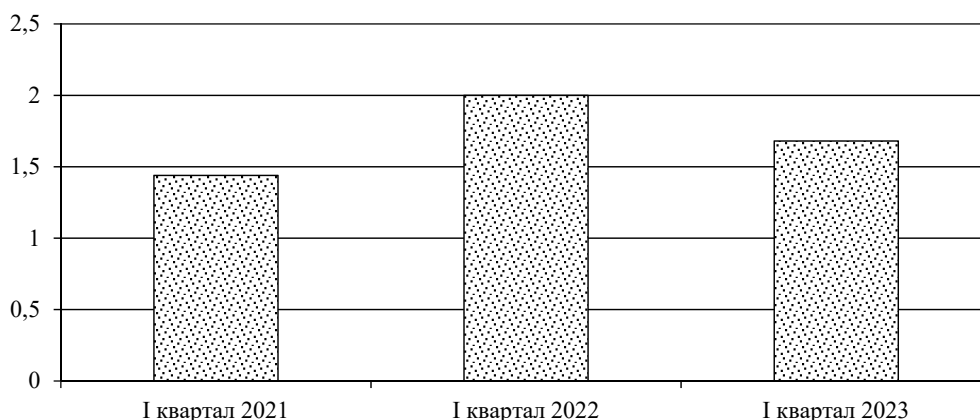

Рис. 1. Експорт ІТ-послуг з України за I кв. 2021–2023 рр., млрд дол. США

Джерело: складено автором за даними (Опендатабот, 2023).

Середньомісячний експорт ІТ-послуг у першому кварталі 2022 р. становив 666 млн дол. США, що більше за аналогічний торішній показник на 185 млн дол. США, але на 108 млн дол. США менше, ніж у 2023 р.

За останні два роки пік експорту ІТ-послуг спостерігався безпосередньо напередодні повномасштабного вторгнення рф в Україну у лютому 2022 р., зокрема 839 млн дол. США (Опендатабот, 2023).

Як видно з рис. 2, за перший квартал 2023 р. частка ІТ-послуг у загальному експорті послуг становила 42.6 %, а частка ІТ-послуг у загальному експорті товарів та послуг – 12.3 %. На думку

Я. Байтельмана, загалом вітчизняний ІТ-експорт залишається на рівні до повномасштабної війни: його подальше зростання є дуже ймовірним (Байтельман, 2023).

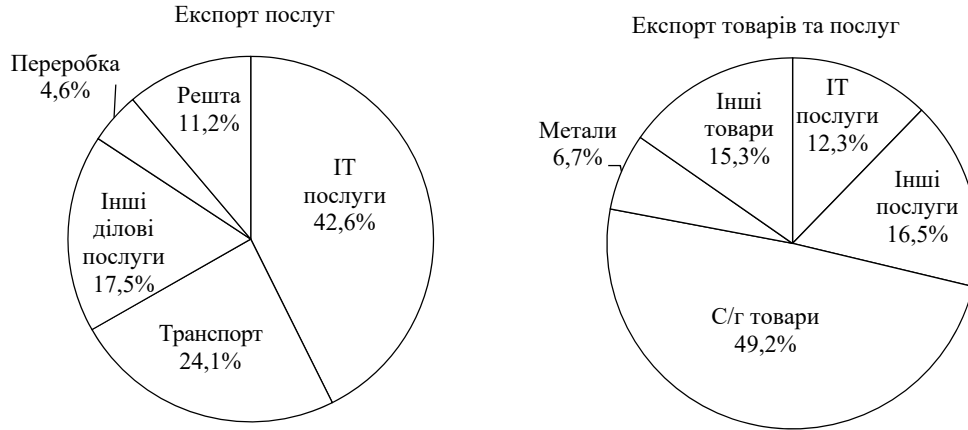

Рис. 2. Структура експорту України у I кварталі 2023 р.

Джерело: складено автором за даними (Опендатабот, 2023).

На ринку праці у вітчизняній ІТ-сфері у травні 2023 р., за даними *Djinniblog* (2023), вперше за останній час спостерігається зростання кількості опублікованих вакансій на 15 %. Водночас кількість вакансій ще у 9 разів менша, ніж кандидатів у пошуку роботи. Спостерігається й позитивна тенденція щодо найманих ІТ-працівників: у травні 2023 р. зафіксовано 1226 наймів (рис. 3). Це найвищий показник з травня 2021 р. Можна припустити адаптування цифрового бізнесу нашої країни до роботи в умовах повномасштабної війни.

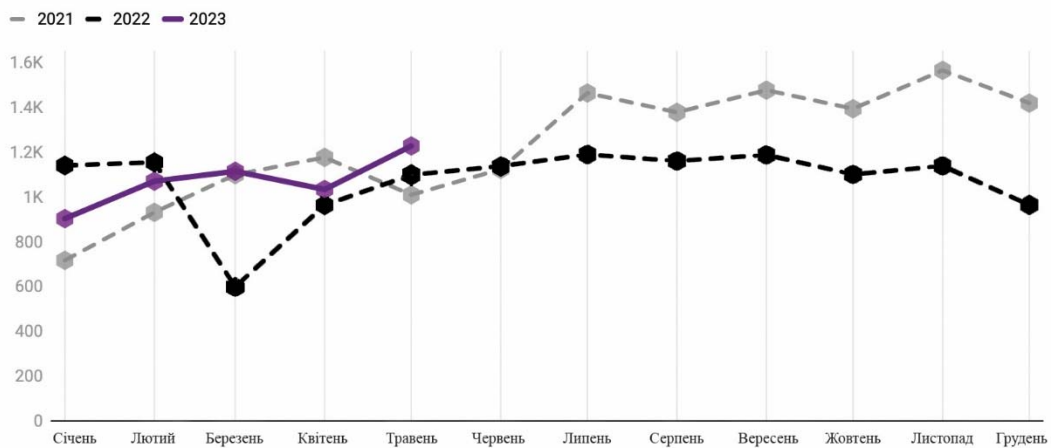

Рис. 3. Щомісячні звіти про прийом на роботу (2021, 2022, травень 2023 рр.)

Джерело: (*Djinniblog*, 2023).

Як зазначає *DOU (Developers of Ukraine)*, станом на 24 лютого 2023 р. в Україні нараховувалося 271.7 тис. ФОПів, які працюють у сфері ІТ. З 2022 р. кількість ФОПів в ІТ-галузі збільшилася на 13 % (на 31793 особи). Темпи зростання кількості ІТ-фахівців аналогічні попереднім рокам. У 2022 р. ІТ-працівники України працювали здебільшого як ФОПи (87 %), за КЗпП (6 %), за *GIG*-контрактами (1 %) (*DOU*, 2023). Надалі очікується зростання *GIG*-контракторів.

За період повномасштабної війни в Україні частина ІТ-фахівців мігрували за кордон (4 % – до Польщі, близько 1 % – до Німеччини, Іспанії та Португалії), інші переїхали у спокійніші регіони країни (Бензарь, Пестова, 2022). Ще однією проблемою є міграція українських стартапів за кордон, проте ця тенденція спостерігається й в інших країнах світу (Байтельман, 2023).

Закордонні замовники у співпраці з Україною віддають перевагу українцям через дешеву вартість цифрових розробок і відносно низький рівень заробітних плат у нашій країні. Рентабельність вітчизняного сервісного ІТ-бізнесу є досить низькою: на рівні 10–33 % (Бензарь, Пестова, 2022). Водночас ІТ-галузь забезпечує щорічний притік валютної виручки (4.5 млрд дол. США) в Україні, що в умовах війни все ж підтримує вітчизняну економіку та зайнятість.

2. Профіль ІТ-компаній в Україні на сучасному етапі

Згідно з даними *Ukrainian Tech Ecosystem*, що створена за підтримки Міністерства цифрової трансформації України, українська цифрова галузь складається з трьох типів ІТ-компаній: продуктові, сервісні та *R&D*-центри (*UATECHECOSYSTEM*, 2023). Станом на серпень 2023 р., в Україні активними є 2258 ІТ-компаній: 1626 продуктових компаній, 542 сервісні компанії, 90 *R&D*-центрів (рис. 4).

Рис. 4. Кількість ІТ-компаній в Україні за типами станом на серпень 2023 р.

Джерело: складено автором за даними (*UATECHECOSYSTEM*, 2023).

Аналіз регіональної та галузевої структури ІТ-компаній України станом на серпень 2023 р. представлено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Регіональна структура ІТ-компаній в Україні у 2023 р.

Місто	Продуктові ІТ-компанії		Сервісні ІТ-компанії		R&D-центри	
	кількість	пит. вага, %	кількість	пит. вага, %	кількість	пит. вага, %
Київ	1411	73,7	351	48,0	69	53,5
Львів	143	7,5	147	20,1	15	11,6
Харків	122	6,4	109	14,9	10	7,8
Одеса	103	5,4	39	5,3	10	7,8
Дніпро	95	5,0	41	5,6	6	4,7
Вінниця	21	1,1	20	2,7	4	3,1
Запоріжжя	20	1,0	25	3,4	3	2,3
Інші міста	-	-	-	-	12	9,3
Всього	1915	100	732	100	129	100

Джерело: складено автором за даними (UATECHECOSYSTEM, 2023).

Отже, найбільша кількість ІТ-компаній за всіма трьома типами сконцентрована в Києві, на другому місці – Львів, на третьому – Харків, Одеса й Дніпро.

Національні ІТ-компанії можуть мати розвинуту філіальну мережу та бути представленими в різних регіонах країни. З *рис. 5* видно, що продуктові ІТ-компанії здебільшого працюють у сфері маркетингових систем і медіа (313 фірм), на другому місці – створення програмного забезпечення для продуктивності бізнесу (296 фірм), на третьому – фінансові та страхові системи (195 фірм). Вітчизняні ІТ-компанії, головним чином, займаються аутсорсингом, а не виробництвом власних ІТ-продуктів, а українські інженери працюють над розробкою продуктів, інтелектуальна власність яких належить іноземним компаніям (Байтельман, 2023).

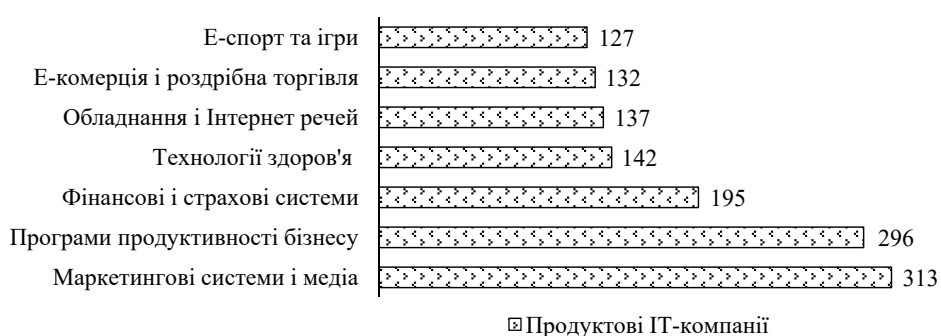

Рис. 5. Галузева структура продуктивних ІТ-компаній на серпень 2023 р.

Джерело: складено автором за даними (UATECHECOSYSTEM, 2023).

Проаналізуємо кількість зайнятих у сервісних ІТ-компаніях України станом на 1 серпня 2023 р. З *рис. 6* видно, що на ринку ІТ-послуг здебільшого 85,2 % компаній – це малі та середні фірми (до 250 осіб працюючих). У найчисельнішій категорії сервісних ІТ-компаній (201 фірма)

штат працівників становить від 21 до 59 осіб. Великі сервісні ІТ-компанії мають 1001-5000 фахівців (це лише 15 фірм).

Рис. 6. Кількість працівників сервісних ІТ-компаній в Україні, 2023 р.

Джерело: складено автором за даними (UATECHECOSYSTEM, 2023).

За даними *Ukrainian Tech Ecosystem*, основними формами інвестиційного фінансування суб'єктів ІТ-галузі є інвестиційні формати різних типів: венчурний капітал (VC); сімейний офіс; *angel* клуб; корпоративний венчурний капітал (CVC); фонди приватного капіталу (UATECHECOSYSTEM, 2023).

На рис. 7 представлено структуру джерел інвестування ІТ-сфери в Україні.

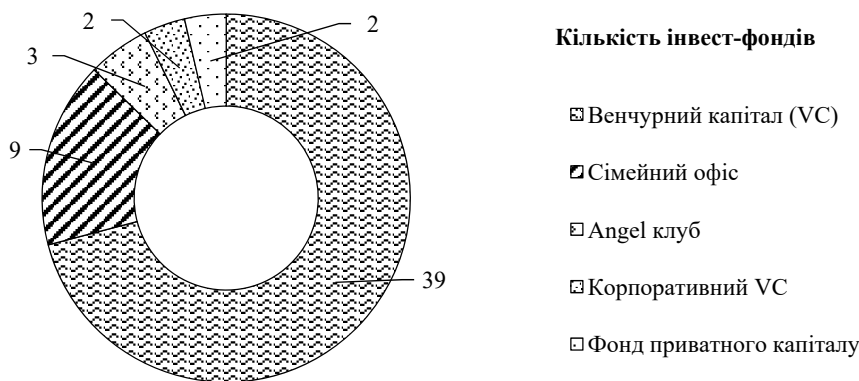

Рис. 7. Кількість інвест-фондів в ІТ-компаніях в Україні, 2023 р.

Джерело: складено автором за даними (UATECHECOSYSTEM, 2023).

Як видно з рис. 7, найбільшу питому вагу (70.9 %) серед інвесторів займають венчурні фонди, а найменшу – 3.6 % – фонди корпоративного венчурного капіталу та фонди приватного капіталу тощо.

У період повномасштабної війни з рф інвестиційна привабливість вітчизняного ІТ-сектору знижується, проте його очевидно можна підтримати завдяки законодавчим ініціативам. На думку Я. Байтельмана, залучення іноземних інвесторів і підприємців можливе в разі

сприяння уряду України щодо віртуальної міграції через інститут е-резидентства в нашій країні (Байтельман, 2023).

3. Напрями державного стимулювання розвитку експортного потенціалу ІТ-галузі України

Результати проведеного аналізу засвідчують, що Україна у період повномасштабної війни продовжує виробляти та експортувати ІТ-продукти, а також відновлює зайнятість фахівців в ІТ-секторі. Зрозуміло, що держава в цьому процесі повинна виконувати стимулюючу, підтримуючу й захисну функції.

Як зазначає співзасновник та керівник сайту *Work.ua* Артур Міхно, "...необхідне формування максимально захищеного правового поля, спрощення та зниження податків для продуктивних ІТ-компаній, а можливо і повне звільнення від них на початкових етапах" (Бензарь та ін., 2022).

Першим кроком визнання значущості цифровізації суспільних процесів, а відтак і підтримкою експортного ІТ-потенціалу України є прийняття Верховною Радою України Закону № 1667-XXI "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні" від 15.07.2021 р., норми якого визначили спеціальний правовий режим "Дія.City": створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, формування цифрової інфраструктури, залучення інвестицій та фахівців тощо (Закон України 1667-XXI, 2021).

Відповідно до цього Закону внесено зміни у низку нормативно-правових актів України, зокрема в Цивільний кодекс України, Кодекс законів про працю, Господарський кодекс України, Кодекс процедур банкрутства та інших.

Законом України "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні" запропоновано новий тип контрактів з працівниками – *GIG*-контракти, що залучають лише ІТ-фахівців. Ці контракти є поєднанням трудового і цивільно-правового договору. Відповідно до *GIG*-контрактів ІТ-компанії можуть наймати на роботу спеціалістів на визначений строк для реалізації конкретних проектів, не вводячи їх у штат. На відміну від трудового договору *GIG*-контракт є гнучкішим і мобільнішим способом взаємодії, що дозволяє залучати професійних фахівців і підвищувати ефективність вітчизняних ІТ-компаній (Бензарь та ін., 2022).

Перевагою "Дія.City" для ІТ-фірм-резидентів є низькі податкові ставки: ЄСВ – 22 % мінімальної зарплати, податок на доходи фізичних осіб – 5 %, військовий збір – 1.5 %, податок на прибуток – 18 %, корпоративний податок на виведений капітал – 9 %. Фірма-резидент сама може обирати або типові трудові договори або *GIG*-контракти (Дія.City, 2023). За даними Міністерства цифрової трансформації України, запроваджені електронні послуги заощадили в бюджет майже 500 млн грн, а антикорупційний ефект може становити 841 млн грн (Бензарь та ін., 2022).

Активно розвивається додаток надання адміністративних послуг "Дія". За інформацією міністра цифрової трансформації України М. Федорова станом на квітень 2023 р., додатком "Дія" користуються понад 19 млн українців, а Україна стала першою у світі країною, що запустила цифрові паспорти. У застосунку державних послуг "Дія" пропонують, серед інших, нову військову облігацію, електронний підпис міжнародного стандарту. Міністерство цифрової трансформації України продовжує переводити державні послуги в електронний формат. Так, за час повномасштабної війни в Україні в додатку "Дія" запрацювали 49 адміністративних послуг (*Novyny.live*, 2023).

За рівнем електронного урядування Україна займає належне місце серед країн світу, зокрема серед країн – членів ЄС. Так, за Індексом розвитку електронного урядування (*EGDI*), розробленим ООН, у 2022 р. Україна посідає 46-е місце у світі після Бельгії, Хорватії та Чехії та випереджає Словаччину, Угорщину, Болгарію і Румунію (*табл. 2*) (*E-Government Survey*, 2022).

Український уряд планує приєднатися до розрахунку для України Індексу цифрової економіки і суспільства (*Digital Economy and Society Index, DESI*), розробленого Європейським Союзом, що розраховується для всіх країн – членів ЄС. З огляду на кількість індикаторів, що включені до розрахунку цього індексу (32 індикатори) (*EU Digital Agenda Data*, 2023), його можна вважати найкращим вимірником рівня цифровізації. Так, у листопаді 2022 р. у рамках проекту *EU4DigitalUA* відбувся воркшоп з питань збору даних, методології розрахунку, впровадження індексу *DESI* в Україні, за участі Міністерства цифрової трансформації України (*EU4DIGITALUA*, 2022).

Таблиця 2

Індекс розвитку електронного урядування ООН (*EGDI*) за 2022 р.

Країна	Рейтинг 2022 р.	Значення Індексу <i>EGDI</i> 2022 р.
Данія	1	0,9717
Фінляндія	2	0,9533
Республіка Корея	3	0,9529
Нова Зеландія	4	0,9432
Ісландія	5	0,941
Швеція	5	0,941
Австралія	7	0,9405
Естонія	8	0,9393
Нідерланди	9	0,9384
Сполучені Штати Америки	10	0,9151
Бельгія	39	0,8269
Хорватія	44	0,8106
Чеська Республіка	45	0,8088
Україна	46	0,8029
Словаччина	47	0,8008
Угорщина	51	0,7827
Болгарія	52	0,7766
Румунія	57	0,7619

Джерело: складено автором за даними (*E-Government Survey*, 2022).

Запровадження індексу *DESI* в Україні є вкрай важливим у контексті реалізації євроінтеграційних стратегічних пріоритетів України.

Цифровізація військової галузі України є ще одним пріоритетом національної державної політики, яка спрямована на посилення обороноздатності України та розвиток її збройних сил. Прикладом успішної вітчизняної розробки у військовій сфері є цифровий застосунок "Мапа Кропива" для артилерії, який вважається найкращим у світі. Додаток адаптований до всіх гаджетів (смартфони, планшети, комп'ютери тощо), охоплює всі види артилерійського озброєння, зокрема й передане іноземними партнерами, офлайн карти, власний захищений комунікаційний застосунок для передачі інформації. Завдяки цьому додатку можна точно наводити артилерію на цілі, коригувати вогонь, передавати дані в захищеному режимі.

Висновки

За результатами проведеного дослідження можна дійти висновку, що подальше стимулювання розвитку експортного потенціалу ІТ-галузі в Україні має бути пріоритетним завданням у контексті економічного зростання, євроінтеграції та забезпечення національної безпеки, особливо у військовій сфері. За статистичними даними можна твердити, що Україна продовжує цифровізацію економіки, суспільства та уряду, підтримує валютні надходження від експорту ІТ-послуг та зайнятість у цифровій індустрії на довоєнному рівні. Профіль вітчизняних ІТ-компаній за типами, регіональною та галузевою структурою, кількістю зайнятих, інвестиційним портфелем відповідає світовим тенденціям. Україна має значний людський потенціал у ІТ-секторі завдяки високому, визнаному в усьому світі рівні освіти та можливості працювати на глобальному ринку.

Уряд України запровадив у суспільне життя визначні ІТ-проекти, зокрема "Дія.City", "Дія", реалізував право законодавчої ініціативи щодо посилення процесу цифровізації, залученню інвестицій, оптимізації найму ІТ-фахівців.

За рейтингом індексу *EGDI* Україна посідає високе місце серед країн ЄС. Військовій сфері ІТ-фахівцями запропоновано програмне забезпечення, що вже наразі допомагає ЗСУ у веденні бойових дій.

У сучасних умовах стимулювання експортного потенціалу ІТ-індустрії України стає запорукою зростання валютних надходжень, підвищення рівня зайнятості, сприяє прогресивній реструктуризації національної економіки тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCE

B. van Ark (2016). The Productivity Paradox of the New Digital Economy. *International Productivity Monitor*, 31, 3-18. <https://ideas.repec.org/a/sls/ipmsls/v31y20161.html>

B. van Ark (2016). The Productivity Paradox of the New Digital Economy. *International Productivity Monitor*, 31, 3-18. <https://ideas.repec.org/a/sls/ipmsls/v31y20161.html>

Berger T. & Frey C.B. (2017). Industrial Renewal in the 21st Century: Evidence from US Cities. <i>Regional Studies, Taylor & Francis Journals</i> , 51(3), 404-413. https://doi.org/10.1080/00343404.2015.1100288	Berger T. & Frey C.B. (2017). Industrial Renewal in the 21st Century: Evidence from US Cities. <i>Regional Studies, Taylor & Francis Journals</i> , 51(3), 404-413. https://doi.org/10.1080/00343404.2015.1100288
Djinniblog (2023). <i>Більше наймів, рекордна кількість відгуків на вакансії, маркетинг випередив JavaScript</i> . Травень. https://djinniblog.substack.com/p/djinni	Djinniblog (2023). <i>More hires, record number of job reviews, marketing has overtaken JavaScript</i> . May. https://djinniblog.substack.com/p/djinni
DOU (2023). <i>Скільки айтівиців в Україні</i> . 3 квітня. https://dou.ua/lenta/articles/how-many-devs-in-ukraine-2023/	DOU (2023). <i>How many Haitians are in Ukraine</i> . April 3. https://dou.ua/lenta/articles/how-many-devs-in-ukraine-2023/
E-Government Survey (2022). <i>The Future of Digital Government</i> . https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2022-09/Web%20version%20E-Government%202022.pdf	E-Government Survey (2022). <i>The Future of Digital Government</i> . https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2022-09/Web%20version%20E-Government%202022.pdf
EU Digital Agenda Data (2023). <i>Digital Economy and Society Index, DESI</i> . https://digital-agenda-data.eu/datasets/desi#download	EU Digital Agenda Data (2023). <i>Digital Economy and Society Index, DESI</i> . https://digital-agenda-data.eu/datasets/desi#download
EU4DIGITALUA (2022). <i>Побудова екосистеми DESI в Україні</i> . 23.11.2022. https://eu4digitalua.eu/news/desi-ecosystem-ukr/	EU4DIGITALUA (2022). <i>Building the DESI ecosystem in Ukraine</i> . 23.11.2022. https://eu4digitalua.eu/news/desi-ecosystem-ukr/
Jorgenson D. W. (2001). Information Technology and the U.S. Economy. <i>American Economic Review</i> , 91(1), 1-32. https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.91.1.1	Jorgenson D. W. (2001). Information Technology and the U.S. Economy. <i>American Economic Review</i> , 91(1), 1-32. https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.91.1.1
Mazaraki A., Roskladka A., Ivanova O. (2021). China's digital policy: system analysis and implementation prospects for Ukraine. <i>Вісник КНТЕУ</i> , 3, 4-17. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(137)01	Mazaraki, A., Roskladka, A., & Ivanova, O. (2021). China's digital policy: system analysis and implementation prospects for Ukraine. <i>Visnyk Kyivs'kogo nacional'noho torgovel'no-ekonomichnogo universytetu</i> , 3, 4-17. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(137)01
Niu F. (2022). The Role of the Digital Economy in Rebuilding and Maintaining Social Governance Mechanisms. <i>Frontiers in Public Health</i> , 9:819727. https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.819727	Niu F. (2022). The Role of the Digital Economy in Rebuilding and Maintaining Social Governance Mechanisms. <i>Frontiers in Public Health</i> , 9:819727. https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.819727
Novyny.live (2023). <i>Федоров розповів, скільки українців користуються додатком "Дія"</i> . 11 квітня. https://novyny.live/tech/fedorov-rozpoviv-skilki-ukrayintsiv-koristuiutsia-dodatkom-diia-87302.html	Novyny.live (2023). <i>Fedorov told how many Ukrainians use the "Dia" application</i> . April 11. https://novyny.live/tech/fedorov-rozpoviv-skilki-ukrayintsiv-koristuiutsia-dodatkom-diia-87302.html
Parker G. G., Alstyne M. W., Choudary S. P. (2016). <i>Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy and How to Make Them Work for You</i> . New York, W. W. Norton & Company, 352 p.	Parker G. G., Alstyne M. W., Choudary S. P. (2016). <i>Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy and How to Make Them Work for You</i> . New York, W. W. Norton & Company, 352 p.
UATECHECOSYSTEM (2023). <i>Dashboard of tech ecosystem of Ukraine</i> . https://uatechecosystem.com/dashboard	UATECHECOSYSTEM (2023). <i>Dashboard of tech ecosystem of Ukraine</i> . https://uatechecosystem.com/dashboard

UNCTAD (2021). Digital Economy Report. <i>Cross-Border Data Flows And Development: For Whom the Data Flow</i> . https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf	UNCTAD (2021). Digital Economy Report. <i>Cross-Border Data Flows And Development: For Whom the Data Flow</i> . https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf
Zhang J., Zhao W., Cheng B., Li A., Wang Y., Yang N. & Tian Y. (2022). The Impact of Digital Economy on the Economic Growth and the Development Strategies in the post-COVID-19 Era: Evidence From Countries Along the "Belt and Road". <i>Frontiers in Public Health</i> , 10. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.856142 .	Zhang J., Zhao W., Cheng B., Li A., Wang Y., Yang N. & Tian Y. (2022). The Impact of Digital Economy on the Economic Growth and the Development Strategies in the post-COVID-19 Era: Evidence From Countries Along the "Belt and Road". <i>Frontiers in Public Health</i> , 10. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.856142 .
Базецька Г. І., Пушкар Т. А., Хворост М. О. (2022). Цифрова економіка і діджиталізація суспільства. <i>Розвиток суб'єктів економічної діяльності в сучасних умовах господарювання: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю), Харків, 24–25 листопада</i> . С. 190-192. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u375/tezisi_konferen_2022_2.pdf	Bazetska, G. I., Pushkar, T. A., & Hovorost, M. O. (2022). Digital economy and digitalization of society. <i>Development of subjects of economic activity in modern economic conditions: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conf. (with international participation), Kharkiv, November 24–25</i> . P. 190-192. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u375/tezisi_konferen_2022_2.pdf
Байгельман Я. (2023). IT-бізнес в Україні: виклики та перспективи. <i>Scientia fructuosa</i> , 1, 55-73. https://doi.org/10.31617/1.2023(147)05	Baitelman, Ya. (2023). IT business in Ukraine: challenges and prospects. <i>Scientia fructuosa</i> , 1, 55-73. https://doi.org/10.31617/1.2023(147)05
Бєбешко Б. (2023). Навчання штучної нейронної мережі на основі даних оцінювання результативності та ризиків інвестування в цифрові активи. Електронне фахове наукове видання "Кібербезпека: освіта, наука, техніка", 3(19), 135–145. https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.19.135145	Bebeshko, B. (2023). Training of an artificial neural network based on data for evaluating the performance and risks of investing in digital assets. <i>Electronic professional scientific publication "Cybersecurity: education, science, technology"</i> , 3(19), 135–145. https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.19.135145 .
Бензарь А., Пестова О. (2022). Проблеми та перспективи розвитку цифрової економіки в Україні. <i>Цифрова економіка та економічна безпека</i> , 2(2), 148-155. https://doi.org/10.32782/dees.2-25	Benzar, A., & Pestova, O. (2022). Problems and prospects of the development of the digital economy in Ukraine. <i>Digital economy and economic security</i> , 2(2), 148-155. https://doi.org/10.32782/dees.2-25
Дьоба М. І., Гернего Ю. О. (2018). Діджиталізація економіки: світовий досвід та можливості розвитку в Україні. <i>Фінанси України</i> , 7, 50-63. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2018_7_5	Dyba, M. I., & Hernego, Yu. O. (2018). Digitalization of the economy: world experience and opportunities for development in Ukraine. <i>Finances of Ukraine</i> , 7, 50-63. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2018_7_5
Дія.City – це унікальний правовий та податковий простір для IT-компаній в Україні. https://city.diia.gov.ua/	Diia.City – it is a unique legal and tax space for IT companies in Ukraine. https://city.diia.gov.ua/
<i>Закон України 1667-XXI "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні", із змінами, внесеними згідно із Законом № 2811-IX від 01.12.2022.</i> https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text .	<i>Law of Ukraine 1667-XXI "On stimulating the development of the digital economy in Ukraine", as amended in accordance with the Law No. 2811-IX dated 01.12.2022.</i> https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text
Карчева Г. Т., Огородня Д. В., Опенько В. А. (2017). Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. <i>Фінансовий простір</i> , 3(27), 13–21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2017_3_4 .	Karcheva, G. T., Ogorodnya, D. V., & Openko, V. A. (2017). The digital economy and its impact on the development of the national and international economy. <i>Financial space</i> , 3(27), 13–21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2017_3_4

Машченко М. А. (2022). Вплив цифровізації економіки на розвиток суб'єктів економічної діяльності. *Розвиток суб'єктів економічної діяльності в сучасних умовах господарювання: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конференції* (з міжнар. участю), Харків, 24–25 листопада. С. 217-219. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u375/tezisi_konferen_2022_2.pdf

Mashchenko, M. A. (2022). The impact of digitization of the economy on the development of subjects of economic activity. *Development of subjects of economic activity in modern economic conditions: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conf.* (with international participation), Kharkiv, November 24–25. P. 217-219. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u375/tezisi_konferen_2022_2.pdf

Опендатабот (2023). *Дохід від ІТ-експорту падає, проте все ще більший за період до великого вторгнення*. <https://opendatabot.ua/analytics/it-export-dynamics-2023-1>

Opendatabot (2023). *Revenue from IT exports is falling, but still higher than before the great Invasion*. <https://opendatabot.ua/analytics/it-export-dynamics-2023-1>

Рзаєва С., Рзаєв Д., Роскладка А., Гамалій В. (2023). Моделювання сховища даних штучної нейронної мережі управління бізнесом. *Електронне фахове наукове видання "Кібербезпека: освіта, наука, техніка"*, 4(20), 111–123. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.20.111123>

Rzaeva, S., Rzaev, D., Roskladka, A., & Gamalii, V. (2023). Modeling of data storage of artificial neural network of business management. *Electronic professional scientific publication "Cybersecurity: education, science, technology"*, 4(20), 111–123. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.20.111123>

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Балашова В. Експортний потенціал ІТ-індустрії України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 33-45. Серія. Економічні науки. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)03](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)03)

Надійшла до редакції 07.09.2023.

Отримано після доопрацювання 26.09.2023.

Прийнято до друку 04.10.2023.

Публікація онлайн 26.10.2023.

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

DOI: 10.31617/3.2023(130)04
УДК 338.14:[330.34:327.5(477)]

ДУГІНЕЦЬ Ганна,
д. е. н., професор,
завідувач кафедри світової економіки
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0003-3708-3666
g.duginets@knute.edu.ua

КОЛОДКО Наталія,
аспірант кафедри світової економіки
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0003-3133-7020
kolodkonatasha@gmail.com

ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРАЇН ПІСЛЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У XXI ст. під впливом трансформації світової системи відбуваються зміни в розумінні поняття збройний конфлікт та війна, а саме через динамічність процесу, а не як статичну рівновагу. Так, російсько-українська війна – це повномасштабні бойові дії на території Європи, це боротьба за незалежне існування держави в умовах XXI ст., це не лише виборювання української державності, а це й початок трансформації світової системи. Метою дослідження є ідентифікація особливостей, що забезпечили відбудову та розвиток країн після війни та/або збройного конфлікту в умовах трансформації змісту цих понять у XXI ст., задля виокремлення напрямів та інструментів, які можна використати у процесі відновлення української економіки. Дослідження трансформації розуміння збройних конфліктів у XXI ст. надало можливість визначити, що збройний конфлікт змінюється за такими вимірами:

DUGINETS Ganna,
Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Head of Department of World Economy
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3708-3666
g.duginets@knute.edu.ua

KOLODKO Nataliia,
Postgraduate student of the Department
of World Economy
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3133-7020
kolodkonatasha@gmail.com

ECONOMIC RECOVERY AND DEVELOPMENT OF COUNTRIES AFTER ARMED CONFLICTS: EXPERIENCE FOR UKRAINE

In the twenty-first century, under the influence of the transformation of the world system, the concepts of "armed conflict" and "war" are increasingly understood as dynamic process and not as static balance. So, the russian-Ukrainian war is a full-scale military action on the territory of Europe, it is a struggle for the state's independent existence in the conditions of the twenty-first century; it is not only the struggle for Ukrainian statehood, but also the beginning of the transformation of the world system. The purpose of the study is to identify the features that have ensured the reconstruction and development of countries after the war and/or armed conflict in the conditions of the transformation of the content of these concepts in the twenty-first century, in order to identify areas and tools that can be used in the process of restoring the Ukrainian economy. Research on the transformation of the understanding of armed conflicts in the twenty-first

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

суб'єкт, форми, засоби, місце, наслідки. Проаналізовано досвід країн (Хорватія, Боснія і Герцеговина, Південна Корея), що потрапили в ситуацію, аналогічну російському вторгненню 24 лютого 2022 року, які мали анексовані території, а саме: шляхи відновлення після військових руйнувань, економічної відбудови та досягнення економічної незалежності від вливань іноземних капіталів. У результаті дослідження визначено основні напрями, які мають бути реалізовані в процесі подальшого розвитку економіки України: формування стабільного політичного середовища та сильних інституцій, які здатні забезпечити верховенство права, захист прав власності та виконання контрактів; зміна системи забезпечення національної безпеки держави через розвиток військово-промислового комплексу та посилення національної ідентичності в суспільстві; підготовка освіченої та кваліфікованої робочої сили, зокрема через розвиток системи приватних закладів освіти; залучення інвестицій у наукові дослідження для стимулювання інновацій та розвитку нових технологій; формування сприятливого бізнес-середовища, яке заохочує підприємництво, інновації та інвестиції; перехід від переважаючого експорту сировини до експорту готової продукції.

Ключові слова: збройний конфлікт, економічне відновлення, досвід післявоєнного відновлення, економічна політика.

century has made it possible to determine that the armed conflict is changing according to the following dimensions: subject, forms, means, place, and consequences. The experience of countries (Croatia, Bosnia and Herzegovina, South Korea) that got into a situation similar to the Russian invasion on February 24, 2022, which had annexed territories, was analysed; in particular the ways of recovery after military destruction, economic reconstruction and achieving economic independence from foreign capital infusions. In the course of the study, the main directions that should be implemented in the process of further development of Ukraine's economy were determined: the formation of a stable political environment and strong institutions capable of ensuring the rule of law, protection of property rights, and the execution of contracts; changing the system of ensuring the national security of the state due to the development of the military-industrial complex and strengthening of national identity in society; training of an educated and qualified workforce, in particular through the development of the system of private educational institutions; attraction of investments in scientific research to stimulate innovation and the development of new technologies; formation of a favourable business environment that encourages entrepreneurship, innovation and investment; transition from the predominant export of raw materials to the export of finished products.

Keywords: armed conflict, economic recovery, experience of post-war recovery, economic policy.

JEL Classification: E60, F20, O10, P51.

Вступ

Збройний конфлікт або війна породжує проблеми розвитку передусім сторін конфлікту, а також всієї системи міжнародних відносин. Окрім втрат на полі бою, збройний конфлікт призводить до вимушеної міграції, потоків біженців, втечі капіталу та руйнування інфраструктури суспільства. Соціальні, політичні та економічні інститути зазнають значної шкоди. Створюється розрив у розвитку між тими країнами, які пережили збройний конфлікт, і тими, які його не пережили. В умовах пришвидшення та поглиблення трансформаційних змін в світовій економіці в XXI ст. цей розрив може стати небезпечним та загрозливим у зв'язку з неможливістю його зменшити.

Слід зазначити, що, крім двох світових, у XX ст. відбулося понад 350 регіональних воєн і військових конфліктів. Якщо до Першої світової війни було зафіксовано всього 36 регіональних воєн або військових конфліктів, то між світовими їх було 80, а після Другої світової війни – понад 250. За оцінкою Упсальської програми даних про конфлікти (UCDP), яка здійснює систематичне їх визначення вже понад 40 років, в період з 2001 по 2022 рр. спостерігалось 83 державних конфлікта різної складності (USDP, 2023a).

У науковій спільноті існує два теоретичних напрями дослідження економічних наслідків війни та збройних конфліктів. Теорія "віднов-

лення війни", яка відповідає кейнсіанській економічній теорії, стверджує що війна може мати позитивні наслідки, оскільки послаблює вплив потужних спеціальних інтересів, сприяє інноваціям і підвищує економічну ефективність завдяки збільшенню людського капіталу. На противагу цьому школа "руїни війни" розглядає війну як катастрофічну подію, що не приносить жодної економічної вигоди (більш детально див. *Kang & Meernik, 2005*). Інші вчені вказують на те, що бідніші сторони конфлікту частіше страждають від війни (*Chassang & Miquel, 2009*).

У світовій практиці були спроби об'єктивно оцінити кількісно економічні наслідки війни. Наприклад, *V. Koubi* розглянув вплив збройних конфліктів між країнами на розширення економіки великих країн у період між 1960 і 1989 рр. (*Koubi, 2005*). Згідно з цим дослідженням, особливості війни та її частота причинно пов'язані з відмінностями в економічному зростанні між країнами.

Існує думка, що післявоєнне економічне виробництво позитивно пов'язане з інтенсивністю та тривалістю конфлікту, а його вплив на економічне зростання негативно залежить від рівня економічного розвитку країни. Так, у своєму дослідженні Канг і Мернік вивчали, як громадянська війна вплинула на економіку різних країн у період з 1960 по 2002 рр. (*Kang & Meernik, 2005*). Вони виявили, що громадянська війна має значний вплив на економічне зростання, а конфлікт негативно впливає на основні економічні сфери діяльності в країні. Методологія оцінки економічних наслідків кожної громадянської війни, починаючи з 1960-х років, була розроблена Колієром (*Collier, 1999*). Відповідно до неї економіка скорочувалася після короткої громадянської війни, але швидко відновлювалася після її завершення.

Згідно з дослідженням *J. Nordhaus*, війна – це надвитратний процес (*Nordhaus, 2008*). Так, приблизна вартість війни Іраку проти Сполучених Штатів за десятирічний період становила від 100 млрд дол. США до 1.9 трлн дол. США. Інші вчені досліджували вплив воєн/збройних конфліктів у XIX та XX ст. на двосторонню торгівлю, використовуючи дані, доступні з 1870 р. (*Glick & Taylor, 2010*). Вони виявили, що вплив війни на торгівлю, національний дохід і темпи зростання світової економіки були значними і довготривалими. Згідно з іншим дослідженням, конфлікт у Шрі-Ланці значно скоротив ВВП (*Ganegodage & Rambaldi, 2014*). Крім того, автори виявили, що значні прибутки від інвестицій у фізичний капітал не призвели до помітних позитивних зовнішніх ефектів.

Також в контексті досягнення мети дослідження заслуговують на увагу напрацювання політологів та вчених, які зосереджувались на природі військових конфліктів та пошуку політичних шляхів їх вирішення (*Hart, 2008; Von Clausewitz, 2005; Erhard, 2020*); науковців, що досліджували шляхи та способи відбудови східних та балканських країн, вивчали підґрунтя конфліктів, оцінювали наслідки військових

дій та наявний ресурс для відбудови (Семенюк, 2013; *Aboushala & Haj Ismail*, 2022; *Aboushala & Haj Ismail*, 2022; *Barakat & Kapisazovic*, 2003). Окрему увагу приділено вивченню напрацювань вітчизняних та закордонних вчених, присвячених ідентифікації впливу повномасштабної збройної агресії РФ з 2022 р. на різні сфери функціонування як світової, так і української економіки, а також обґрунтуванню напрямів відновлення економіки нашої держави (Мазаракі & Мельник, 2022; Сіденко, 2022; *Al-Saadi*, 2023; *Pereira, et al.*, 2022; *Galanakis*, 2023).

Нині ми маємо, на жаль, унікальні умови російсько-української війни. Повномасштабні бойові дії на території Європи, боротьба за незалежне існування держави у ХХІ ст., виборювання української державності – все це початок трансформації всього світу. Відтак Україні потрібна стратегія відновлення в умовах війни та подальшого розвитку після перемоги, але яка може враховувати досвід економічного відновлення інших країн, на території яких відбувалися збройні конфлікти або війни після Другої світової. Розробка такої політики є складним процесом, у рамках якого слід дослідити, оцінити і адаптувати до специфічних національних умов різноманітний міжнародний досвід відновлення, особливо тих країн, які на практиці довели ефективність своїх стратегій. Зокрема для України корисним може бути досвід країн, які успішно відбудовували свою економіку після Балканської кризи (Боснія та Герцеговина, Хорватія), а також східноазійських країн (Південна Корея). Проте, попри численні публікації щодо розвитку національних економік після збройних конфліктів, комплексних досліджень цих питань в Україні недостатньо.

З огляду на це, мета статті – ідентифікація особливостей відбудови та розвитку країн після війни та/або збройного конфлікту з урахуванням трансформації змісту цих понять у ХХІ ст. задля виокремлення досвіду, який можна використати у повоєнному відновленні української економіки.

На досягнення мети спрямоване вирішення таких завдань: ідентифікація змін щодо розуміння збройних конфліктів в ХХІ ст. у світовій науці; аналіз досвіду економічного відновлення після збройних конфліктів в деяких країнах світу, зокрема Боснії і Герцеговини, Хорватії та Південної Кореї; обґрунтування напрямів та інструменти економічного відновлення та розвитку України, в тому числі виокремлення стратегічних етапів цього процесу. Такі завдання обумовлюють структуру цього дослідження, що складається з вступу, трьох частин та висновків.

1. Трансформація розуміння збройних конфліктів у ХХІ ст.

Визначення понять "війна" та "збройний конфлікт", що прописано у Женевських конвенціях, детермінує схожість даних понять та їх паралельне використання, хоча, з юридичного погляду, "збройний конфлікт" є більш широким поняттям і фундаментом для праці у май-

бутньому. Зокрема "збройний конфлікт" включає поняття "війна", адже не будь-яка війна, наприклад, інформаційна, є збройним конфліктом. Розмежування цих понять створює підґрунтя для юридичних засад щодо компенсації збитків та вимагання репарацій, так як збройний конфлікт на рівні розуміння означає втрати людського ресурсу та фізичних активів як таких.

За визначенням Женевської конвенції, війна – це збройний конфлікт між двома або більше суперечливими сторонами, який виникає через політичні, територіальні, економічні або ідеологічні розбіжності. Вона має широкий спектр бойових дій і стратегій, які спрямовані на досягнення мети або вирішення конфлікту. Війна може включати збройні напади, битви, блокади, облоги, атаки на цивільні об'єкти, знищення майна, втрату людських життів та інші форми насильства (*Bugnion, 2011*).

За визначенням Упсальської програми даних про конфлікти (*UCDP*), збройний конфлікт – це оспорювана несумісність, що стосується уряду та/або території, де застосування збройної сили між двома сторонами, з яких принаймні одна є урядом держави, призводить до щонайменше 25 смертей, пов'язаних з бойовими діями, протягом одного календарного року. Збройний конфлікт також називають "державним конфліктом", на відміну від "недержавного конфлікту", де жодна з воюючих сторін не є урядом. Що стосується визначення "війна", то це конфлікт на державному рівні, в якому за певний календарний рік загинуло щонайменше 1000 осіб, пов'язаних з бойовими діями (*UCDP, 2023b*). Тобто різниця лише в кількості осіб, що загинули під час бойових дій за рік. "Перемога", за визначенням *UCDP*, це коли одна сторона або зазнає поразки, або знищується, або іншим чином піддається владі іншої (наприклад, через капітуляцію). Під "поразкою" *UCDP* розуміє, що військовий потенціал однієї зі сторін знищений до такої міри, що малоімовірним є повторний початок бойових дій. У цій ситуації не може бути іншого результату (*UCDP, 2023b*).

Серед відомих сучасних локальних війн можна відзначити війни в Кореї, В'єтнамі, Афганістані, громадянську війну в Сирії, війни за незалежність на Балканському півострові, російсько-грузинську війну тощо. Порівняно зі світовими війнами, регіональні конфлікти характеризуються меншою кількістю країн-учасниць, меншим просторовим масштабом воєнних дій і зазвичай ведуться за обмежені політичні та військові цілі, з використанням традиційних сил і засобів збройної боротьби. Локальні війни здебільшого відбувалися без оголошення і починалися з провокацій або прикордонних інцидентів, які переросли у великомасштабні військові конфлікти. Нападник максимально концентрує сили й атакує раптово на початку воєнних дій, намагаючись завдати вирішальної поразки до того, як сили супротивника завершать розгортання, а економіка буде переведена на воєнний стан.

Для того, щоб якнайшвидше припинити війну або збройний конфлікт, необхідно чітко розуміти мету конфлікту. Таке розуміння дає змогу знайти компроміс, прийнятний для сторін. Цілі війни були найкраще сформульовані Б. Х. Лідделлом Хартом у його "Стратегії непрямих дій" (1954) (Hart, 2008). Він вважав, що метою війни є створення кращого світу, ніж той, який був до війни. Виходячи з концепції "кращого світу", війни можна поділити на "справедливі", які ведуть до розвитку людського суспільства загалом, і "несправедливі", які ведуть до його руйнування або спрощення. Країни вступають у війну не заради самої війни, а для досягнення власних політичних цілей. Тому "перемога" – це політичне, а не військове поняття. Військові цілі є лише засобом для досягнення конкретної політичної мети, яка визначається нею самою. Військові дії є лише основою для ухвалення політичного рішення, але не для завоювання, а для примусу до цього рішення. Мета воєн, які ведуть імперії, полягає в тому, щоб поставити під свій контроль якомога більше ресурсів і реформувати "світовий порядок" у своїх інтересах.

Зокрема Карл фон Клаузевіц висловився, що війна – це не що інше, як продовження політики іншими засобами" (Про війну, 1832) (Von Clausewitz, 2005). Іншими словами, війна – це лише частина політики, а реальні бойові дії – один з елементів військово-політичних дій політичних лідерів однієї країни проти іншої. Тобто можна сказати, що війна – це проміжний етап, спрямований на встановлення неможливості компромісу між протиборчими сторонами і створення нових умов, за яких знищення однієї з протиборчих сторін робить компроміс можливим або навіть непотрібним.

У лютому 2022 р. неспровоковане вторгнення РФ в Україну вивело війну на перше місце у порядку денному безпеки, викликавши коментарі про повернення – або продовження – ролі геополітики у світовій політиці. Виникла нагальна потреба вивчати збройний конфлікт як динамічний процес, а не як статичну соціальну рівновагу, використовуючи міждисциплінарний підхід у спільній концептуальній структурі.

Зміни у збройному конфлікті або війні стосуються її характеру на макрорівні, який охоплює конфлікти, що відбуваються в глобальному масштабі й тривають десятиліттями, століттями або довше (Strachan & Scheipers, 2011), формуючись під впливом довгострокових трансформацій у соціальних і технологічних основах ведення війни (Parker, 1988). Науковці обґрунтували наявність цих змін за допомогою аналізу тенденцій конфліктів на основі даних (Themner & Wallensteen, 2014) або через розуміння таких норм, як суверенітет, рівень міждержавного насильства (Gill-Tiney, 2022).

Збройний конфлікт важко як попередити, так і закінчити, тому так багато довготривалих конфліктів протікають в різних регіонах світу у різних формах. І немає єдиної думки про те, як можна систематично вивчати ті зміни, що викликані такими подіями: загальна

зміна характеру збройних конфліктів пов'язана зі змінами в межах окремих конфліктів; яким чином технологічні досягнення у глобальному масштабі впливають на характер ведення бойових дій в окремих конфліктах, або як розгортання нових видів озброєнь впливають на те, як ведуться війни/збройні конфлікти в XXI ст. Незрозуміло, чи стали конфлікти більш динамічними, і, якщо так, то яким чином, і чи можуть нові концепції або підходи до збору даних призвести до більш тривалих конфліктів, що мутують. Краще розуміння змін у збройних конфліктах є ключем до їх припинення. За результатами аналізу відкритих джерел з початку XXI ст. можна зробити висновок, що збройні конфлікти змінюється за певними аспектами.

Суб'єкти збройного конфлікту, які можуть бути офіційними, неофіційними або зовнішніми органами влади; тобто ті, що претендують на легітимність утримання влади за допомогою сили. Це може означати, що група вважає використання ними влади законним для досягнення своїх цілей, або що інші визнають їхнє право мати цю владу. Влада може збігатися з суверенітетом: група має повноваження керувати певною державою. Проте влада не обов'язково збігається з територіальною приналежністю: на одній і тій самій території можуть здійснювати владу кілька органів, причому деякі з них (наприклад, держави) мають легітимність, надану ззовні, а інші (наприклад, повстанці) сприймаються населенням, що проживає на цій території, як легітимні органи влади. Численні збройні державні та недержавні суб'єкти воюють і співпрацюють один з одним у відносинах, що постійно розвиваються. Часто ступінь важливості державних і недержавних акторів у конфлікті змінюється, і навіть ці категорії розмиваються. Із залученням нових акторів і охопленням нових територій насильством, пов'язаним з конфліктом, часто трансформується і первинна причина суперечки. Ці процеси видозмінюють існуючі конфлікти і спричиняють нові. Визначити винуватця конфлікту – непросте завдання. Межі між цивільними особами і комбатантами часто розмиті. Місцеві мешканці можуть впливати на динаміку конфлікту через громадянський спротив, зокрема як інформатори або зв'язкові для комбатантів тощо. Отже, розгляд збройного конфлікту через призму зміни акторів або суб'єктів допомагає краще усвідомити мінливість кордонів між тими, хто має суб'єктність, і тими, хто її не має.

Форми. Це прояви збройного конфлікту, які підпорядковуються логіці прямого чи непрямого примусу або спрямовані для мобілізації людей, та можуть бути підкріплені інструментами війни, наприклад військова техніка. Динаміка конфлікту може змінюватися на користь слабших акторів, які не можуть перевершити військовий потенціал противника, але, наприклад, успішно застосовують тактику партизанських дій. Крім того, учасники конфлікту часто винаходять нові методи, отримують переваги, наприклад, через використання комунікаційних технологій та цифрової інфраструктури. Новітні технології відкрили

еру, коли ідеї, ресурси та люди можуть безперешкодно перетинати охоплені конфліктом регіони, поширюючи пропаганду або дезінформацію і посилюючи взаємозалежність конфліктів. Серед цих технологій летальна автономна зброя змінила динаміку бойових дій, зокрема застосування недержавними акторами штучного інтелекту з відкритим вихідним кодом для перетворення цивільних пристроїв, таких як фотографічні дрони, на смертоносну зброю (Russell, 2023). Швидкий темп технологічних змін ускладнює обмін інформацією на міжнародному рівні та можливість здійснення аналізу цих змін.

Засоби, тобто матеріальні активи, які використовуються для оплати агентів насильства і придбання технологій насильства, зокрема й ті, що отримуються побори з населення (наприклад, податки), з інших джерел (наприклад, тіньова економіка) і шляхом зовнішнього спонсорства (наприклад, НАТО, Рамштайнська коаліція, державне фінансування закордонних урядів тощо). Зміни у складі таких інституцій впливають на доступ до засобів насильства. Інший приклад: політика Німеччини, яка ніколи не надсилала військову допомогу в збройних конфліктах, була змінена лише через два дні після вторгнення РФ в Україну. Днем пізніше, 27 лютого 2022, уряд Швеції оголосив, що вона порушить свою політику відмови від надання зброї в зони збройних конфліктів. Для ЄС зобов'язання підтримати Україну стало першим випадком в історії союзу, коли він надав зброю стороні конфлікту. Контактна група з питань оборони України, також відома як Рамштайнська коаліція, була альянсом понад 50 країн, які підтримали Україну у військовому плані. До альянсу увійшли всі держави-члени НАТО, а також деякі інші країни. Європейський Союз також був членом Контактної групи з питань оборони України. У липні 2023 р. Кільський інститут світової економіки підрахував, що міждержавні зобов'язання досягли понад 165 млрд євро. Найбільшим постачальником військової допомоги були США, за ними – Німеччина, потім ЄС та інші країни-члени. Танки, гаубиці та реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) були трьома основними категоріями важкого озброєння, що постачалися в Україну. На додаток до військової надано значну фінансову та гуманітарну допомогу. Десятки тисяч українських солдатів також пройшли підготовку в США і кількох європейських країнах (IEF, 2023). Слід зазначити, що відстежити повні обсяги наданої військової підтримки складно через недостатню прозорість деяких країн, які не бажають розкривати свій військовий внесок в Україну (наприклад, Франція та Польща) (Дугінець & Ніжейко, 2022).

Місце. Йдеться про зміни, що стосуються місця, де загроза насильства або його застосування є гострою, оскільки бойові дії можуть перекидатися на різні території, включаючи міста, сільську місцевість і навіть нефізичні простори, наприклад, кіберпростір. Таким чином, простір розповсюдження конфліктів рідко збігається з міжнародними кордонами; вони можуть зачіпати транснаціональні регіони, і часто

кілька конфліктів утворюють осередки нестабільності. А технологічний прогрес зумовив, що й кіберпростір став ще одним середовищем конфлікту, навіть якщо потенціал для фізичного насильства у ньому нижчий.

Наслідки: результат збройного конфлікту, який залежить від перших чотирьох змін. Наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними, залежно від обраної перспективи, а отже потрібно пам'ятати про нормативні звинувачення. Проте не викликає сумнівів, що одним зі способів впливу конфлікту на людей є фізична шкода, нефізична шкода (включає відчуття незахищеності, яке викликає страх, психологічні наслідки організованого насильства, невпевненість за відсутності належних правил поведінки) та довгострокова шкода (поділ суспільства через травму, коли частини суспільства відчувають, що їхня історична пам'ять спотворена). Суспільства, що зазнають такого впливу, потребують більше часу для того, щоб відновити власну продуктивність і сприяти добробуту.

Отже, збройні конфлікти у XXI ст. – це динамічні соціальні явища, сутність, форми та характеристики впливу яких змінюються відповідно до трансформації як зовнішнього, так і внутрішнього середовища реалізації конфлікту. З'ясування змін у збройних конфліктах XXI ст. допомагає наблизитися до міждисциплінарного розуміння, демонструючи закономірності в усіх п'яти аспектах змін, характерних для різних контекстів. І, таким чином, формується узагальнення для обґрунтування можливості застосування досвіду відновлення країн після збройних конфліктів, що відбулися в середині та наприкінці XX ст.

2. Аналіз досвіду економічного відновлення після збройних конфліктів в деяких країнах світу

Визначним прикладом відновлення у сучасних реаліях є приклад балканських країн – Хорватії і Боснії та Герцеговини. Приклад війни за незалежність Хорватії, мабуть, найбільш релевантний в контексті України. Як частина Югославії Хорватія оговтувалася від залишків комуністичної епохи. Під час конфлікту ворожі сили окупували приблизно 20 % хорватської території, а цивільна інфраструктура та житло були основними цілями обстрілів і бомбардувань. За оцінками експертів та міжнародних організацій, близько 15 % житлового фонду країни зруйновано, адже сербами на той час було окуповано переважно сільськогосподарські регіони. Економічне падіння сягнуло 30 % по всій країні (Harvey, 2006).

Джерела відбудови після війни поділились на *національні*, що має асигнування з державного бюджету; та *міжнародні* – гранти та кредити від міжнародних організацій.

Хоч держава й виділяла кошти на відбудову постраждалих регіонів та відновлення економіки, уряд не мав цілісної єдиної візії та

стратегії виходу з кризи. Дії уряду не мали попереджувальний характер, а були більш спрямовані на усунення минулих та поточних проблем. Найбільш важкими були перші два роки війни, оскільки ніхто не знав, як діяти на випередження, а тому ситуація сильно змінювалась у ході активних бойових дій.

З метою наповнення державного бюджету урядом було прийнято низку поправок щодо фіскальної політики. Наприклад, державним службовцям було припинено виплату заробітних плат, банками – зупинено виплати по депозитах. Частково, після зміни ситуації на фронті 1993 р., ці виплати було повернуто. Також однією з ключових статей наповнення бюджету стало оподаткування населення в регіонах, що не постраждали. Після декількох років по закінченні бойових дій та початку відновлення економіки, зростання внутрішнього попиту та переходу від соціалістичної до ринкової економіки, уряд зміг частково ввести податок на додану вартість у тих регіонах, які не відносились до території особливого державного інтересу (Harvey, 2006).

Економіка та оподаткування не могли існувати незалежно одна від одної, адже відсутність ділової активності дорівнювала б відсутності бази для оподаткування, і як наслідок – відсутність надходжень до бюджету. Основними дохідними статтями економіки до війни були туризм та суднобудування. В той час, коли туристична галузь з активними бойовими діями на території країни не приносила жодних доходів, саме суднобудівна галузь стала тим плечем, яке допомогло країні встояти. Під час війни заводи, що знаходились на приморській території, продовжували виробництво суден різних видів, також стала стандартною практика перепрофілювання суден з вантажних на пасажирські та їх продаж за кордон.

Відновлення економіки відбувалося через Хорватський банк реконструкції та розвитку (який створено під егідою Європейського банку реконструкції та розвитку та контролювався ним же). Кредитування було пріоритетним для галузей, залучених до матеріального виробництва, і це мало сприяти економічному розвитку регіонів, підвищенню зайнятості населення та було обґрунтованим в наявних умовах (відновлення житлового та соціального фонду, виробництво товарів народного споживання, забезпечення ПЕК тощо).

Для відновлення Хорватії залучено міжнародних донорів, зокрема ЄС, Світовий банк, ООН та інші, а також – значну кількість міжнародних консалтингових організацій, які надали необхідну юридичну, адвокатську та освітню допомогу для постконфліктного відновлення країни.

Після закінчення війни негативний вплив на економіку Хорватії чинили вже інші проблеми: корупція та брак прозорості (*transparency*), вони стали на заваді ефективному впровадженню наданих міжнародною спільнотою рекомендацій щодо економічних та соціальних реформ. Але загалом відновлення житлового фонду було на 96 % успішним, комунальна та соціальна інфраструктура отримала державні

гранти на ремонт та відбудову (*Schönfelder, 2005*). Відновлення країни насамперед було спрямоване на відбудову сільських депресивних регіонів та зменшення асиметрії між відстаючими та розвинутими територіями країни.

Хорватія в процесі відбудови зіткнулась з необхідністю технологічної, інституційної модернізації, а також відновлення того, що має бути відремонтоване для того, щоб якомога швидше збільшити виробництво до рівня, необхідного для виживання і створення надлишку для подальшого інвестування в модернізацію економіки. Необхідно було створити сучасну демократичну державу, засновану на верховенстві права, де зокрема права власності повинні бути гарантовані і як для іноземних, так і для хорватських громадян. В результаті успішної післявоєнної відбудови Хорватія виконала вимоги для членства і стала повноправним членом ЄС вже у 2013 р.

Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини (БіГ) – це приклад, коли міжнародні сили, а не національні уряди, зробили більший внесок у відновлення і реконструкцію національного суверенітету. Дейтонська угода була міжнародним договором, який штучно об'єднав етнічно розділені країни (*Hartwell, 2019*). Ключовою проблемою цього договору була його стратегія "згори донизу", яка надавала пріоритет зовнішнім ініціативам, а не національним силам. Але, попри труднощі на шляху побудови вільної та демократичної країни, БіГ подала заявку на членство в ЄС у 2016 р. і отримала статус кандидата взимку 2022 р.

Боснійська війна, на відміну від Хорватської, була набагато більш жорсткою та збитковою. За підрахунками міжнародних організацій, обсяги фінансових втрат БіГ становили близько 200 млрд дол. США, населення зменшилось на 23 %, виробництво впало на 85–90 % і, як наслідок, частка безробітного населення становила близько 90 %. Людські втрати – близько 100 тис. осіб, з яких 40 % – цивільне населення країни (*Eastmond, 2006*). Ця війна стала чи не найбільш жорсткою після II Світової війни на землях Європи, і у 1995 р. завершилась Дейтонським перемир'ям, проте після нього країна залишилась ще більш роз'єднаною та нескоординованою, ніж була до війни. Державу було поділено на автономні регіони – Федерацію Боснії і Герцеговини і Сербську Республіку, що призвело до того, що національні ініціативи, спрямовані на післявоєнне відновлення, були не скоординовані, а державні органи мали незначний та малоефективний вплив.

Як і в Хорватії, джерела відновлення та відбудови держави склалися з двох ресурсних баз – національної та міжнародної. Втім національні ініціативи не були достатньо складні та організовані – державні асигнування не були значними, і, як у сусідньої Хорватії, уряд не мав чіткого плану дій, не координував дії всередині уряду та не діяв на випередження або попередження проблем. Більша частина ресурсу на відновлення складалась з фінансової, гуманітарної та іншої допомоги міжнародних організацій, і допоки допомога надавалась,

уряд був більш-менш згуртованим, щоб співпрацювати з міжнародною спільнотою. Однак, коли мова заходила про владу політичних еліт та цілі кожної з них, міжнародна спільнота стикалась із значним опором, оскільки ті мали вигоду від існування інститутів корупції та не готові були втрачати владу над тим, що давали доступ до джерел фінансування (*Eastmond, 2006*).

Міжнародна допомога стала ключовою ресурсною базою для відновлення країни. Зокрема такі країни та інституції, як США, Світовий банк, МВФ, Європейський банк реконструкції та розвитку, ООН, *USAID* стали ключовими акторами в економічній реконструкції БіГ. Міжнародна спільнота спрямовувала свої фінансові та інтелектуальні зусилля на відновлення житлового фонду та інфраструктури, економічного потенціалу та самостійності держави та створення громадянського суспільства. Втім вони не чинили помітного тиску на національні інститути влади з вимогами політичних реформ у країні (*Barakat & Kapisazovic, 2003*).

Після закінчення бойових дій повоєнна реконструкція виявилась доволі успішною для БіГ через фокусування на відбудові економіки й ігнорування критичної потреби політичних змін. З іншого боку, результати реконструкції фізичних об'єктів були вражаючими, а от підсумки економічних реформ і переходу до ринкової економіки були невтішними у порівнянні із зусиллями та ресурсами, затраченими міжнародним співтовариством (*Tzifakis & Tsardanidis, 2006*).

Інтерес становить історія післявоєнного відновлення Південної Кореї, де економічна реформа почалася 1961 р., коли до влади прийшли реформатори на чолі з генералом Пак Чун Хі. Основним напрямом дій його режиму в економічній сфері було перетворення з відсталої сільськогосподарської на сучасну індустріальну країну, що ґрунтується на централізованому управлінні (Семенюк, 2013). Основними економічними цілями уряду були підвищення значущості ключових галузей промисловості, зниження рівня безробіття та впровадження більш ефективних методів управління. Було вжито низку заходів щодо збільшення експорту, що означало підвищення конкурентоспроможності корейської продукції та продуктивності праці. Ключовими галузями було визначено електроніку, суднобудування та автомобілебудування. Уряд рішуче заохочував відкриття нових виробництв у цих галузях. У результаті реалізації цих заходів промислове виробництво зростало на 25 % на рік, а до середини 1970-х років – на 45 % на рік (*Chung, 2007*).

Починаючи з 1960-х років, корейська економіка розвивалася швидкими темпами: протягом майже трьох десятиліть, з 1962 до 1989 р., ВВП зростав у середньому на 8 % на рік (з 2.3 млрд дол. США в 1962 р. до 204 млрд дол. США в 1989 р.). Середньорічний національний дохід збільшився з 87 дол. США на душу населення у 1962 р. до 4830 дол. США у 1989 р. У 1962 р. на частку промислового сектору

припадало 14.3 % ВВП, тоді як у 1987 р. – 30.3 %. Торгівля споживчими товарами зростає з 480 млн дол. США 1962 р. до 127.9 млрд дол. США 1990 р. (Chung, 2007).

Наприкінці 1980-х років внутрішній ринок був основою економічного підйому в Південній Кореї. Зростання попиту на автомобілі та інші дорогі товари зумовлене загальним підвищенням платоспроможності населення. У результаті економічна політика уряду, спрямована на експорт корейської продукції, змістилася в бік самозабезпечення і зменшення залежності від інших країн. Зокрема швидко розвивався сектор послуг.

Оцінюючи ефективність запропонованих та проведених реформ у балканських країнах, можна побачити низку спільних та радикально відмінних рис, що наведені у *табл. 1*. Аналізу наведеної інформації щодо основних запроваджених норм для кожної з країн, свідчить, що балканські країни мають інший досвід повоєнного перетворення, аніж Південна Корея, і це пояснюється відмінністю менталітетів та готовністю до змін. Зокрема балканські країни знаходились у безпосередній близькості до Угорщини та Сербії, які передусім активно підтримували ідеологію соціалізму та сповідували ідеї СРСР, що мало неабиякий вплив на населення та політичні еліти, тоді як Південна Корея, попередньо також воюючи з легіоном СРСР з боку КНДР за свою незалежність, зрозуміла утопічність тієї ідеології та переорієнтувалася на створення демократичного суспільства та ринкової економіки.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика основних принципів відбудови країни

Рішення	Боснія і Герцоговина	Хорватія	Південна Корея
Було раціонально оцінено пріоритети відбудови	ні	ні	так
Проведена боротьба з корупцією			
Запроваджено реформи судової влади			
Уряд мав стратегічне бачення перспектив розвитку			
Після закінчення бойових дій було запропоновано нову команду в усіх структурах влади	так	так	ні
Пріоритет віддано іноземним капіталам			
Контроль зовнішніх інститутів влади над використанням фінансових ресурсів			так
Повноваження на керування на прийняття ключових рішень належало уряду			
Бюрократизація та юридичне ускладнення впровадження змін	ні	ні	ні
Стимулювання та переорієнтація економіки на експортний лад			
Орієнтованість на цивільне населення у процесі відбудови, тісна співпраця з громадами	ні	ні	так

Джерело: складено авторами.

За підсумками аналізу кількох збройних конфліктів, що мали місце у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., Україні необхідно зробити висновки, щоб уникнути прорахунків і помилок інших країн, максимально нівелювати негативні впливи та побудувати власну модель відновлення в умовах війни та розвитку після перемоги. При цьому використання певних інструментів та механізмів повинно враховувати як відмінні умови розвитку світової економіки та трансформації відносин на міжнародній політичній арені у ХХІ ст., так і соціально-економічні індикатори української економіки, які важко порівняти з досліджуваними країнами. Російсько-українська війна також посилила наслідки "ідеального шторму" у світовій економіці, який почав розвиватися приблизно 10 років тому. Отже, як вже зазначалося раніше, Україна потребує унікальної стратегії відновлення та виваженої адаптації наявного у світовій практиці досвіду до внутрішніх реалій української економіки в умовах військового стану.

3. Напрями та інструменти економічного відновлення та розвитку України

24 лютого 2022 року російські війська розпочали повномасштабне вторгнення на територію Української держави, яке вплинуло на всі сфери життя громадян. Території Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської та частково Херсонської областей були окуповані на початку війни, але згодом звільнені. Станом на 31 липня 2023 р. АР Крим та більшість територій Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей залишаються під окупацією, і там тривають активні бойові дії.

Український бізнес, розташований за межами основних зон бойових дій, почав демонструвати ознаки відновлення з квітня 2022 р. У жовтні РФ почала обстрілювати енергетичну інфраструктуру України ракетами і БПЛА, спричиняючи руйнування та тривалу відсутність електропостачання. Усе це призвело, згідно з даними Міністерства економіки України (КМУ, 2023), до рецесії ВВП України у 2022 р. приблизно на 29.2 % (у 2021 – зростання на 3 %). Ситуація в економіці країни станом на середину 2023 р. є надскладною, і це впливає на функціонування не лише української, а й світової економіки, тож подальший вплив і тривалість важко передбачити та кількісно оцінити.

Уже через 5 місяців від вторгнення було запропоновано план відновлення України на конференції в Лугано (Швейцарія), де акцентовано на важливості доброчесності, прозорості та підзвітності для успішної реалізації цього плану відновлення. Особлива увага приділялась таким підходам до відновлення: цифрова трансформація, перехід до зеленої енергетики, а також національне та міжнародне інноваційне та стале фінансування на національному та міжнародному рівнях (URC, 2022). У подальшому проведено низку конференцій щодо відновлення України вже у 2023 р. Важливість цих заходів для українського зовнішньополітичного статусу висока, але реальну результативність поки важко

визначити, оскільки стратегія відновлення / відбудови / розвитку України ще не затверджена офіційно і відповідно не реалізується.

У 2022 р. Центром досліджень економічної політики (CEPR) представлено звіт "Проблеми відновлення України", в якому визначено виклики, можливості та політики, необхідні для відновлення України, а також надано комплексний секторальний аналіз цих аспектів. Автори звіту акцентували увагу на тому, що успіх у процесі відновлення країни вимагатиме стратегічного терпіння, значних ресурсів, безпрецедентної співпраці, прозорості та лідерства України в цьому процесі, враховуючи складний характер процесу відновлення. Цей документ пропонує стислі рамки для координації глибокої модернізації, необхідної для того, щоб відходу України від пострадянської спадщини та поглиблення європейської інтеграції (Gorodnichenko et al, 2022).

У разі визначення стратегії відновлення/розвитку української економіки необхідно розрізнити два стратегічні етапи. Основною характеристикою *першого етапу* є відносна автономія грошово-кредитної політики, що пов'язана з валютною політикою та наявними обсягами золотовалютних резервів, а головною метою цього етапу є досягнення повної зайнятості та реконструкції виробничих потужностей, які не мають яскраво виражених структурних проблем. Слід очікувати, що фінансова допомога, що надходитиме у цей період у країну, має переважно спрямовуватися на невілювання поточного дефіциту торговельного балансу, особливо на етапі відновлення. Оскільки інструменти та механізми фінансового ринку недостатньо розвинуті, макроекономічне регулювання до певної міри матиме адміністративний характер.

Другий етап стратегії розвитку характеризуватиметься відкритістю до світового ринку капіталу на основі ринкових механізмів. Цей етап передбачатиме відповідний рівень розвитку фінансових інститутів і механізмів: зокрема ринок цінних паперів, операції центрального банку на відкритому ринку, повна конвертованість національної валюти, автоматичне вирівнювання платіжного балансу через функціонування ринку капіталу та продаж конкурентних товарів і послуг конкурентною економікою, автоматичне врівноваження платіжного балансу шляхом функціонування ринку капіталу та продажу товарів і послуг. Інтеграція внутрішнього фінансового ринку у європейський вимагатиме координації грошово-кредитної та фіскальної політики, а також валютної та процентної політики з країнами-партнерами. Це означає, що Україна повинна бути готовою до прийняття правил співпраці та подальшої інтеграції в ці економічні співтовариства.

Висновки

В умовах, коли інформаційні технології прискорюють темпи трансформації світової системи, слід враховувати трансформацію розуміння сутності та динаміки збройних конфліктів. Визначення концептуальних рамок вимірів цієї трансформації надає можливість подальшої іденти-

фікації: суб'єктів, які можуть не брати безпосередньої участі в конфлікті, але впливати на його динаміку з-за кордону; різних форм впливу конфлікту на всі цільові групи; викликів на шляху до перемоги; ролі головних суб'єктів постконфліктного врегулювання. Також трансформація розуміння сутності конфліктів актуалізує необхідність пошуку нової моделі повоєнного відновлення України, оскільки наявний у світовій практиці досвід не відповідає як поточним умовам розвитку світової системи, так і характеру російсько-української війни.

Підсумовуючи результати аналізу досвіду відновлення в деяких країнах, що пережили збройний конфлікт, та враховуючи трансформації світової системи у XXI ст., можна визначити основні напрями подальшого розвитку економіки України:

- формування стабільного політичного середовища та сильних інституцій, які здатні забезпечити верховенство права, захист прав власності та виконання контрактів. Це вимагає відданості реформам і розвитку сильної системи стримувань і наявних механізмів для запобігання корупції та зловживанню владою;

- зміна системи забезпечення національної безпеки держави через розвиток військово-промислового комплексу (ВПК) посилення національної ідентичності в суспільстві (єдність поглядів на критичні точки, які визначають націю: мову, культуру, релігію тощо). Забезпечення відчуття безпеки – запорука ефективного економічного розвитку. Це важливо передусім у впровадженні політики запобігання пропаганді. Зокрема організації антипропагандистських заходів як на національному, так і на міжнародному рівнях (просування правдивого сприйняття України у світі для спрощення прийняття рішень щодо налагодження/посилення міжнародної співпраці). Все зазначене має бути врегульовано на державному рівні через прийняття відповідних законодавчих документів;

- підготовка освіченої та кваліфікованої робочої сили через розвиток системи приватних закладів освіти. Уряд також має співпрацювати з приватним сектором для визначення навичок і компетенцій, які потрібні на ринку праці, та розробляти програми для забезпечення необхідного навчання. Зазначимо, що національна система освіти має забезпечити акцент на історії України, на важливості української мови та української культури як складових національної ідентичності. Крім того, важливо, щоб система освіти сприяла розвитку учнів та студентів як особистостей;

- залучення інвестицій у науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) для стимулювання інновацій та розвитку нових технологій. Україна повинна створити стимули для інвестицій приватного сектору в НДДКР, зокрема податкові пільги та інші фінансові стимули. Уряд також може інвестувати в державні науково-дослідні програми для стимулювання інновацій та розвитку технологій, наприклад через розвиток ВПК;

- формування сприятливого бізнес-середовища, яке заохочує підприємництво, інновації та інвестиції. Це має спрощення регуляторних норм, зменшення бюрократії та стимули для розвитку бізнесу, підтримку стабільного банківського сектору та доступу до ринків капіталу, доступ до інвестицій на рівні фізичних осіб, оскільки саме культура інвестицій сприятиме покращенню фінансового стану населення та економіки загалом. Уряд також може надавати кредитні гарантії та інші форми фінансової підтримки, щоб допомогти бізнесу отримати доступ до фінансування;
- перехід від переважаючого експорту сировини до експорту готової продукції. Тут можуть бути використані різні інструменти: адміністративна допомога з боку держави тим суб'єктам господарювання, яким для виходу на зовнішні ринки необхідно підвищити якість виробленої продукції з погляду міжнародних стандартів та технічного регулювання; застосування експортних стимулів; розробка стартових стимулів для "новачків" бізнесу тощо.

Реалізація зазначених напрямів має відбуватися в рамках стратегії відновлення, результати та досягнення якої мають постійно контролюватися та відповідно змінюватися й удосконалюватися. Тому подальші дослідження будуть спрямовані на здійснення оцінки ефективності реалізації запропонованих напрямів з врахуванням поточних змін у міжнародному та національному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCE
Дугінець, Г., & Ніжейко, К. (2022). Міжнародна технічна допомога в повоєнній відбудові України. <i>Scientia-Fructuosa</i> , 143(3), 36–49. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(143)02	Duginets G., & Nizheiko K. (2022). International technical support in Ukraine's post-war reconstruction. <i>Scientia-Fructuosa</i> , 143(3), 36–49. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(143)02
КМУ (2023) Мінекономіки: ВВП за підсумком 2022 року впав на 29,2%. https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-vvp-za-pidsumkom-2022-roku-vprav-na-292	KMU (2023) Ministry of Economy: GDP fell by 29.2% at the end of 2022. https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-vvp-za-pidsumkom-2022-roku-vprav-na-292
Мазаракі, А., & Мельник, Т. (2022). Світове господарство: виклики російсько-української війни. <i>Scientia-Fructuosa</i> , 143(3), 4–35. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(143)01	Mazaraki, A., & Melnyk, T. (2022). The world economy: the challenges of the Russian-Ukrainian war. <i>Scientia-Fructuosa</i> , 143(3), 4–35. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(143)01
Семенюк, І. В. (2013) Особливості історичної традиції Південнокорейського суспільства. <i>Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії</i> . (55). С. 45–55. http://vestnikzgia.com.ua/article/view/24236	Semeniuk, I. (2013) Features of the historical tradition of South Korean society. <i>Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy</i> (55). 45–55 http://vestnikzgia.com.ua/article/view/24236
Сіденко, С. В. (2022). Пріоритети й чинники інноваційної політики: досвід окремих країн Східної Азії і стратегічні імперативи для післявоєнної відбудови України. <i>Економіка України</i> , (11), 47–75. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.047	Sidenko, S. (2022). Priorities and factors of innovative policy: the experience of some East Asian countries and strategic imperatives for the post-war reconstruction of Ukraine. <i>Economy of Ukraine</i> . (11): 47–75 https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.11.047

Aboushala, M., & Haj Ismail, S. (2022). Post-war rural resilience as a development strategy in theory and practice. <i>TRC Journal of Humanitarian Action</i> , 1(1), 19-29. https://doi.org/10.55280/trcjha.2022.1.1.0003	Aboushala, M., & Haj Ismail, S. (2022). Post-war rural resilience as a development strategy in theory and practice. <i>TRC Journal of Humanitarian Action</i> , 1(1), 19-29. https://doi.org/10.55280/trcjha.2022.1.1.0003
Al-Saadi, Nawar (2023). Russian-Ukrainian War's Effects on the World Economy. <i>Journal of Exploratory Studies in Law and Management</i> 10.1. 8-21.	Al-Saadi, Nawar (2023). Russian-Ukrainian War's Effects on the World Economy. <i>Journal of Exploratory Studies in Law and Management</i> 10.1. 8-21.
Barakat, S., & Kapisazovic, Z. (2003). Being Lokalci: Evaluating the impact of international aid agencies on local human resources: The case of post-war Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. <i>The European Journal of Development Research</i> , (15), 55-72.	Barakat, S., & Kapisazovic, Z. (2003). Being Lokalci: Evaluating the impact of international aid agencies on local human resources: The case of post-war Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. <i>The European Journal of Development Research</i> , (15), 55-72.
Bugnion, F. (2011). Geneva conventions and their additional protocols. <i>The Encyclopedia of War</i> . https://doi.org/10.1002/9781444338232.wbeow229	Bugnion, F. (2011). Geneva conventions and their additional protocols. <i>The Encyclopedia of War</i> . https://doi.org/10.1002/9781444338232.wbeow229
Collier, P. (1999). On the economic consequences of civil war. <i>Oxford economic papers</i> , 51(1), 168-183.	Collier, P. (1999). On the economic consequences of civil war. <i>Oxford economic papers</i> , 51(1), 168-183.
Eastmond, M. (2006). Transnational returns and reconstruction in post-war Bosnia and Herzegovina. <i>International Migration</i> , 44(3), 141-166.	Eastmond, M. (2006). Transnational returns and reconstruction in post-war Bosnia and Herzegovina. <i>International Migration</i> , 44(3), 141-166.
Erhard, L. (2020). <i>Wohlstand für alle</i> . Ullstein Buchverlage. 424	Erhard, L. (2020). <i>Wohlstand für alle</i> . Ullstein Buchverlage. 424
Chassang, S., & Miquel, G. P. (2009). Economic shocks and civil war. <i>Quarterly Journal of Political Science</i> , 4(3), 211-228.	Chassang, S., & Miquel, G. P. (2009). Economic shocks and civil war. <i>Quarterly Journal of Political Science</i> , 4(3), 211-228.
Galanakis, Charis M. (2023) The "vertigo" of the food sector within the triangle of climate change, the post-pandemic world, and the Russian-Ukrainian war. <i>Foods</i> 12.4: 721. https://doi.org/10.3390/foods12040721	Galanakis, Charis M. (2023) The "vertigo" of the food sector within the triangle of climate change, the post-pandemic world, and the Russian-Ukrainian war. <i>Foods</i> 12.4: 721. https://doi.org/10.3390/foods12040721
Ganegodage, K. R., & Rambaldi, A. N. (2014). Economic consequences of war: Evidence from Sri Lanka. <i>Journal of Asian Economics</i> , (30), 42-53. https://doi.org/10.1016/j.asieco.2013.12.001	Ganegodage, K. R., & Rambaldi, A. N. (2014). Economic consequences of war: Evidence from Sri Lanka. <i>Journal of Asian Economics</i> , (30), 42-53. https://doi.org/10.1016/j.asieco.2013.12.001
Glick, R., & Taylor, A. M. (2010). Collateral damage: Trade disruption and the economic impact of war. <i>The Review of Economics and Statistics</i> , 92(1), 102-127. https://doi.org/10.1162/rest.2009.12023	Glick, R., & Taylor, A. M. (2010). Collateral damage: Trade disruption and the economic impact of war. <i>The Review of Economics and Statistics</i> , 92(1), 102-127. https://doi.org/10.1162/rest.2009.12023
Gorodnichenko, Y. et all (2022) Paris Report 1: Rebuilding Ukraine: Principles and Policies Sologub, B. Weder di Mauro // CEPR Press. https://cepr.org/about/news/press-release-rebuilding-ukraine (Last accessed: 28.07.2023).	Gorodnichenko, Y. et all (2022) Paris Report 1: Rebuilding Ukraine: Principles and Policies Sologub, B. Weder di Mauro // CEPR Press. https://cepr.org/about/news/press-release-rebuilding-ukraine (Last accessed: 28.07.2023).
Gill-Tiney, Patrick (2022) A Liberal Peace? The growth of liberal norms and the decline of interstate violence. <i>Journal of Conflict Resolution</i> 66(3): 413-442. https://doi.org/10.1177/00220027211035554	Gill-Tiney, Patrick (2022) A Liberal Peace? The growth of liberal norms and the decline of interstate violence. <i>Journal of Conflict Resolution</i> 66(3): 413-442. https://doi.org/10.1177/00220027211035554

Chung, Y. I. (2007). <i>South Korea in the fast lane: Economic development and capital formation</i> . Oxford University Press.	Chung, Y. I. (2007). <i>South Korea in the fast lane: Economic development and capital formation</i> . Oxford University Press.
Hart, B. L. (2008). Strategy: the indirect approach. In <i>Strategic Studies</i> (pp. 92-95). Routledge.	Hart, B. L. (2008). Strategy: the indirect approach. In <i>Strategic Studies</i> (pp. 92-95). Routledge.
Hartwell, L. (2019). Conflict resolution: Lessons from the Dayton peace process. <i>Negotiation Journal</i> , 35(4), 443-469. https://doi.org/10.1111/nej.12300	Hartwell, L. (2019). Conflict resolution: Lessons from the Dayton peace process. <i>Negotiation Journal</i> , 35(4), 443-469. https://doi.org/10.1111/nej.12300
Harvey, J. (2006). Return dynamics in Bosnia and Croatia: A comparative analysis. <i>International Migration</i> , 44(3), 89-144. https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00373.x	Harvey, J. (2006). Return dynamics in Bosnia and Croatia: A comparative analysis. <i>International Migration</i> , 44(3), 89-144. https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00373.x
IEF (2023). Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine The Kiel Institute of world economy. https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/	IEF (2023). Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine The Kiel Institute of world economy. https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/
Kang, S., & Meernik, J. (2005). Civil war destruction and the prospects for economic growth. <i>The Journal of Politics</i> , 67(1), 88-109.	Kang, S., & Meernik, J. (2005). Civil war destruction and the prospects for economic growth. <i>The Journal of Politics</i> , 67(1), 88-109.
Koubi, Vally. (2005) War and economic performance. <i>Journal of Peace Research</i> 42.1: 67-82. https://doi.org/10.1177/0022343305049667	Koubi, Vally. (2005) War and economic performance. <i>Journal of Peace Research</i> 42.1: 67-82. https://doi.org/10.1177/0022343305049667
Nordhaus, J. (2008). The War Ends. <i>West Branch</i> , (62), 84-85.	Nordhaus, J. (2008). The War Ends. <i>West Branch</i> , (62), 84-85.
Parker, Geoffrey (1988). <i>The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800</i> . Cambridge: Cambridge University Press.	Parker, Geoffrey (1988). <i>The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800</i> . Cambridge: Cambridge University Press.
Pereira, Paulo, et al. (2022). Russian-Ukrainian war impacts the total environment. <i>Science of The Total Environment</i> 837: 155865. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155865	Pereira, Paulo, et al. (2022). Russian-Ukrainian war impacts the total environment. <i>Science of The Total Environment</i> 837: 155865. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.155865
Russell, Stuart (2023). AI Weapons: Russia's war in Ukraine shows why the world must enact a ban. <i>Nature</i> 614(7949): 620–623. https://www.nature.com/articles/d41586-023-00511-5	Russell, Stuart (2023). AI Weapons: Russia's war in Ukraine shows why the world must enact a ban. <i>Nature</i> 614(7949): 620–623. https://www.nature.com/articles/d41586-023-00511-5
Strachan, Hew, & Sibylle Scheipers (eds) (2011) <i>The Changing Character of War</i> . Oxford: Oxford University Press.	Strachan, Hew, & Sibylle Scheipers (eds) (2011) <i>The Changing Character of War</i> . Oxford: Oxford University Press.
Schönfelder, B. (2005). War, Economic Crisis and Stabilization. Croatia's Performance during the Balkan War 1991–1995 (Reconsidered). <i>Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft</i> , (03), 430-450.	Schönfelder, B. (2005). War, Economic Crisis and Stabilization. Croatia's Performance during the Balkan War 1991–1995 (Reconsidered). <i>Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft</i> , (03), 430-450.

Themnér, Lotta, & Peter Wallensteen (2014) <i>Armed Conflicts, 1946–2013</i> . <i>Journal of Peace Research</i> 51(4): 541–554.	Themnér, Lotta, & Peter Wallensteen (2014) <i>Armed Conflicts, 1946–2013</i> . <i>Journal of Peace Research</i> 51(4): 541–554.
Tzifakis, N., & Tsardanidis, C. (2006). <i>Economic reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The lost decade</i> . <i>Ethnopolitics</i> , 5(1), 67-84.	Tzifakis, N., & Tsardanidis, C. (2006). <i>Economic reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The lost decade</i> . <i>Ethnopolitics</i> , 5(1), 67-84.
URC (2022). <i>Ukraine’s National Recovery Plan</i> . https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62c166751fcf41105380a733_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_ENG.pdf	URC (2022). <i>Ukraine’s National Recovery Plan</i> . https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62c166751fcf41105380a733_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_ENG.pdf
UCDP (2023a). <i>Uppsala Conflict Data Program Department of Peace and Conflict Research</i> https://ucdp.uu.se/	UCDP (2023a). <i>Uppsala Conflict Data Program Department of Peace and Conflict Research</i> https://ucdp.uu.se/
UCDP (2023b). <i>Definitions</i> https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#tocjump_45731119027353406_16	UCDP (2023b). <i>Definitions</i> https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#tocjump_45731119027353406_16
Von Clausewitz, C. (2005). <i>On the nature of war</i> . Penguin UK.	Von Clausewitz, C. (2005). <i>On the nature of war</i> . Penguin UK.

Конфлікт інтересів: Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов’язані з цією установою.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Внесок авторів є рівнозначним.

Дугінець Г., Колодко Н. Економічне відновлення та розвиток країн після збройних конфліктів: досвід для України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 46-65. Серія. Економічні науки. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)04](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)04)

Надійшла до редакції 08.08.2023.

Отримано з доопрацювання 21.08.2023.

Прийнято до друку 28.08.2023.

Публікація онлайн 26.10.2023.

DOI: 10.31617/3.2023(130)05
UDC 339.923:(061.1EC+477):470-651.1

SHKUROPADSKA Diana,
PhD (Economics),
Senior Lecturer of the Department of Economics
and Competition Policy
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6883-711X
diana.shkuropadska2016@knute.edu.ua

LEBEDEVA Larysa,
PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Economics and Competition Policy
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8632-5460
l.lebedeva@knute.edu.ua

OZHELEVSKAYA Tatyana,
PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Economics and Competition Policy
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8985-5149
t.ozhelevska@knute.edu.ua

RESILIENCE OF THE EU AND UKRAINE ECONOMIES IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION

The brutal and inexplicable military aggression of Russia against Ukraine has caused the disruption of macroeconomic stability in our country. The war has led to immense human casualties and the loss of means of livelihood, placing a heavy burden on the economy and forcing millions of people to leave their homes. The longer the armed conflict is persisting, the more severe the consequences are becoming, not only for Ukraine but also for its partners, with the European Union being a key one. The functioning of the economy during wartime exacerbates the question of ensuring its resilience. The aim of this article is to identify macroeconomic shocks in the context of war, analyse the level of economic resilience in the EU and Ukraine, and justify directions for supporting the Ukrainian economy. General scientific methods were used, including theoretical generalization, comparative systemic analysis, systematization, statistical analysis, grouping, and

ШКУРОПАДСЬКА Діана,
доктор філософії за спеціальністю "Економіка",
старший викладач кафедри економічної
теорії та конкурентної політики
Державного торговельно-економічного
університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-6883-711X
diana.shkuropadska2016@knute.edu.ua

ЛЕБЕДЕВА Лариса,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної
теорії та конкурентної політики
Державного торговельно-економічного
університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0001-8632-5460
l.lebedeva@knute.edu.ua

ОЖЕЛЕВСЬКА Тетяна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної
теорії та конкурентної політики
Державного торговельно-економічного
університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-8985-5149
t.ozhelevska@knute.edu.ua

СТІЙКІСТЬ ЕКОНОМІК ЄС ТА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Жорстока, нічим не обумовлена військова агресія росії проти України, зумовила руйнування макроекономічної стабільності у нашій державі. Війна призвела до величезних людських жертв і втрати засобів до існування, спричинила навантаження на економіку та змусила мільйони людей покинути свої домівки. Що довше тривають бойові дії, то гіршими стають наслідки війни не лише для України, а й для її партнерів, ключовим з яких є Європейський Союз. Функціонування економіки в умовах війни загострює питання забезпечення її стійкості. Метою статті є ідентифікація макроекономічних шоків в умовах війни, аналіз рівня стійкості економік ЄС та України, що надає можливість обґрунтувати напрями підтримки української економіки. Використано загальнонаукові методи: теоретичного узагальнення, порівняння, системного аналізу, систематизації, статистичний, групування та

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

scientific abstraction. In this research, the properties of economic resilience are described, specifically its capacity to avoid, withstand, and recover from the impact of shocks. Existing macroeconomic shocks of the war are identified, which have determined the trajectory of economic development for both Ukraine and the EU and influenced the level of resilience in their economies. Using approaches from the European Commission and the international company FM Global, the current level of economic resilience in the EU and Ukraine was determined. The war exhausts the resources of the national economy, making Ukraine incapable of independently and sufficiently mobilizing financial resources to counteract shock impacts. Conversely, the EU possesses significant resources, allowing it not only to maintain a sufficient level of economic resilience but also to assist Ukraine. Financial assistance from the EU remains a key source of ensuring the resilience of Ukraine's economy, enabling the implementation of measures to counter the current crisis and the shock impacts associated with it.

Keywords: resilience of the economy, development, European Union, shock effects, war.

JEL Classification: E69, F22, O52.

наукової абстракції. У дослідженні описано властивості стійкості економіки, зокрема її здатність уникнути, витримати та відновитись від дії шоківих впливів. Ідентифіковано наявні макроекономічні шоки війни, які визначили траєкторію економічного розвитку України та ЄС, а також вплинули на рівень стійкості їх економік. Використовуючи підходи Європейської комісії та міжнародної компанії FM Global, визначено поточний рівень стійкості економік ЄС та України. Війна виснажує ресурси національної економіки, тому Україна не здатна самостійно та в достатній кількості мобілізувати фінансові ресурси для протидії шоківим впливам. Натомість ЄС має значну кількість ресурсів, щоб не лише підтримувати достатній рівень стійкості своєї економіки, а й допомогти Україні. Фінансова допомога з боку ЄС є одним з ключових джерел забезпечення стійкості економіки України, що дає змогу реалізовувати напрями протидії наявній кризі та пов'язаних з нею шоківим впливам.

Ключові слова: стійкість економіки, розвиток, Європейський Союз, шоківі впливи, війна.

Introduction

The rapid dynamics of modern life give rise to new challenges, intensify methodological searches, and shape new paradigms for researching economic processes. Among the numerous issues, the problem of ensuring the resilience of contemporary economic systems stands out. Resilience is not only a security concept; it also manifests itself in the economic realm. The ability to maintain economic resilience depends on a country's resource and financial capabilities to withstand shock impacts and recover from them. In the context of the Russian-Ukrainian war, studying aspects of resilience becomes particularly relevant, as this period serves as a stress test for the national economy's resilience to shock impacts.

The war in Ukraine has also affected the economic development of the European Union (EU), which had to respond to new crises such as: security, humanitarian, energy-related, and inflationary. Despite this, the EU remains one of Ukraine's major financial donors during the war and its primary trading partner. Researching the issues of economic resilience for both the EU and Ukraine will allow the identification of a range of shock impacts arising from Russian aggression and determine the prospects for our country's economic recovery.

The problem of ensuring the resilience of economic systems is actively studied by Ukrainian and foreign researchers, as well as economic practitioners. Boiko A. states that compensatory measures play a key role in ensuring economic resilience to shock effects, which can be categorized into fiscal, macroprudential, microprudential, and monetary policies (Boiko et al., 2022).

The publication by Bruneckiene J. (Bruneckiene, 2019) is dedicated to the study of the resilience of socio-economic systems to economic shock impacts. The researcher notes that the influence of economic shocks on the development of socio-economic systems can be twofold: either negative (causing harm to the economy) or positive (economic disruptions can create new opportunities for the development of the socio-economic system).

Adaptation of the economy to macroeconomic shocks is determined by effective and rational management of resources in the country states Lagutin V. In the process of managing resources, the government must take into account the key institutional conditions that contribute to ensuring the resilience of the economy. That include protection of property rights, increasing the financial power of the insurance market, fighting corruption, and supporting economic activity (Lagutin et al., 2020).

The European Commission (Economic resilience in EMU, 2017) researches directions for ensuring economic resilience. Among the key directions, it includes: maintaining employment levels, ensuring financial resilience, supporting regional policies to reduce disparities in the development of depressed regions, and providing financial assistance to countries facing budgetary challenges.

The research on sectoral aspects of economic resilience was conducted by us previously (Lebedeva, 2019). Estimation of the resilience level of industry to external and internal shocks was made using such indicators as: ability of industry to self balance, labour productivity, labour intensity, profit ability of operational activity, level of technological support of industry.

The interrelation between industrial network characteristics and economic resilience is also demonstrated by Wenqi Duan (Wenqi, 2022). The study revealed that industrial network characteristics can enhance resilience and circumvent economic collapse. Namely, upsurges in FDI and the degree of interaction strength can enhance economic resilience as well as exchange rate volatility can impede industrial growth and suppress system resilience.

The relationship between employment protection and economic resilience has been studied by Nadav Ben Zeev (Zeev, 2022). The study shows that strict firing restrictions are associated with a weaker initial response of the labour market, which is followed by a stronger and more persistent decline in real output as well as a slower return of real activity to pre-shock levels.

The dependency between digitalization in finance and economic resilience is demonstrated by Yanan Du (Du, 2023). The study shows that improving the level of digital inclusive finance has a positive impact on economic resilience, which mainly stems from the deepening of the coverage breadth and use depth of digital inclusive finance and gradually increases over time. The better the financial market environment and

business environment are, the stronger the role of digital inclusion finance in promoting economic resilience.

Therefore, in the economic literature, aspects of resilience have been analysed extensively and thoroughly. However, the analysis of the shock impacts of war and associated threats still lacks sufficient attention, especially with regard to assessing their influence on the economic resilience of both EU countries and Ukraine.

The research aims to identify macroeconomic shocks in the context of war, analyse the level of economic resilience of the EU and Ukraine, and to substantiate the directions of support for the Ukrainian economy. The research employed methods of theoretical synthesis and comparison to elucidate the concept of economic resilience. System analysis was utilized to identify key macroeconomic shocks arising from the Russian-Ukrainian war. Statistical analysis and grouping methods were used to analyse the resilience levels of the EU and Ukrainian economies. The method of scientific abstraction was applied in drawing conclusions from the conducted research.

The article's structure is as follows: it begins with an examination of the concept of economic resilience, approaches to its definition, and its core components. The next sections analyse the primary macroeconomic shocks resulting from the war, both for the EU economies and Ukraine. Subsequently, the article delves into the analysis of the economic resilience of the EU and Ukraine based on statistical data. Finally, directions for ensuring the resilience of the Ukrainian economy during and after the war are highlighted.

1. Concept of Economic Resilience

The study and exploration of the concept of resilience in economics began in the early 20th century. In 1997, economics professor Michael Retch defined resilience as the structure of connections between macroeconomic variables that persist over a certain period of time, with this structure being influenced by economic, political, social, and institutional factors (Retch, 1997). In 2008, in order to provide a quantitative assessment of resilience, it was defined as the ability of an economy that has experienced a shock to return to its previous level or rate of production and employment growth.

Starting from 2009, the concept of resilience encompassed not only an economy's ability to return to its previous level of development after a shock impact but also its capacity to avoid or withstand such an impact altogether. It was at this time that the role of policy in strengthening resilience began to be studied, as it can mitigate risks and consequences of financial and economic crises (Briguglio, 2009).

There exists a diverse range of approaches to defining the concept of "economic resilience" in scientific literature. However, up to the present time, there hasn't been a unified theory that comprehensively addresses the manifestations of economic resilience. Effective functioning and development of the economy are primarily ensured by high-quality state governance decisions. In practice, issues related to ensuring economic resilience are addressed by both government authorities and international organizations, each of which has its own approaches to understanding the concept of economic resilience (*Table 1*).

Table 1

Key Approaches to Understanding the Concept of Economic Resilience

Organisation	Year	Study name	Concept of economic resilience understanding
Economic Development Administration (EDA) (an agency of the U.S. Department of Commerce)	2019	"Comprehensive Economic Development Strategy"	The ability of a region to withstand and quickly recover from a shock impact, or even to avoid it altogether (Economic Development Administration, 2019)
European Commission	2017	"Economic Resilience in an Economic and Monetary Union"	Resilience is the ability of an economy to prevent or withstand a shock impact and swiftly recover, increasing the gross domestic product (GDP) to its potential pre-crisis level (Economic resilience in EMU, 2017)
The National Association of Counties (NACo).	2017	"What is Economic Resilience?"	The ability of an economic system to anticipate, adapt to, and leverage changing conditions in its own interest (The Center for Economic Development Research, 2017)
Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)	2016	"Strengthening economic resilience: insights from the post-1970 record of severe recessions and financial crises"	The ability of an economic system to reduce vulnerability to shock impacts, resist them, and recover rapidly (Caldera-Sanchez, 2016)
World Bank Group	2014	"Economic resilience: definition and measurement"	The ability of a country to adapt to difficulties, adverse influences, or external shocks, as well as to respond to and overcome them (Hallegatte, 2014)

Source: compiled by the authors.

The analysis of the approaches mentioned above shows that, in a general sense, economic resilience is most often considered from the standpoint of the economy's resistance to changes in its internal and external environment and the preservation of its parameters. In our view, economic resilience is not simply about preserving its properties and parameters,

but about their stable development. The level of economic resilience depends on the extent to which it can overcome adverse shock impacts.

Therefore, based on the analysis of approaches to understanding the concept of economic resilience and considering the essential characteristics of the economy, it is appropriate to view economic resilience as a property of an economic system to avoid, withstand, and recover from the effects of internal and external shock impacts while maintaining its parameters, properties, and functions.

2. Macroeconomic Shocks of War

The resilience of an economy is influenced by shock impacts, which have significant characteristics: firstly, an extraordinary stimulus manifested by sudden changes in economic conditions that lead to fluctuations in the dynamics of one or multiple economic indicators; secondly, these impacts should induce destabilization in the development of a specific economic object (enterprise, market, individual region, sector, or the entire economic system) (Shynkorenko, 2010, p. 45).

Economic resilience in the context of war is a complex and multifaceted issue. War always has a profound impact on a country's economy, destabilizing processes in production, consumption, employment, and other spheres. Destabilizing factors influencing economic resilience in times of war include:

Reduction in production levels: military actions lead to the halt or restriction of production due to infrastructure destruction, unstable raw material supplies, high risks to the workforce, etc., all of which contribute to a decrease in the country's GDP.

Changes in expenditures: the state is compelled to allocate significant resources for military needs, such as weapons, ammunition, military infrastructure, and support for servicemen, which reduces spending in other sectors.

Alterations in external economic relations: war leads to limited external trade due to blockades, sanctions, and loss of markets. This directly impacts export-import operations and currency exchange.

Decline in investments: war creates uncertainty and risk, resulting in reduced investments from both domestic and foreign investors. Investment decreases due to the uncertain political and economic situation.

Inflation: ongoing funding for military operations can increase the money supply in circulation, potentially leading to inflation.

Changes in employment: in a war environment, a significant number of people lose their jobs due to enterprise destruction and evacuation from combat zones.

Social and psychological aspects: military actions influence the psychology of the population, leading to reduced consumer activity, increased stress, anxiety, and other health-related issues. This can negatively impact the overall state of the economy.

Table 2 presents key macroeconomic shocks in the context of the Russian-Ukrainian war that directly affected the macroeconomic development of both Ukraine and the EU.

Table 2

Macroeconomic Shocks in the Context of the Russian-Ukrainian War

Shocks	Effects on economy
Commodity	According to the World Bank, the war in Ukraine will cause the "largest commodity shock" since the 1970s. Failures caused by the conflict will lead to a significant increase in prices for commodities, ranging from natural gas to wheat and cotton
Economic	Trade disruptions and rising inflation levels in Ukraine are putting pressure on companies and households, also posing a threat to economic growth in the EU
Migration	The war has deepened the demographic crisis in Ukraine. It has intensified migration processes and contributed to a decline in the birth rate. Nearly seven million Ukrainians have left the country after the full-scale Russian invasion
Balance of Payments	This shock affects the country's economy primarily through reduced foreign currency inflows, capital flight, and divestment – the withdrawal of investments from the country
Fiscal	The budget deficit started to increase due to increased military funding and the liberalization of import controls; tax revenues sharply declined
Devaluation	One of the powerful factors of systemic risk for the economy is a devaluation shock, or a sharp depreciation of the local currency against the US dollar. This has led to a significant decrease in the purchasing power of the currency, an increase in the debt burden, and the exacerbation of problems in the credit portfolios of Ukrainian banks
Infrastructure	Destruction of critical infrastructure in Ukraine as a result of deliberate actions by Russia
Energy	Changes in prices and availability of energy resources

Source: compiled by the authors.

The Commodity Shock is one of the fundamental shocks, as with the onset of full-scale military actions in Ukraine in the spring of 2022, the planting campaign was under threat, and also due to the lack of access to ports for the export of agricultural products, the average food price in 2022 increased by 14 % compared to 2021. The FAO Food Price Index averaged 143.7 points in 2022, that is all times high indicator. The FAO Food Price Index increased for the first time in three months to 123.9 in July 2023 from an upwardly revised 122.4 in June which was the lowest since April 2021 (Trading economics, 2023) that is the result of instabilities in the markets due to the halt of the Black Sea Grain Initiative in July of 2023.

War triggers an increase in prices for goods and fuel worldwide. In response to the commodity shock, the USA and Europe raise interest rates to curb inflation. Consequently, loans become more expensive for developing countries that accumulated debts during the COVID-19 pandemic.

The Economic Shock entails a decrease in consumer demand due to the aftermath of the COVID-19 crisis and high inflation. This leads to reduced trade volumes and overall GDP both in the EU and Ukraine.

The Migration Shock involves labour force losses in Ukraine due to significant population migration. Various estimates suggest that around 7 million Ukrainians are currently abroad. According to the Center for Economic Strategy, post-war migration may result in 860 thousand to 2.7 million Ukrainian refugees abroad, potentially causing a GDP drop in Ukraine ranging from 2.55 % to 7.71 % annually (Vyshlinsky et al., 2023). The European Union could potentially boost its GDP by effectively integrating migrants into its economy. Furthermore, the migration crisis threatens a demographic crisis that has worsened due to declining birth rates in Ukraine. In the first half of 2023, Ukraine's birth rate decreased by 28 % compared to the corresponding period of pre-war 2021, marking the most significant birth rate crisis during the period of independence (Birth Rate in Ukraine, 2023).

Balance of Payments Shock involves the outflow of investments and capital from Ukraine, including both businesses and individuals transferring funds abroad. According to the data from the National Bank of Ukraine, the outflow of currency was associated with this shock, leading the National Bank to utilize over USD 28 billion from its gold and currency reserves in 2022, which was largely equivalent to the financial assistance provided by international partners (National Bank of Ukraine, 2023).

Fiscal Shock entails a reduction in tax revenues to the budget due to decreased business activity on one hand, and increased government expenditures for military and social payments on the other. Defence spending during the first five months of 2023 amounted to UAH 745 billion, accounting for 56 % of total expenditures, with UAH 174 billion allocated for law enforcement and security (Ukraine War Economy Tracker, 2023). In this context, the support of the EU, USA, and other partners is crucial to maintain the functioning of Ukraine's economy.

Devaluation Shock involves the depreciation of the hryvnia against major international currencies. In 2022, the hryvnia depreciated by 34 % against the dollar, resulting in a significant contraction of Ukraine's GDP by 29.2 % and an inflation rate increase of 26.6 % in 2022 (Website of "Minfin Media" LLC, 2023).

Infrastructure Shock refers to the destruction of critical infrastructure in Ukraine. Since the beginning of the full-scale invasion, Russian forces have targeted critical infrastructure such as airports, railways, oil depots, bridges, dams, and power plants. According to Yasno company data, by the end of February 2023, Ukraine experienced more than 250 attacks on energy infrastructure facilities, with estimated damages reaching USD 6.8 billion (Official Yasno website, 2023).

Energy Shock involves the rise in prices for key energy resources in the EU due to the cessation of their purchase (gas, coal, oil, and petroleum products) from Russia. This led to price increases, subsequently driving the inflation rate to 11 % in the fall of 2022. European countries were

forced to temporarily deviate from parts of their environmental plans and revert to using coal as a fuel source.

3. Analysis of Economic Resilience level

According to the approach of the European Commission, economic resilience is defined as the ability of an economy to avoid or withstand shock impacts and quickly recovers, increasing the gross domestic product (GDP) to its pre-crisis potential level. Analysing the dynamics of GDP is one of the key indicators for assessing economic resilience. The GDP dynamics can provide crucial insights into the state of the economy and its capacity to recover from shock impacts. *Figures 1 and 2* are shown the dynamics of GDP per capita at purchasing power parity (PPP) for Ukraine and the European Union from 2013 to 2022.

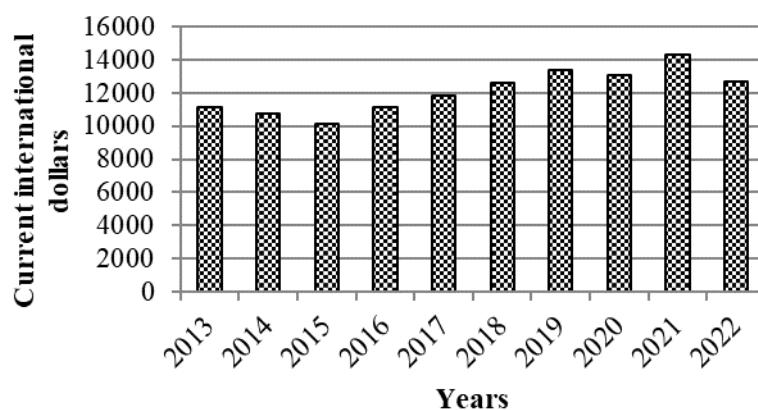

Figure 1. The dynamics of GDP per capita at PPP for Ukraine from 2013 to 2022

Source: compiled by the authors according to (The World Bank, 2023).

Since the beginning of the Russian invasion, the Ukrainian economy has suffered significant losses. In 2022, GDP per capita at PPP decreased by 11.32 % compared to 2021. For comparison, in 2015, the indicator decreased by 5.39 % following the annexation of Crimea and the occupation of parts of the Luhansk and Donetsk regions. After 2015, the Ukrainian economy started recovering until 2019, but it couldn't maintain a positive trajectory during the COVID-19 crisis, resulting in a 2 % decline in 2020. Thus, the Ukrainian economy demonstrates high sensitivity to shock impacts, which inevitably reduce its production level.

The key reasons for the GDP decline in the context of the Russian-Ukrainian war include decreased private consumption, reduced levels of capital investment, and a contraction in exports. To prevent a financial collapse, the government introduced restrictive monetary policies (capital controls, limitations on the banking sector) and supportive fiscal policies (tax deferrals, subsidies, and other measures to support businesses and the financial sector).

The war has not only devastated the Ukrainian economy but also created problems for other countries, particularly within the EU. Eastern European countries, in particular, feel the weight of the war more heavily than Western EU countries (Petryk, 2022).

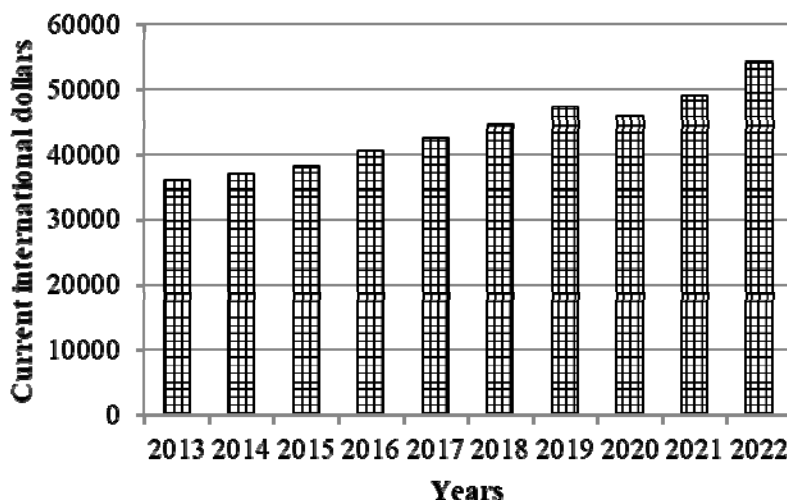

Figure 2. The dynamics of GDP per capita at PPP in the European Union from 2013 to 2022

Source: compiled by the authors according to (The World Bank, 2023).

The GDP per capita at PPP in the European Union was last recorded at USD 54 248.6 in 2022, which is 9.6 % higher than in 2021. Amid the COVID-19 pandemic, this indicator contracted by 3.34 % in 2020, and it rebounded by 6.36 % in 2021. In essence, the EU’s economy is capable of promptly and substantially mobilizing its financial resources to counteract shock impacts.

As the highest executive authority of the EU, the European Commission addresses various aspects of ensuring the resilience of the EU economy. Here are some of the key methods by which the European Commission ensures economic resilience:

Economic analysis and forecasting: the European Commission conducts economic analysis and forecasting to assess the current state of the EU economy and predict its development. It publishes regular reports and forecasts on economic growth, employment, inflation, deficits, and other economic indicators.

Financial stability: the European Commission prioritizes financial stability within the EU. It regulates financial markets, proposes legislative acts to ensure stability of banks, financial institutions, and investment activities.

Resilience and growth policy: the European Commission develops and implements resilience and growth policies, including through the Stability and Growth Pact, which establishes rules for ensuring stable fiscal policies among member countries.

Financial support: the European Commission devises and coordinates financial support for member countries facing financial difficulties or crises through mechanisms such as the European Stability Mechanism, European Globalization Adjustment Fund, and European Regional Development Fund etc.

Green development and digital transformation: the European Commission actively supports the "Green New Deal" strategy and the EU's Digital Programme, aimed at creating resilient and innovative economic sectors.

Coordination and cooperation: the European Commission collaborates with other EU bodies, member states, international organizations, and other stakeholders to address economic challenges and support resilience.

These measures and initiatives aim to ensure the resilience of the EU economy, enhance its competitiveness, and promote sustainable economic growth and well-being for all citizens of EU member states. Resilience is a dynamic category that evolves over time. The level of economic resilience represents the degree of prevention, overcoming, and recovery of the economic system from the impact of shock events, characterized by quantitative and qualitative indicators.

The international insurance company FM Global compiles a ranking of countries based on the results of calculating the Global Resilience Index. The company assesses 130 countries using 12 factors grouped into three categories: economic potential, risk quality and supply chain. *Table 3* presents the data of the Global Resilience Index for EU member countries and Ukraine in 2022–2023.

Table 3

Global Resilience Index for EU member countries and Ukraine in 2022–2023

Country	2022		Level	Country	2023		Level
	Place (130 countries)	Points (100 points)			Place (130 countries)	Points (100 points)	
Denmark	1	100	sufficient	Denmark	1	100	sufficient
Luxembourg	3	97.5		Luxembourg	3	97.3	
Germany	5	96.5		Germany	4	96.8	
Sweden	7	94.2		Sweden	8	93.8	
Austria	9	93.8		Finland	9	93.6	
Belgium	10	93.4		Austria	10	93.3	
Finland	12	92.7		Belgium	11	93.2	
Netherlands	15	89.8		Netherlands	15	90.0	
France	16	89.4		France	16	89.7	
Spain	17	87.4		Spain	17	87.9	
Ireland	18	87.1		Ireland	18	87.6	
Czech Republic	23	82.9		Czech Republic	23	83.7	
Poland	25	80.3		Poland	25	80.3	
Portugal	27	79.5		Portugal	26	79.1	
Estonia	28	77.2		Estonia	29	77.2	
Italy	29	76.7		Italy	30	76.7	
Lithuania	31	74.9		Lithuania	31	75.2	
Hungary	33	72.9		Hungary	33	73.0	

End of table 3

Country	2022		Level	Country	2023		Level
	Place (130 countries)	Points (100 points)			Place (130 countries)	Points (100 points)	
Slovakia	35	69.4	medium	Cyprus	35	69.8	medium
Cyprus	36	69.2		Malta	36	69.3	
Malta	37	68.4		Slovakia	37	68.9	
Romania	38	68.1		Romania	38	68.4	
Slovenia	39	67.4		Slovenia	39	67.7	
Croatia	41	66.6		Latvia	40	67.6	
Latvia	42	66.5		Croatia	42	66.8	
Greece	45	62.3		Greece	45	63.1	
Bulgaria	47	60.8		Bulgaria	46	61.2	
EU		80.4	sufficient	EU		80.6	sufficient
Ukraine	75	46.8	medium	Ukraine	74	47.1	medium

Note: low level (1–29 points), moderate level (30–44 points), medium level (45–69 points), sufficient level (70–100 points).

Source: compiled by the authors according to (FM Global Resilience Index, 2023).

According to the data from *Table 3*, out of the 27 EU member countries, 18 countries have a sufficient level of resilience (70–100 points), while 9 others have medium level (45–69 points). The overall Global Resilience Index value for the EU in 2022 was 80.4 points, and in 2023 it was 80.6 points, which indicates a sufficient level. Denmark has the highest global resilience value (100 points), while Bulgaria has the lowest. Ukraine’s Global Resilience Index in 2022 was 46.8 points, and in 2023 it was 47.1 points, which is an medium level and the lowest among EU member countries.

The European Commission believes that the Ukrainian economy has maintained its resilience despite the war. According to the forecasts of the European Commission, the country’s recovery process will begin from mid-2024, accompanied by a gradual decrease in the inflation rate, which is expected to be around 20 % this year. The unemployment rate will also decrease (currently at 15 %). "Huge" efforts will be needed to attract investments and initiate a comprehensive reconstruction, the cost of which is currently estimated at USD 411 billion (Spring 2023, Economic Forecast).

4. Directions for Ensuring the Resilience of the Ukrainian Economy

The full-scale war in Ukraine necessitates a reconsideration of approaches to formulating economic management strategies and developing new, more effective methods of state regulation. Among the key issues facing the Ukrainian economy are decreased production levels, increased unemployment, weakened stability of public finances, and threats to currency stability.

To restore Ukraine after the war, substantial global financial efforts will be required. The EU is already making a significant contribution to

enhancing the current resilience of the Ukrainian economy, but in the medium and long term, greater support will be needed for the restoration of a free and prosperous country firmly oriented towards European values and securely integrated into the European and global economies, as well as for supporting its European path.

Since the start of the aggressive war by Russia, the EU, member states, and European financial institutions, guided by the "Team Europe" approach, have allocated around EUR 53 billion in financial, humanitarian, emergency, budgetary, and military support (EU Solidarity with Ukraine, 2023). While the Russian aggressive war continues, the overall needs for Ukraine's recovery are not yet known. Nevertheless, it is important to project the main constructive directions of these international efforts already.

On June 20, 2023, the European Commission proposed the establishment of a mechanism to support the recovery, reconstruction, and modernization of Ukraine. The Ukraine Support Mechanism will be a special financial instrument that will provide consistent and predictable support to Ukraine for the years 2024–2027 (Figure 3).

Directions		
Support for the "Ukraine Recovery Plan"	Investment Framework for Ukraine	Support programs
<ul style="list-style-type: none"> • Support from the EU "Recovery Plan for Ukraine" through Grants and Budgetary Credits. • Support in Addressing Urgent Financial Needs of the Country to Maintain Macroeconomic Stability. • Investment Support to Facilitate Recovery, Reconstruction, and Modernization. • Support for Reforms Necessary for EU Accession 	<ul style="list-style-type: none"> • Risk Mitigation Mechanism Accessible to Investors through International Financial Institutions to Facilitate Investment Deployment and Attraction of New Investors. • Support for the Ukrainian Private Sector 	<ul style="list-style-type: none"> • Government Technical Assistance (EU Acquis, Structural Reforms). • Enhancement of Capacity of State Authorities at National, Regional, and Local Levels. • Civil Society Support

Figure 3. Directions for Supporting the Ukrainian Economy by the EU

Source: compiled by the authors according to (EU Solidarity with Ukraine, 2023).

The Mechanism for Supporting Ukraine, with a budget of up to 50 billion euros in the form of grants and credits, will bolster Ukraine's efforts to maintain macrofinancial stability and promote the country's reconstruction and modernization, while simultaneously implementing key reforms on the path towards EU accession (EU Solidarity with Ukraine, 2023).

International support plays a pivotal role in ensuring the resilience of Ukraine's economy, particularly within the context of complex political, economic, and geopolitical circumstances. During the 2023 London Conference on the Reconstruction of Ukraine, the European Commission, the European Investment Bank (EIB), the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), and the International Finance Corporation (IFC) signed agreements totalling over EUR 800 million to mobilize private investments for Ukraine's economic recovery and reconstruction (Ukraine Recovery Conference, 2023). These mentioned agreements, supported by the European Fund for Sustainable Development Plus (EFSD+) (a financial branch of the Neighborhood, Development, and International Cooperation Instrument "Global Europe"), signify the shared international effort to mobilize the private sector for Ukraine's recovery and reconstruction.

Conclusions

Research into the issues of economic resilience indicates that the transformation of approaches to its understanding is influenced by macroeconomic policies, which can either mitigate or exacerbate the consequences of macroeconomic shocks. The concept of economic resilience encompasses three key components: the ability of the economy to avoid, withstand, or recover from the impact of shock events. The degree of resilience to shock impacts depends on the economy's adaptive potential.

The onset of a full-scale war became a unifying experience for both Ukraine and the EU in terms of ensuring the resilience of their economies. Military actions led to the emergence of commodity, economic, migration, fiscal, devaluation, infrastructural shocks, and balance of payments shock. Some of these macroeconomic shocks uncontrollably spilled over to the EU, particularly in terms of commodity, economic, and migration shocks.

An analysis of the GDP per capita based on PPP allowed us to determine that the EU possesses sufficient adaptive potential to restore its economy and counteract shock impacts. Conversely, the Ukrainian economy is highly sensitive to the impact of shock events and is unable to avoid their effects. An examination of the resilience level according to the FM Global methodology indicates that not all EU countries possess sufficient level of resilience. In 2023, the medium resilience level was observed in 9 EU countries: Cyprus (69.8 points), Malta (69.3 points), Slovakia (68.9 points), Romania (68.4 points), Slovenia (67.7 points), Latvia (67.6 points), Croatia (66.8 points), Greece (63.1 points), and Bulgaria (61.2 points). In Ukraine, the level of economic resilience stands at 47.1 points, which is 14.1 points lower than that of Bulgaria.

In the context of the Russian-Ukrainian war, the economy of the EU demonstrated not only a sufficient level of resilience to new challenges but also mobilized significant financial resources to support Ukraine. International financial assistance remains a key direction and source of ensuring

the resilience of the Ukrainian economy, without which other directions would be impossible to implement, in particular:

- stable inflow of investments into the economy to fund infrastructure projects (reconstruction of energy systems, roads and bridges, demining of territories, restoration of cities and villages);
- reconstruction of the industrial sector on an innovative basis;
- stable functioning of the financial system;
- balanced state finances (social expenditures and tax revenues);
- support for civil society and social structure.

The prospects for further scientific research in this direction are related to justifying mechanisms for ensuring the resilience of Ukraine's economy in the context of demographic changes.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCE
Opendatabot. (2023). <i>Birth Rate in Ukraine. Decreased by 28% Since the Start of the Great War</i> . https://opendatabot.ua/analytics/birth-crisis-2023	Opendatabot. (2023). <i>Birth Rate in Ukraine. Decreased by 28% Since the Start of the Great War</i> . https://opendatabot.ua/analytics/birth-crisis-2023
Boiko, A., Umantsiv, Yu., Cherlenjak, I. et al. (2022). Policy measures for economic resilience of Visegrad Group and Ukraine during the pandemic. <i>Problems and Perspectives in Management</i> , 20(2), 71-83. https://doi.org/10.21511/ppm.20(2).2022.07	Boiko, A., Umantsiv, Yu., Cherlenjak, I. et al. (2022). Policy measures for economic resilience of Visegrad Group and Ukraine during the pandemic. <i>Problems and Perspectives in Management</i> , 20(2), 71-83. https://doi.org/10.21511/ppm.20(2).2022.07
Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vela, S. (2009). Economic vulnerability and resilience concepts and measurements. <i>Oxford Development Studies</i> , 37(3), 229-247. https://doi.org/10.1080/13600810903089893	Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vela, S. (2009). Economic vulnerability and resilience concepts and measurements. <i>Oxford Development Studies</i> , 37(3), 229-247. https://doi.org/10.1080/13600810903089893
Bruneckiene, J. (2019). An Assessment of Socio-Economic Systems' Resilience to Economic Shocks: The Case of Lithuanian Regions. <i>Sustainability</i> , (11), 1-24. https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v11y2019i3p566-d199849.html	Bruneckiene, J. (2019). An Assessment of Socio-Economic Systems' Resilience to Economic Shocks: The Case of Lithuanian Regions. <i>Sustainability</i> , (11), 1-24. https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v11y2019i3p566-d199849.html
Caldera-Sanchez, A. (2016). Strengthening economic resilience: insights from the post-1970 record of severe recessions and financial crises. <i>OECD Economic Policy Paper</i> , (20), 30. https://www.oecd.org/economy/growth/Strengthening-economic-resilience-insights-from-the-post-1970-record-of-severe-recessions-and-financial-crises-policy-paper-december-2016.pdf	Caldera-Sanchez, A. (2016). Strengthening economic resilience: insights from the post-1970 record of severe recessions and financial crises. <i>OECD Economic Policy Paper</i> , (20), 30. https://www.oecd.org/economy/growth/Strengthening-economic-resilience-insights-from-the-post-1970-record-of-severe-recessions-and-financial-crises-policy-paper-december-2016.pdf
Du, Y., Wang, Q., & Zhou, J. (2023). How does digital inclusive finance affect economic resilience: Evidence from 285 cities in China. <i>International Review of Financial Analysis</i> , (88). https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102709	Du, Y., Wang, Q., & Zhou, J. (2023). How does digital inclusive finance affect economic resilience: Evidence from 285 cities in China. <i>International Review of Financial Analysis</i> , (88). https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102709
Economic Development Administration. Ceds content guidelines. content. Economic Resilience. https://www.eda.gov/ceds/content/economic-resilience.htm	Economic Development Administration. Ceds content guidelines. content. Economic Resilience. https://www.eda.gov/ceds/content/economic-resilience.htm

Economic resilience in EMU (2017). European Commission. Directorate general economic and financial affairs. https://www.consilium.europa.eu/media/23535/eurogroup-15-september-item1-com-note-economic-resilience-in-emu.pdf	Economic resilience in EMU (2017). European Commission. Directorate general economic and financial affairs. https://www.consilium.europa.eu/media/23535/eurogroup-15-september-item1-com-note-economic-resilience-in-emu.pdf
EU Solidarity with Ukraine. (2023). European Commission. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/recovery-and-reconstruction-ukraine_uk	EU Solidarity with Ukraine. (2023). European Commission. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/recovery-and-reconstruction-ukraine_uk
FM Global Resilience Index. (2023). Research & Resources. FM Global. Johnston. https://www.fmglobal.com/research-and-resources/tools-and-resources/resilienceindex/explore-the-data/	FM Global Resilience Index. (2023). Research & Resources. FM Global. Johnston. https://www.fmglobal.com/research-and-resources/tools-and-resources/resilienceindex/explore-the-data/
Hallegatte, S. (2014). Economic resilience: definition and measurement. Policy Research working paper; no. WPS 6852. World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/350411468149663792/Economic-resilience-definition-and-measurement	Hallegatte, S. (2014). Economic resilience: definition and measurement. Policy Research working paper; no. WPS 6852. World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/350411468149663792/Economic-resilience-definition-and-measurement
Lagutin, V., Boiko, A., & Shkuropadska, D. (2020). Institutional conditions for ensuring resilience of national economy: on the example of Ukraine. <i>Baltic Journal of Economic Studies</i> , 6(3), 76-86. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-76-86	Lagutin, V., Boiko, A., & Shkuropadska, D. (2020). Institutional conditions for ensuring resilience of national economy: on the example of Ukraine. <i>Baltic Journal of Economic Studies</i> , 6(3), 76-86. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-76-86
Lebedeva, L., Shtunder, I., Scherbakova, T., & Khrustalova, V. (2019). Estimation of resilience of ukrainian industry to shock influences: comparative analysis. <i>EUREKA: Social and Humanities</i> , (1), 20-34. https://doi.org/10.21303/2504-5571.2019.00816	Lebedeva, L., Shtunder, I., Scherbakova, T., & Khrustalova, V. (2019). Estimation of resilience of ukrainian industry to shock influences: comparative analysis. <i>EUREKA: Social and Humanities</i> , (1), 20-34. https://doi.org/10.21303/2504-5571.2019.00816
Офіційний сайт Національного банку України. (2023). https://bank.gov.ua	National Bank of Ukraine website. (2023). https://bank.gov.ua
Сайт компанії "Yasno". (2023). https://yasno.com.ua/	Official Yasno website. (2023). https://yasno.com.ua/
Petryk, O. (2022). <i>Consequences of the war for the global economy and some European countries: Czechia. Vox Ukraine</i> . https://voxukraine.org/naslidky-vijny-dlya-svitovoyi-ekonomiky-ta-okremyh-krayin-yevropy-chehiya	Petryk, O. (2022). <i>Consequences of the war for the global economy and some European countries: Czechia. Vox Ukraine</i> . https://voxukraine.org/naslidky-vijny-dlya-svitovoyi-ekonomiky-ta-okremyh-krayin-yevropy-chehiya
Retch, M. (1997). Social Structure of Accumulation Theory: Retrospect and Prospect. <i>Review of Radical Political Economics</i> , 29(3), 1-10. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/048661349702900301	Retch, M. (1997). Social Structure of Accumulation Theory: Retrospect and Prospect. <i>Review of Radical Political Economics</i> , 29(3), 1-10. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/048661349702900301
Шинкоренко, Т. П. (2010) Макроекономічні шоки: теоретичні та емпіричні аспекти. <i>Економіка і прогнозування</i> , (2), 44-60.	Shynkorenko, T. (2010). Macroeconomic Shocks: Theoretical and Empirical Aspects. <i>Economy and Forecasting</i> , (2), 44-60.
Spring 2023. Economic Forecast: an improved outlook amid persistent challenges. (2023). European Commission. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-forecast-and-surveys/economic-forecasts/spring-2023-economic-forecast-improved-outlook-amid-persistent-challenges_en	Spring 2023. Economic Forecast: an improved outlook amid persistent challenges (2023). European Commission. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-forecast-and-surveys/economic-forecasts/spring-2023-economic-forecast-improved-outlook-amid-persistent-challenges_en
The Center for Economic Development Research. (2017). The National Association of Counties (NACO). What is Economic Resilience? https://cedr.gatech.edu/what-is-economic-resilience/	The Center for Economic Development Research. (2017). The National Association of Counties (NACO). What is Economic Resilience? https://cedr.gatech.edu/what-is-economic-resilience/

Вебсайт ТОВ "Мінфін Медіа". (2023). https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2022	The website of LLC "Minfin Media". (2023). https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2022
The World Bank. (2023). GDP per capita, PPP (current international \$). http://data.worldbank.org/	The World Bank. (2023). GDP per capita, PPP (current international \$). http://data.worldbank.org/
Trading economics. (2023). Statistics. https://tradingeconomics.com/world/food-price-index	Trading economics. (2023). Statistics. https://tradingeconomics.com/world/food-price-index
Ukraine Recovery Conference. (2023). https://ua.urc-international.com/	Ukraine Recovery Conference. (2023). https://ua.urc-international.com/
Ukraine War Economy Tracker. (2023). Center for Economic Strategy. URL: https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/	Ukraine War Economy Tracker. (2023). Center for Economic Strategy. https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/
Вишлінський, Г., Михайлишина Д., & Самойлюк, М. (2023). <i>Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути?</i> Центр економічної стратегії. https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/	Vyshlinsky, H., Myhajlyshyna, D., & Samoijluk, M. (2023). <i>Ukrainian refugees: who are they, where did they come from and how to return them?</i> Center for Economic Strategy. https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/
Wenqi, D., Madasi, J. D., Khurshid A., & Ma, D. (2022). Industrial structure conditions economic resilience Technological Forecasting and Social Change. Vol. 183. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121944	Wenqi, D., Madasi, J. D., Khurshid A., & Ma, D. (2022) Industrial structure conditions economic resilience Technological Forecasting and Social Change. Vol. 183. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121944
Zeev, N. B., Ifergane, T. (2022). Firing restrictions and economic resilience: Protect and survive? <i>Review of Economic Dynamics</i> , (43). https://doi.org/10.1016/j.red.2021.01.003	Zeev, N. B., Ifergane, T. (2022). Firing restrictions and economic resilience: Protect and survive? <i>Review of Economic Dynamics</i> , (43). https://doi.org/10.1016/j.red.2021.01.003

Conflict of interest. The authors certify that don't they have any financial or non-financial interest in the subject matter or materials discussed in this manuscript; the authors have no association with state bodies, any organizations or commercial entities having a financial interest in or financial conflict with the subject matter or research presented in the manuscript. Given that one of the authors is affiliated with the institution that publishes this journal, which may cause potential conflict or suspicion of bias and therefore the final decision to publish this article (including the reviewers and editors) is made by the members of the Editorial Board who are not the employees of this institution.

The authors received no direct funding for this study.

The contribution of the authors is equal

Shkuropadska D., Lebedeva L., Ozhelevskaya T. Resilience of the EU and Ukraine economies in the conditions of russian aggression. *Foreign trade: economics, finance, law*. 2023. № 5. P. 66-82. Series. Economic Sciences. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)05](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)05)

Received by the editorial office 10.08.2023.

Arrived after revision 28.08.2023.

Accepted for printing 04.09.2023.

Publication online 26.10.2023.

DOI: 10.31617/3.2023(130)06

UDC 339.9:338.24=111

MAZUR Anastasiia,postgraduate student at the Department
of Management

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universitetska St., Lviv, 79000, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3506-4779

anastasiia.mazur@lnu.edu.ua

МАЗУР Анастасія,

аспірант кафедри менеджменту

Львівського національного університету

імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000,

Україна

ORCID: 0000-0003-3506-4779

anastasiia.mazur@lnu.edu.ua

**INTERNATIONAL EXPERIENCE
OF STARTUP REGULATION**

The international experience of regulating the development of startup entrepreneurship indicates that when creating effective models of interaction between state authorities (development of the legal framework, development programs, strategies), education (creation of an environment, for example, accelerators, incubators, development of a beta version based on higher education institutions, which promotes startups to enter the market) and business (funding of startups, involvement in corporations), the startup ecosystem has high indicators in world ratings. The purpose of the article is to highlight the components of the international experience of regulating the development of startups that are relevant to Ukraine. The methods applied are induction, deduction, analysis, and systematization. Regulation of the development of startups at the mega level includes international clusters, international organizations, and developed countries of the world. It has been studied that the mega level includes three directions: legal, financial, and strategic. In the international environment, the "EU Startup Nations Standard" declarations signed in 2021 and laws on startups aimed at promoting the creation and development of startups are of great importance. International organizations influencing the development of startup entrepreneurship are divided by functional type and geographical scope of activity. The positive startup climate in the USA is formed through the following factors: Silicon Valley activity, flexible state regulation of this area, entrepreneurial culture, and way of thinking. Israel's experience reveals the need for financing research and development works. Germany and Austria have an efficiently built system of higher education. Among the directions for improving the regulation of the development of startups in Ukraine, the following are highlighted: education – the creation of a center that will help startups to develop from the beginning of the emergence of an idea to the development of the first prototypes; security – financing of military and defense develop-

**МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД
РЕГУЛЮВАННЯ СТАРТАПІВ**

Міжнародний досвід регулювання розвитку стартап-підприємництва вказує, що за створення ефективних моделей взаємодії між державними органами влади (розроблення нормативно-правової бази, програм розвитку, стратегій), освітою (створення середовища, наприклад акселераторів, інкубаторів, розроблення бета-версії на базі закладів вищої освіти, що сприяє виходу стартапів на ринок) та бізнесом (фінансування стартапів, залучення до корпорацій) стартап-екосистема має високі показники у світових рейтингах. Метою статті є виокремлення актуальних для України складових міжнародного досвіду регулювання розвитку стартапів. Застосовано методи: індукції, дедукції, аналізу та систематизації. Регулювання розвитку стартапів на мегарівні має міжнародні кластери, міжнародні організації та розвинені країни світу. Досліджено, що мегарівень має три напрями: правовий, фінансовий і стратегічний. У міжнародному середовищі важливими є підписані у 2021 р. декларації "EU Startup Nations Standard" та закони про стартапи, спрямовані на сприяння створенню та розвитку стартапів. Міжнародні організації, що впливають на розвиток стартап-підприємництва, розподілено за функціональним типом і географічним масштабом діяльності. Позитивний стартап-клімат у США формується шляхом таких чинників: діяльність Кремнієвої долини, гнучке державне регулювання цієї сфери, підприємницька культура та спосіб мислення. Досвід Ізраїлю розкриває необхідність фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Німеччина та Австрія мають ефективно побудовану систему вищої освіти. Серед напрямів покращення регулювання розвитку стартапів в Україні виокремлено: освіту – створення центру, що допоможе стартапам розвиватися від початку появи ідеї до розроблення перших прототипів; безпеку – фінансування військових та оборонних розробок; екологію – підтримка екологічних

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ments, ecology – support for environmental startups that have the potential to expand globally, and the local ecosystem – state-region-city-community-startup.

Keywords: startup, startup entrepreneurship, mega-level of regulation, development of startup entrepreneurship, international experience.

стартапів, що мають потенціал до розширення у світовому вимірі; та місцеву екосистему – держава-область-місто-група-стартапер.

Ключові слова: стартап, стартап-підприємництво, мегарівень регулювання, розвиток стартап-підприємництва, міжнародний досвід.

JEL Classification: M13, R11.

Introduction

The experience of developed countries shows that in the conditions of global competition on the world market, the one who has a developed infrastructure for the implementation of innovations, who possesses the most effective mechanism of innovation activity and uses the entire range of technologies for the creation and implementation of innovations, wins. In this aspect, state regulation should create formal restrictions that would effectively operate in the rules of market behavior while not interfering with the operation of market mechanisms.

The problems of regulating the development of start-ups are presented in the studies of Ukrainian and foreign scientists, including Babiachok R. I., Kulchytskyi I. I. (2018), studied the development trends of start-ups in Ukraine, Bebko S. (2020), considered the cooperation of higher educational institutions in the conditions of global competition, Novak O., Musiichuk S., Zuyenko S. (2020), studied the role of university startups, Martin N., Matt K., Nibel K. (2019), examined how data protection regulation affects startup innovation, Ziakis C., Vlachopoulou M., Petridis K. (2022) with a paper on startup ecosystems. However, all the mentioned authors primarily devoted their works to researching the importance of state regulation; however, in the conditions of constant expansion of digital services in Ukrainian society, the issue of creating a practical digital space for startups is one of the main tasks of the crisis and post-crisis policy. Creating a single center will allow for a more detailed understanding of the features of startup creation, subsequent registration during scaling, and requests for new business models, services, or products from authorities or private investors, including international corporations. The issues of developing legislative frameworks for effective regulation of startup activities (official registration, rules of creation, support) and statistical evaluation (number of created startups, features at each stage of the life cycle) are some of the promising directions in regulating the development of startup entrepreneurship. Since Ukraine does not have data from the State Statistics Service on the number of startups created in Ukraine, it reflects the relevance of the set research problem.

The purpose of the article is to highlight the components of the international experience of regulating the development of startups that are relevant for Ukraine. The hypothesis of the article is the assumption that the international experience of regulating startups has a practical significance in its implementation in Ukraine to improve interaction between

participants of the startup ecosystem. The following methods of induction, deduction, analysis, systematization, and generalization were used to achieve the article's goal. In particular, the induction method made it possible to study foreign experience at the mega-level of regulation of startups, and the deduction method was used to develop measures for the adaptation of foreign regulatory experience in Ukraine. Thanks to the analysis, the peculiarities of the regulation of startups in such countries as the USA, Israel, Germany, and Austria were investigated. The method of generalization helped to formulate conclusions and summarize the research.

The article is divided into four parts: mega-level regulation of the development of startup entrepreneurship; regulation of startup entrepreneurship in the USA; regulation of startup activities in Israel; regulation of the development of startups in Germany and Austria.

Based on the study results, conclusions and recommendations were formulated for improving the regulation of the development of startups in Ukraine.

1. Mega-level regulation of the development of startup entrepreneurship

The study of the international influence on the regulation of the development of startups is essential in the modern conditions of European integration processes since compliance with the general international provisions of national legislation significantly affects the expansion of opportunities for cooperation, the introduction of new, radical, innovative solutions, the development of joint programs and further international financing of startups.

Regulation refers to any general form of "forced rule-making" by governments to influence market activity and the behavior of economic actors. Scientists and practitioners distinguish three types of regulation: economic regulation (antimonopoly legislation), social regulation (protection of consumer rights and the environment) and institutional regulation (rules on liability, bankruptcy) (Martin et al., 2019).

The mega level is a complex of international economic relations of all countries, which forms the international division of labor and is realized in the form of globalization of world economic relations (Rybakova, 2017). International clusters, organizations, and developed countries belong to the mega level.

The mega-level of regulation of startup entrepreneurship operates in three directions:

- legal – creation of an international legal field regarding the protection of intellectual property, patenting, and conducting business through the adoption of conventions, memoranda, and agreements both with individual countries of the world and with international organizations;

- financial – attracting financial resources at certain stages of the life cycle of startups, infrastructure facilities, or improving the ecosystem as a whole;
- strategic – planning or implementation of new technological solutions based on the example of ecosystem development and support of startups at various levels through reference to the experience of developed countries or individual regions or cities.

An international cluster is an international integrated structure that is based on the interaction of legally independent enterprises of the central and auxiliary industries, financial and credit, scientific, educational institutions, insurance, and other companies, which form production, intellectual, scientific, communication, information and technological relationships among themselves. These focused on the expected global market of resources and consumers, united by the introduction of modern, cutting-edge technologies into all spheres of operation, provided there is no control over the property of one participant over another but highly organized managerial control (Babiachok & Kulchytskyi, 2018).

An essential stage in supporting the development of startups at all stages of the life cycle was the signing of the "EU Startup Nations Standard" declaration by 26 EU member states and Iceland in March 2021 and the creation of the European Startup Nations Alliance, which will support the efforts of countries to become a "nation of startups" (New European Alliance to accelerate startups growth).

One of the reasons for developing the standard is that startups and scale-ups play a vital role in Europe's future economy and society both before the *COVID-19* crisis and during the pandemic. However, in the context of the pandemic, startups have experienced significant problems with reduced revenues and funding availability. To address these issues, the European Commission, together with Member States and stakeholders, has identified some practices that are signs of an environment conducive to the development of startups, reflected in standards (Startup Nations Standard). The main directions are defined as quick creation of a startup, smooth entry to the market, attraction, and retention of talent, stock options, innovations in regulation, procurement of innovations (including technology transfer policy), access to finance, social integration, diversity and protection of democratic values, digitalization (24 EU Member States commit at Digital Day to take action to support growth of EU Startups, 2021).

At the mega level, it highlights the world's developed countries because they create a favorable environment for the development and implementation of innovative, technical, and technological solutions of startups thanks to the legal and business environment and the creation of an effective ecosystem. According to the international ranking of startup ecosystems, the USA, Great Britain, and Israel are the most developed in the support field for startups (*Table 1*).

Table 1

Regional leaders in the startup ecosystem

Region	Countries	Rating	Features
Middle East	Israel	3	The complex geopolitical situation has made innovation a strategic survival advantage. Army as one of the leading accelerators. Development of startups at an early stage without any restrictions
	United Arab Emirates	27	State licenses for startups, new flexible visa rules, cooperation with the Israeli ecosystem, many investments, and funding for entrepreneurs
Africa	South Africa	49	It brings together a network of startup ecosystem stakeholders to create the South African Startup Act
North America	USA	1	Financing startups from the private sector without excessive government intervention, a large number of investors. Legislation to support strategic industries and flexibility of bankruptcy laws
	Canada	4	Startup visas, tax benefits, and significant venture investments
South America	Brazil	26	Large corporations contribute to creating a favorable climate for startups by providing accelerator programs, incubators, and funding opportunities
	Chile	34	Startup Chile government program (supporting startups worldwide through an accelerator and a 1-year visa)
Central America	Mexico	35	Investment financing, environment with low operating costs
Europe	Great Britain	2	Talent attraction through separate state programs scientific infrastructure
	Sweden	5	The support of the public sector makes it easier for entrepreneurs to focus on a global level in the presence of many events, co-working spaces, and accelerators
	Germany	6	The country's federal structure provides more power and independence to the German states, contributing to the development of a decentralized startup ecosystem and a diversified startup support system
Asia-Pacific	Singapore	7	Favorable tax legislation, ease of doing business
	Australia	8	The proactive approach of the federal and state governments (temporary visas for business innovation and investment), involvement of universities as active stakeholders in the development of urban ecosystems
	China	10	It directs the country to develop technologies as a strategic goal, directing many investments

Source: compiled by the author based on (Best Countries for Startups, 2023).

In foreign experience, there are laws on startups "Startup ACTS" – comprehensive legal instruments aimed at promoting the creation and development of startups, taking into account their unique needs, and are developed through the participation of various participants of the entrepreneurial ecosystem. It is noted that governments are paying more and more attention to entrepreneurship as creating quality jobs, increasing the economy's productivity in general, and introducing market innovations to solve development challenges. In this context, Startup Acts can become a new tool for solving specific problems faced by companies with high potential for growth and innovation. This tool can also be used to develop dialogue between the public and the private sector through participatory processes and to analyze joint business policy reforms (Startup ACTS, 2023).

International organizations are collective participants in international relations because the institutions and bodies created within them ensure the realization of the interests of those states, individuals, or social

groups that created them. International organizations are divided into inter-state (the founders are the governments of states) and non-state (the founders are individuals, legal entities, or their groups). According to the criteria of the functional type, the organizations mentioned above are divided into universal, military-political, economic, financial, cultural, and specialized. According to the geographical scale of activity, global, interregional, regional, and subregional (Malskyi & Matsyakh, 2002) (Table 2).

Table 2

International organizations influencing the development of startup entrepreneurship

Functional type	Geographical scope of activity			
	Global	Interregional	Regional	Subregional
Universal	UN	Organization of economic cooperation and development	EU	The Visegrad Group
Military and political	International Atomic Energy Agency	North Atlantic Union	Organization for Security and Cooperation in Europe	Organization for Democracy and Economic Development
Economical	World Trade Organization	UNIDO	European Free Trade Association	Black Sea Economic Cooperation Organization
Financial	The World Bank	International organization of higher bodies of financial control	European Bank for Reconstruction and Development	Regional development banks
Cultural	UNESCO	International center for research, preservation and restoration of cultural values	European Creative Business Network	Trans Europe Halles
Specialized	World Wide Fund for Nature WWF Global Innovation Fund	Transparency International	Council of Europe	Nordic Environment Finance Corporation

Source: developed by the author based on (Malskyi & Matsyakh, 2002).

The mega-level is represented by international (supra-state) organizations, international financial institutions, and legal regulations recommended by international bodies. Such regulation significantly impacts regulatory processes within the country as it determines priority directions and criteria (Vladychyn, 2015). During the war in Ukraine, there were changes in the regulatory system for the development of startups, and the active cooperation of the state sector and international organizations became an essential direction in creating favorable conditions for Ukrainian startups, as some startups relocated to other countries to continue their activities.

2. Regulation of startup entrepreneurship in the USA

Practical factors of a positive startup climate in the USA are the Silicon Valley technology center, entrepreneurial culture, way of thinking,

and flexible state regulation of this field of activity. According to foreign researchers, the supporting role of the state in the broader ecosystem of entrepreneurship is currently of particular research interest, and it is argued that the state can be involved in some high-risk areas of activity where the private sector has consistently avoided participation. A typical example of such state intervention is the USA, where many business ecosystems, such as Silicon Valley, have benefited from an active role of the state. In the example of Silicon Valley, governments also play a role in the financial sector, contributing to the ecosystem's success. Of course, governments need to understand the underlying mechanisms for creating and diffusing innovation, thereby fostering business activity rather than hindering it. This intervention is encouraged by governments in various ways, in particular by providing tax incentives for R&D spending (Ziakis et al., 2022).

In the United States, as part of the Startup America initiative, the federal government has introduced a series of policy initiatives aimed at entrepreneurs in five areas: reducing barriers, unlocking access to capital, connecting mentors, accelerating the commercialization of research and development, and opening new market opportunities for entrepreneurs (New European Alliance to accelerate startups growth, 2021).

In the conditions of the war period and post-war period, the American government actively attracted human capital for intellectual work, created personnel resources for developing technologies demanded by the market, and created the first private venture investment company.

In addition to direct government orders, methods of supporting startups in Silicon Valley include access to markets and big players (A Strategic Overview of the Silicon Valley Ecosystem, 2015). The impact on the development of startups is manifested in the following three principal dimensions. First, large firms (listed on the New York Stock Exchange (NYSE)) are willing to buy the products and services of startup firms. Multinational companies ranging from Citibank to Chevron, which go far beyond the IT industry, are willing to buy software and services from startups. The second aspect of influence is that large corporations become the first and often the leading adopters of innovation due to the high level of competition, which forces large companies to innovate constantly. Moreover, a third important role that large companies in Silicon Valley play is buyouts by large companies of ready-made startup companies or the rights to their product. This expansion strategy is used by IT companies of Silicon Valley, which often started as startups themselves, becoming the main customers of startups (Apple, Hewlett Packard).

3. Regulation of startup activities in Israel

Israel is distinguished by a broad policy strategy focused on startups with a combination of policies, programs, and legislative amendments to the normative framework of classical entrepreneurship. In martial law conditions, when cyber security is one of the most essential values, the study of Israel's

experience in the development of startups in this direction becomes relevant. Until the 1990s, the primary funding source for technology in Israel was funding for military, defense, and significant aerospace developments. In the conditions of technological changes over the past decades, the emphasis of attention has shifted to increasing investments in the largest dominant companies in the field of information technologies (Big Tech) (The Israeli Technological Eco-system, n.d.).

The main factors in the development of Israel as a center of entrepreneurial activity and a center of innovative technologies are (The Israeli Technological Eco-system, n.d.):

- a high level of innovation – the world leader in the number of startups per capita, Israeli innovations focused on making a profit include an extensive list of novelties on the market;
- large volumes of R&D funding – Israel ranks second in the world regarding R&D expenditure per capita. Israel invests about 4.1 % of its GDP in R&D; the OECD average is 2 %;
- education – Israel has the highest percentage of engineers and scientists per capita in the world and one of the highest rates of university degrees and academic publications per capita. Israel has a high-quality education system and is one of the most educated societies in the world;
- venture capital – availability and a large number of active venture capital funds.

State support is a separate factor in the effective formation of startups in Israel – in the early 1990s, the Israeli government established the "Technology Incubator" program. Today, more than 25 incubators are in the country, all privatized. Incubators offer government financing of up to 85 % of the cost of an early-stage project for two years. They work with startups from seed to early stage, thus minimizing the risk for the investor.

To date, incubators have released more than 1 100 projects, of which more than 45 % have successfully attracted additional investments from various investors. In addition, the Israel Innovation Authority provides various support programs with an annual budget of about USD 400 million.

The main program is the R&D Fund, which offers grants for R&D in the amount of up to 40 % of the approved cost of the R&D program. Other programs administered by the IIA include bilateral funds (joint R&D programs with foreign partners such as China, Canada, USA) that are eligible for financial assistance of 50 % of an Israeli company's R&D expenditures. Investment support – the investment law allows foreign companies to benefit from a reduced income tax rate and investment grants. Another incentive program the government proposes provides employment grants to research centers and large enterprises. The program offers a 4-year grant scheme that covers an average of 25 % of the employer's wage costs for each new employee (The Israeli Technological Eco-system, n.d.).

4. Regulation of the development of startup entrepreneurship in Germany and Austria

One of the essential factors in the successful development of startup entrepreneurship in Germany is the startup financing system, in which the Federal Ministry of Economics and Development plays an important role. Financial support programs are defined by low-interest rates, long terms, and the fact that startups at the initial stages of development rarely use traditional bank loans because banks, in most cases, cannot correctly assess the quality of innovative business models and their market potential. Startup support programs include (Financing. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy, n.d.):

- "My microcredit" ("Mein Mikrokredit") – financing is provided by microcredit institutions of entrepreneurial activity only, with an emphasis on supporting young women and people with a migrant background, the interest rate is 7.9 % and a transaction fee (100 euros per loan), the total amount of the loan is 25 000 euros, the repayment term is up to 4 years, depending on the individual capabilities of the company;
- lending within the framework of the Micromezzanine Fund of Germany (Mikromezzaninfonds Deutschland) – financing is provided by the European Recovery Program and the European Social Fund, at the moment, more than two thousand financing programs are available in various directions.

Startup ecosystems undergo periodic changes and reflect the process of responding to changes. The Berlin ecosystem, in particular, reflects an optimized, dynamic environment. In 2015, the state of Berlin and its startup industry partners created the Berlin Startup Unit (Berliner Agenda für ein optimiertes Gründungsumfeld, 2016), which focuses on developing young and fast-growing companies. One of the main factors in the development of startups is talent orientation, namely the attraction of creative and qualified people who see their professional prospects in the startup market, paying particular attention to specialists from other countries.

The communication factor is reflected in the provision of advisory services and support from associations and chambers regarding practical issues of the day-to-day activities of startups. The internationalization of Berlin startups manifests in the orientation to the international market, the attraction of capital from foreign investors, and the involvement of employees of different nationalities. In this case, Berlin is making international connections and working to improve further the entrepreneurial culture for people with an international background who plan to work in Germany's startup environment.

High levels of talent competitiveness in Germany are determined by an effectively built higher education system that actively develops internal startup ecosystems.

Germany in higher education institutions not only introduces students to the peculiarities of startups but also allows students to use their

practical developments. The Julius Maximilian University of Würzburg presents scientific proposals that are relevant to all sectors of the economy. Core competencies will be presented in life and health science, new materials, digital society, and global change (*Table 3*).

Table 3

Applied research and core competencies
of Julius-Maximilians-Universität Würzburg

Research directions	Key competencies
Science of life	Biomedicine, infection and immunity, cancer, neurology, psychology, cardiovascular systems, ecosystems
Health science	Cancer, immunotherapy, infections, psychological diseases, regenerative medicine
Molecular chemistry and materials	Functional materials, solar technologies, chemistry of nanosystems, interaction of light materials, molecular synthesis and catalysis
Quantum phenomena in new materials	Organic photovoltaics, nanotechnology, topological insulators
Digital society	Human-computer interaction, e-commerce, digital business models, virtual/augmented reality
Cultural heritage	Classical studies, philology, regional perspective, digital humanities
Global changes	Biodiversity and ecosystem changes, social, political, economic, legal aspect, problems of globalization
Norms and behavior	Competition and regulation, mass media psychology

Source: (Innovations kompass Mainfranken, n.d.).

It highlights the cooperation experience between German higher education institutions and foreign partners and the development of long-term partnership programs for technology transfer. In particular, an example is the "Ukrainian German Technology Transfer University partnership" (Ukrainian German Technology Transfer university partnership); within the framework of this project, participants from both sides had the opportunity to get to know university ecosystems in more detail regarding the creation of new innovative solutions through conferences and presentations of startups' ideas. Implementing such programs will allow cooperation in scientific developments, student startup ideas, and the expansion of cooperation models between higher education institutions through joint educational programs.

The practice of supporting startups, depending on the regional ecosystem and the institution of higher education in Austria, is reflected in three directions (Preparing and supporting start-ups in higher education in Austria, 2019):

first level – Vienna University of Economics – students and teachers have the opportunity to use the local entrepreneurial infrastructure and funding from business angels, venture capital, legal support for the creation of companies, and the availability of human capital; the local ecosystem enables cooperation between HEIs (both public and private) in Vienna to support startups and relatively quickly introduce practical modules into curricula;

second level – Leopold and Franz University of Innsbruck – local government, chamber of commerce, Regional Development Agency of Tyrol cooperate with institutions of higher education to create local (small)

business ecosystems in various industries; establishment of a university-based holding company that participates in university startups and organizes various business events;

the third level – Technical University of Graz – the university’s activities are focused on a separate branch, higher education has strong ties with industry (in the form of research contracts, joint research, training seminars, and grant support), in particular, the university closely cooperates with several participants in the automotive industry.

Based on the above practice of regional-level support for startups, it is also relevant for Ukrainian higher education institutions and local authorities to expand cooperation positions.

In global practice, there is a trend toward cooperation between corporations and startups by creating venture capital funds, hackathons, accelerators, startup studios, and incubators. Corporations attract external startups at the early stage and seed stage; among the advantages of cooperation are the following: ensuring competitiveness for the long term; access to innovations, new technologies, the attraction of new products; a ready-made solution for an existing problem and adaptation of a startup to the company’s activities.

Globalization, combined with digitization, is a determining factor in developing civilization, economy, and education. Therefore, education can now be expanded beyond training specialists for the local or national labor market. Online technologies and communications are closely intertwined in all areas of life, and the ability to apply them in work and business is essential. In 10-20 years, the robotization trend will result in more labor-intensive occupations being displaced. However, robots will not be able to be effective in areas related to creativity, human relationships, emotions, and intrinsic motivation. Entrepreneurial abilities and creative potential for non-standard solutions to business tasks become especially necessary.

Analysis of the experience of world universities points to the importance of forming a new management culture based on teaching students, researchers, and teachers the most effective strategies and tactics for launching startups from academic platforms. As a result, startups still enter the market with the support of special courses, government grants, incubators, and private partnerships at the university, regional, state, and global levels (Novak et al., 2020). The creation of academic platforms for startups is a promising development direction for Ukrainian higher education institutions, which have already established business schools, and startup incubators, are developing science parks and laboratories, and are attracting projects for the development of the startup environment. However, a significant disadvantage is that higher education institutions need to have the opportunity to provide grants to continue to work on a new startup created at the university. Establishing cooperation between education and business is a promising solution since the business sector is interested in discovering new ideas regarding technological or innovative solutions.

Moreover, especially, such cooperation will be practical with large corporations. Also, cooperation between universities around established startups needing further scaling and cooperation at the regional level can be a solution that will expand the opportunities to increase the effects. In the educational environment, international cooperation between institutions of higher education is an active direction, allowing Ukrainian universities to participate in the exchange of world educational and scientific developments, teaching methods, distance teaching technology, and research (Bebko, 2020). Therefore, it is necessary to intensify cooperation and communication between Ukrainian educational institutions in war conditions. To support the development of startup entrepreneurship in the conditions of the Russian-Ukrainian war, an important direction is creating an academic platform for the development of startups in cooperation with higher education institutions and cooperation with business and state support.

Conclusions

The experience of developed countries shows that in the conditions of global competition on the world market, the one who has a developed infrastructure for the implementation of innovations, who possesses the most effective mechanism of innovation activity and uses the entire range of technologies for the creation and implementation of innovations, wins. Therefore, state regulation should create formal restrictions that would effectively operate in the market behavior rules while not hindering market mechanisms' operation.

Based on the analysis of foreign experience in regulating the development of startups, we will highlight factors and practical tools that can be useful for Ukraine – first, education. The most extensive ecosystem in the USA was formed based at Stanford University. Technical universities exist and are being created in Ukraine, which has an initial level of formation of the startup ecosystem (laboratories, accelerator programs in cooperation). The exchange of experience in the field of technology, the practice of Germany shows a positive result of supporting startup entrepreneurship by creating a separate center that deals comprehensively with startups – from initial consulting to developing prototypes. The second important factor is safety. In the conditions of war, Israel's experience shows that it is necessary to increase the funding of R&D and focus on financing the military and defense spheres for the creation of startups. Ecology is also a trend of global social development. The issue of improving the environmental condition and reducing its impact is raised yearly. This opens up opportunities for environmental startups and practical implementation of the idea in Ukraine, with subsequent scaling in countries that need to solve similar environmental problems. Furthermore, the local ecosystem is the fourth important factor in the success of startup business development. It is essential to focus on priority areas that can increase the city's competitiveness in the international ranking, define critical tasks in the state-region-city-community-startup system that will contribute to a better understanding of similar requests in all cities, and distinguish differences.

Modern trends in the economic development of leading countries show that the strategic management of startup entrepreneurship has undergone significant changes. In the conditions of the formation of the innovative sphere, as a factor of the economic development of an individual country, there is an increase in competition for talents and the development of high-tech products, which allows the implementation of innovative strategies for developing the country's economy. In the conditions of globalization processes, one of the main factors of the competitiveness of the innovative economy is startups that can generate new ideas and continue their activities in the conditions of change. Further research should investigate the international interaction system between government authorities, startup entrepreneurship, higher education institutions, and businesses. This creates opportunities to highlight the main principles of interaction that can be used in constructing effective regulation of startup entrepreneurship in Ukraine based on foreign experience.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCE
A Strategic Overview of the Silicon Valley Ecosystem: Towards Effectively "Harnessing" Silicon Valley. 2015. https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/strategic_overview_of_sv_ecosystems.pdf	A Strategic Overview of the Silicon Valley Ecosystem: Towards Effectively "Harnessing" Silicon Valley. 2015. https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/strategic_overview_of_sv_ecosystems.pdf
Berliner Agenda für ein optimiertes Gründungsumfeld. 2016. https://join.rz.tuhh.de/static/dokumente/aussen/be_2016_startup-metropole_agenda.pdf	Berliner Agenda für ein optimiertes Gründungsumfeld. (2016). https://join.rz.tuhh.de/static/dokumente/aussen/be_2016_startup-metropole_agenda.pdf
Best Countries for Startups. 2023. https://www.startupblink.com/?leaderboards	Best Countries for Startups. (2023). https://www.startupblink.com/?leaderboards
DAAD Dies Ukrainian German Technology Transfer university partnership. 2022. https://www.uni-wuerzburg.de/en/sft/daad-dies-ukrainian-german-technology-transfer-university-partnership	DAAD Dies Ukrainian German Technology Transfer university partnership. (2022). https://www.uni-wuerzburg.de/en/sft/daad-dies-ukrainian-german-technology-transfer-university-partnership
Financing. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. (n. d.). https://www.existenzgruender.de/EN/Die-ersten-Schritte/Finanzierung/inhalt.html	Financing. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. (n. d.). https://www.existenzgruender.de/EN/Die-ersten-Schritte/Finanzierung/inhalt.html
Innovations kompass Mainfranken. (n. d.). http://www.mainfranken.org/m_54143	Innovations kompass Mainfranken. (n. d.). http://www.mainfranken.org/m_54143
Martin N., Matt C., Niebel C. (2019) How Data Protection Regulation Affects Startup Innovation. <i>Inf Syst Front</i> , 21, 1307-1324. https://doi.org/10.1007/s10796-019-09974-2	Martin, N., Matt, C., & Niebel, C. (2019) How Data Protection Regulation Affects Startup Innovation. <i>Inf Syst Front</i> , 21, 1307-1324. https://doi.org/10.1007/s10796-019-09974-2
New European Alliance to accelerate startups growth. 2021. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/new-european-alliance-accelerate-startups-growth	New European Alliance to accelerate startups growth. (2021). https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/new-european-alliance-accelerate-startups-growth
Novak O., Musiichuk S., Zuenko S. (2020) Management culture: the role of university startups. <i>Науковий Вісник Національного гірничого університету</i> , 5, 241–246. https://doi.org/10.33271/nvngu/2020%20%20AD5/193	Novak, O., Musiichuk, S., & Zuenko, S. (2020). Management culture: the role of university startups. <i>Scientific Bulletin of the National Mining University</i> . 5, 241–246. https://doi.org/10.33271/nvngu/2020%20%20AD5/193
Preparing and supporting start-ups in higher education in Austria. 2019. https://www.oecd-ilibrary.org/sites/9d7519b5-en/index.html?itemId=/content/component/9d7519b5-en	Preparing and supporting start-ups in higher education in Austria. (2019). https://www.oecd-ilibrary.org/sites/9d7519b5-en/index.html?itemId=/content/component/9d7519b5-en

Startup ACTS. (2023). https://www.icr-facility.eu/fileadmin/files/downloads/icreports/icreport_startupacts.pdf	Startup ACTS. (2023). https://www.icr-facility.eu/fileadmin/files/downloads/icreports/icreport_startupacts.pdf
Startup Nations Standard. (2021). https://startupnationsstandard.eu/about.html	Startup Nations Standard. (2021). https://startupnationsstandard.eu/about.html
The Israeli Technological Eco-system. (n. d.). https://www2.deloitte.com/il/en/pages/innovation/article/the_israeli_technological_eco-system.html	The Israeli Technological Eco-system. (n. d.). https://www2.deloitte.com/il/en/pages/innovation/article/the_israeli_technological_eco-system.html
Ziakis C., Vlachopoulou M., Petridis K. (2022). Start-Up Ecosystem (StUpEco): A Conceptual Framework and Empirical Research. <i>Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity</i> . 8, 35 p. https://doi.org/10.3390/joitmc8010035	Ziakis, C., Vlachopoulou, M., & Petridis, K. (2022). Start-Up Ecosystem (StUpEco): A Conceptual Framework and Empirical Research. <i>Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity</i> . 8, 35 p. https://doi.org/10.3390/joitmc8010035
24 EU Member States commit at Digital Day to take action to support growth of EU Startups 2021. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/24-eu-member-states-commit-digital-day-take-action-support-growth-eu-startups#:~:text=Declaration%20on%20EU%20Startup%20Nations%20Standard	24 EU Member States commit at Digital Day to take action to support growth of EU Startups 2021. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/24-eu-member-states-commit-digital-day-take-action-support-growth-eu-startups#:~:text=Declaration%20on%20EU%20Startup%20Nations%20Standard
Баб'ячок Р. І., Кульчицький І. І. (2018). Основні тенденції розвитку стартапів в Україні – проблеми, перешкоди і можливості. Аналітичний матеріал. Громадська синергія: сайт. https://www.civicsynergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Osnovni-tendentsiyi-rozvytku-startapiv-v-Ukrayini-1-1.pdf	Babiachok, R. I., & Kulchytskyi, I. I. (2018). The main trends in the development of startups in Ukraine – problems, obstacles and opportunities. Analytical material. Public synergy: website. https://www.civicsynergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Osnovni-tendentsiyi-rozvytku-startapiv-v-Ukrayini-1-1.pdf
Бєбко С. В. (2020). Кооперація закладів вищої освіти в умовах глобальної конкуренції. <i>Проблеми і перспективи економіки та управління</i> . 3(23), С. 17-25. https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-3(23)-17-25	Bebko, S. V. (2020). Cooperation of higher education institutions in conditions of global competition. <i>Problems and prospects of economics and management</i> . 3(23), 17-25. https://doi.org/10.25140/2411-5215-2020-3(23)-17-25
Владичин У. В. (2015). Державне регулювання іноземного банківництва в Україні: монографія. Львів. ЛНУ ім. І. Франка. 594 с.	Vladychyn, U. V. (2015). State regulation of foreign banking in Ukraine: monograph. Lviv. Ivan Franko National University of Lviv. 594 p.
Мальський М. З., Матяк М. М. (2002). Теорія міжнародних відносин. Львів. ЛНУ ім. І. Франка. 392 с.	Malskyi, M. Z., & Matsyakh, M. M. (2002). Theory of international relations. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. 392 p.
Рибаківа Т. О. (2017). Зовнішньоекономічна діяльність як об'єкт фінансового регулювання. <i>Науковий вісник Ужгородського національного університету</i> . 14, 94- 98. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/14_2_2017ua/21.pdf	Rybakova, T. O. (2017). Foreign economic activity as an object of financial regulation. <i>Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University</i> . 14. 94-98 http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/14_2_2017ua/21.pdf

Conflict of interest. The author certify that she doesn't have financial or non-financial interest in the subject matter or materials discussed in this manuscript; the authors have no association with state bodies, any organizations or commercial entities having a financial interest in or financial conflict with the subject matter or research presented in the manuscript.

The author received no direct funding for this study.

Mazur A. International experience of startup regulation. *Foreign trade: economics, finance, law*. 2023. № 5. P. 83-96. Series. Economic Sciences. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)06](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)06)

*Received the editorial office 06.09.2023.
Arrived after revision 03.10.2023.
Accepted for printing 06.10.2023.
Publication online 26.10.2023.*

DOI: 10.31617/3.2023(130)07
УДК 330.341.1:332.7]:061.1ЄС

ГАНЕЧКО Ірина,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та фінансів підприємства Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-1918-3164
i.ganechko@knute.edu.ua

HANECHKO Iryna,

PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Economics and Business Finance State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1918-3164
i.ganechko@knute.edu.ua

ДЕВЕЛОПМЕНТ НЕРУХОМОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРЕНДИ

Ринок нерухомості є активною та впливовою частиною будь-якої економічної системи, визначальним чинником соціально-економічного розвитку країни. Частка будівництва у ВВП розвинутих країн Європи становить близько 6–8 %, крім того, будівельна галузь забезпечує замовленнями понад 30 суміжних галузей виробництва продукції та послуг. За час активної фази війни Україна зазнала значних втрат нерухомого майна. Особливо відчутними для бізнесу та громадян є наслідки руйнування сотень тисяч будівель комерційного та житлового призначення. Процес відновлення потребує урахування вимог і стандартів проектування, будівництва та розвитку нерухомості в контексті євроінтеграційного курсу України. З огляду на це метою статті є визначення напрямів трансформації вітчизняного девелопменту нерухомості та адаптації до нових трендів в умовах євроінтеграції. Основними методами дослідження стали статистичні, абстрагування й теоретичного узагальнення, аналогій і порівняння. Проведено аналіз стану ринку житлової та комерційної нерухомості України. Визначено напрями розвитку, сучасні тренди та концепції будівництва нерухомості у країнах ЄС. Систематизовано виклики діяльності девелоперських компаній на ринку нерухомості України в умовах війни. Обґрунтовано доцільність впровадження принципів екологічної, соціальної та управлінської сталості (ESG) у практику українського девелопменту заради відповідального міжнародного іміджу та підвищення інвестиційної привабливості українського ринку в повоєнний період, а також реалізації актуальних концепцій будівництва, зокрема концепції Build-to-Rent. Систематизація позитивного досвіду та адаптація до європейських вимог дасть змогу будівельній галузі та девелоперським компаніям України ефек-

REAL ESTATE DEVELOPMENT: EUROPEAN TRENDS

The real estate market is an active and influential component of any economic system, a determining factor in the socio-economic development of a country. The share of construction in the GDP of developed European countries is approximately 6-8%. Additionally, the construction industry provides orders for more than 30 related industries producing goods and services. During the active phase of the war, Ukraine suffered significant losses of immovable property. The consequences of the destruction of hundreds of thousands of commercial and residential buildings are particularly noticeable for businesses and citizens. The restoration process needs to take into account the requirements and standards of real estate design, construction and development within the context of Ukraine's European integration course. In view of this, the purpose of the article is to define the directions of transformation for domestic real estate development and adaptation to new trends in the conditions of European integration. The statistical methods, methods of abstraction and theoretical generalization, analogies and comparison have become the main research methods. An analysis of the state of the residential and commercial real estate market in Ukraine has been conducted. The directions of development, current trends and concepts of real estate construction in the EU countries have been identified. The challenges of development companies' activities in the real estate market of Ukraine under conditions of war have been systematized. The expediency of implementing the principles of environmental, social, and managerial sustainability (ESG) into the practice of Ukrainian development for the sake of a responsible international image and increasing the investment attractiveness of the Ukrainian market in the post-war period, as well as the implementation of current construction concepts, particularly the Build-to-Rent concept, is substantiated. The systematization of positive experience

Copyright © Автор(и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

тивніше здійснювати повоєнне відновлення та інтегруватися до європейської спільноти.

Ключові слова: девелопмент нерухомості, ринок нерухомості, житлова нерухомість, комерційна нерухомість, ESG-принципи.

and adaptation to European requirements will enable the construction industry and Ukrainian development companies to more effectively carry out post-war recovery and integrate into the European community.

Keywords: real estate development, real estate market, residential real estate, commercial real estate ESG-principles.

JEL Classification: L85; M29; R53.

Вступ

Ринок нерухомості є важливою частиною світової економіки. Як форма інвестування нерухомість генерує грошовий потік шляхом збору орендної плати з орендарів. Вартість нерухомості та орендна плата з часом зазвичай зростають, що робить нерухомість інвестиційним активом для захисту від інфляції.

Через повномасштабне вторгнення російської федерації в історичній нерухомості заподіяно шкоди на сотні мільярдів дол. США. Відновлення України потребує значних фінансових вкладень. Навіть за умови фінансової допомоги з боку міжнародних організацій, за оцінками ООН, економіка України у 2023 р. перебуватиме у стагнації, обсяг необхідного фінансування становить 411 млрд дол. США, що не є остаточною сумою (*United Nations, 2023*).

Розвиток ринку нерухомості (далі – РН) є одним з основних стимулів економічного зростання країни. Національний РН формують девелоперські компанії, які мають власну стратегію розвитку, досвід реалізації проєктів, інструменти та методи досягнення цілей. З огляду на масштаби руйнування нерухомого майна та потенційні обсяги його відновлення після війни кожна будівельна та девелоперська компанія буде змушена долати виклики, спричинені війною. Врахування умов, пріоритетів та особливостей європейського ринку здатне підвищити трансформаційний потенціал девелопменту у сфері відновлення РН в Україні. Тому актуальним є дослідження стану та проблем ринку нерухомості, трендів його розвитку в країнах ЄС з метою імплементації закордонного досвіду в українську практику.

Проблематика сфери нерухомості викликає значний інтерес багатьох вітчизняних і закордонних науковців. Стан РН, його циклічність та тенденції розвитку, вплив на економіку досліджувалися багатьма вченими в Україні та за кордоном. У праці О. Шкурупій і Т. Білобрової (2012) визначено особливості циклічних коливань на РН України та іноземних країн в умовах глобальної нестабільності та розроблено інструментарій регулювання процесів, притаманних ринку. Теоретичні та практичні питання циклічних коливань на РН Швейцарії досліджували закордонні вчені (*Bouheni, Ankenbrand, Bellalah & Kostadinov, 2020*). Актуальним є питання взаємозв'язку між вартістю нерухомого майна та циклами на ринках нерухомості (*d'Amato & Coskun, 2022*). Практичні питання функціонування РН та оцінки її вартості висвітлено у праці С. Кобзана (2019). У ході проведеного дослідження тенденцій і перспектив розвитку ринку вторинного та

первинного житла України з використанням геоінформаційних систем під час війни автори розглянули проблему отримання повної та вірогідної інформації для аналізу (Кобзан, Поморцева & Штерндок, 2023). Структуру РН, склад основних суб'єктів та тенденцій розвитку будівельної галузі досліджено у праці В. Дмитренко (2020). Проблематику девелопменту нерухомості з погляду обґрунтування змісту поняття висвітлено у праці О. Кузьменко, О. Сергеевої та А. Теслевої (2020). Відносини девелопменту нерухомості в Україні з погляду відокремлення понять "девелопмент нерухомості" і "девелоперська діяльність" з метою цивільно-правового регулювання діяльності досліджував науковець А. Іванов (2016).

Продовження воєнного стану актуалізує необхідність дослідження ринку нерухомості в умовах нових викликів, а також напрямів повоєнного відновлення з огляду на євроінтеграційний курс України.

Метою статті є визначення напрямів трансформації вітчизняного девелопменту нерухомості та адаптації до нових трендів в умовах євроінтеграції. Поставлені завдання: дослідити стан ринків, основні тренди та ризики в Україні та країнах ЄС; систематизувати виклики девелопменту нерухомості в умовах війни; обґрунтувати пріоритетні напрями розвитку в контексті євроінтеграції.

Використано загальнонаукові методи теоретичного узагальнення, групування та систематизації в ході дослідження трендів ринків нерухомості; метод абстрагування – для виокремлення основних викликів девелоперської діяльності в сучасних умовах; аналізу та синтезу – для дослідження стану ринків нерухомості України та країн ЄС; статистичні методи збирання та обробки інформації про стан ринку нерухомості; дедукції та індукції – для формування висновків наукового дослідження.

Інформаційною базою цього дослідження стали наукові праці вітчизняних і закордонних учених, річні звіти компанії *PricewaterhouseCoopers (PWC, 2023)*, дані Державної служби статистики (Державна служба статистики України, б. д.), Міністерства фінансів (Міністерство фінансів України, 2023), статистичної організації Європейської Комісії *Eurostat (Eurostat, б. д.)*, німецької онлайн-платформи *Statista (Statista, 2023)*.

У першому розділі основної частини статті проведено дослідження сучасного стану вітчизняного ринку нерухомості, визначено динаміку обсягів виробленої будівельної продукції, цін продажу та оренди нерухомого майна. Другий розділ присвячений характеристиці сучасних трендів на ринках нерухомості Європи. У третьому виокремлено ключові виклики українського девелопменту нерухомості, обґрунтовано напрями розвитку в контексті євроінтеграції.

1. Ринок комерційної та житлової нерухомості України

В умовах глобалізації на розвиток національних ринків нерухомості впливає стан світової економіки, не винятком став і вітчизняний ринок, який відповідним чином реагував на кризові явища та введення

карантинних умов. Так, до початку пандемії, пов'язаної з COVID-19 (2018–2019 рр.), щорічне введення в експлуатацію житлової нерухомості в Україні становило в середньому 12 млн кв. м, нежитлової – 4 млн кв. м. В Україні частка будівельної галузі в економіці (ВВП) за роки незалежності знизилась майже втричі й становить 2,2 %, тоді як в країнах ЄС – близько 6-8 % (Платформа ефективного регулювання, б. д.).

Аналіз тенденцій ринку показав, що у 2020 р. здано в експлуатацію 8.5 млн кв. м житлової та 3.4 млн кв. м нежитлової нерухомості. У 2021 р. спостерігалася активізація операцій на ринку нерухомості України. За даними Держстату України, здано в експлуатацію 11.4 млн кв. м житла, що на 34 % більше, ніж у попередньому році, та 4.9 млн кв. м нежитлових будівель, що на 44 % більше, ніж у 2020 р. На Київ, Київську, Львівську, Одеську та Харківську області припало 61.2 % здачі всієї житлової площі в Україні (Державна служба статистики України, б. д.). Протягом 2019–2021 рр. спостерігалася позитивна динаміка обсягів виробленої будівельної продукції в Україні (рис. 1).

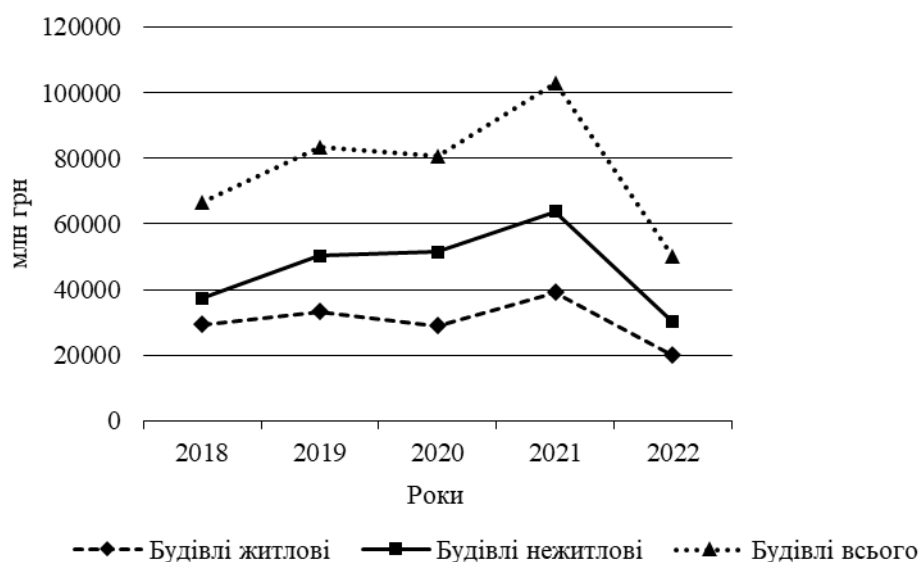

Рис. 1. Динаміка обсягів виробленої будівельної продукції, млн грн

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України (б. д.).

Останні кілька років для всіх країн зазначені стійкою невизначеністю та безпрецедентною нестабільністю, проте початок повномасштабної війни в Україні для всіх без винятку сфер життєдіяльності ще більше ускладнив ситуацію, не є винятком і будівельна галузь. Динаміку обсягів виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) можна простежити за зміною індексів будівельної продукції (ІБП) за видами. ІБП відображають зміну обсягів такої продукції за періоди, що обрані для порівняння та продефльовані на відповідні індекси цін на будівельно-монтажні роботи. Так, у січні 2021 р. порівняно з січнем 2020 р. ІБП становив 88.1 %; в січні 2022 р. проти

аналогічного періоду 2021 р. – 103.8 %; у січні 2023 р. порівняно з січнем 2022 р. – 53.1 % (Державна служба статистики України, б. д.).

Можна стверджувати, що повномасштабне вторгнення російської федерації призвело до суттєвого зменшення обсягів будівництва в Україні. На початку воєнних дій призупинені транзакції з нерухомістю, які проходять через Державний реєстр речових прав на нерухоме майно. У 2022 р. кількість угод на ринку впала в рази. Аналіз ситуації по двох основних сегментах ринку нерухомого майна (житловому та комерційному) показав, що фізичні показники прийнятих в експлуатацію площ житлової нерухомості у 2022 р. скоротилися майже на 45 % порівняно з 2021 р., а нежитлової – на 56.7 % (табл. 1). У структурі житлової нерухомості найбільше падіння відбулося в сфері будівництва гуртожитків (–71.6 %), у секторі нежитлової нерухомості найбільше скоротилися обсяги прийнятої в експлуатацію торговельної нерухомості (–80.5 %). Наразі в Україні сформувався дефіцит житлової нерухомості, що оцінюється фахівцями в обсязі не менше ніж 50 млн кв. м, з продовженням війни додаткові потреби у житлі тільки зростають.

Таблиця 1

Загальна площа житлових і нежитлових будівель,
прийнятих в експлуатацію у 2020–2022 рр. (січень–вересень)*

Показники	2020	2021	2022	Темп приросту, %	
				2021/2020	2022/2021
Житлові будівлі (млн кв. м загальної площі), усього	5.9	8.8	4.8	48.7	–44.9
у тому числі:					
будинки одноквартирні	2.95	3.02	2.00	2.3	–33.7
будинки з двома та більше квартирами	2.93	5.71	2.82	94.8	–50.7
гуртожитки	0.005	0.02	0.01	363.1	–71.6
Нежитлові будівлі (млн кв. м загальної площі), усього	2.2	3.8	1.6	70.4	–56.7
у тому числі:					
готелі, ресторани та подібні будівлі	0.08	0.13	0.11	65.6	–18.4
будівлі офісні	0.15	0.30	0.13	91.1	–55.4
будівлі торговельні	0.46	1.51	0.29	230.2	–80.5
будівлі транспорту та засобів зв'язку	0.13	0.18	0.13	39.7	–26.1
будівлі промислові та склади	0.41	0.82	0.47	99.7	–42.6
будівлі для публічних виступів, закладів освітнього, медичного та оздоровчого призначення	0.21	0.25	0.30	17.1	23.0
будівлі нежитлові інші	0.79	0.61	0.21	–22.1	–66.6

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України (б. д.) та власних розрахунків.

Стан різних секторів РН України залежить від територіального розміщення об'єктів, тому можливості моніторингу ринку країни загалом за показниками вартості майна та орендних ставок є обмеженими. Орієнтиром щодо зміни вартості у довоєнний період виступають загальні річні індекси цін на житло первинного та вторинного ринків нерухомості (рис. 2).

Протягом 2022 р. середня вартість квадратного метра житлової нерухомості зросла приблизно на третину, медіанна ціна на ринку первинної нерухомості по Україні підвищилась на 29 % та становила 28 534 грн/м², на вторинному ринку відбулося зростання на 35 %, ціна – 24 277 грн/м² (Міністерство фінансів України, 2023). У другому півріччі 2022 р. розпочалося відновлення житлового будівництва в регіонах, де не ведуться активні бойові дії. Забудовники завершують будівництво вже розпочатих житлових комплексів, проте не планують розпочинати нове будівництво.

Попри зниження обсягів введених в експлуатацію площ, на ринку продовжувалося падіння попиту на нерухомість у 2022 р., на початку вересня воно становило 7–10 % довоєнного рівня, тоді як у 2021 р. попит на нерухомість у мегаполісах перевищував пропозицію. Іпотечне кредитування протягом першого року війни майже не здійснювалося, що знизило інвестиційні можливості потенційних покупців (Forbes, 2022, жовтень); ринок продажу під час війни в середньому впав майже на 80 % (Міністерство фінансів України, 2023).

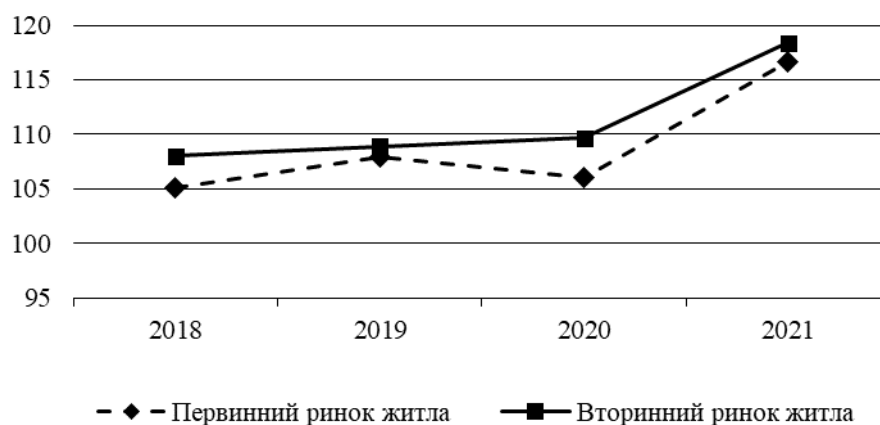

Рис. 2. Загальні річні індекси цін на житло первинного та вторинного ринків нерухомості у 2018–2021 рр.

Джерело: складено автором на основі даних Міністерства фінансів України.

Щодо ринку комерційної нерухомості, то він пережив значну кризу ще у роки пандемії, коли вакантність площ суттєво зросла (у бізнес-центрах – до 18 %). З початку бойових дій торгові та бізнес-центри втратили значну частину своїх орендарів через закриття якірних брендів, масовані обстріли та енергетичну кризу. Великих

збитків зазнав сектор складської та логістичної нерухомості: зруйновано сотні тисяч квадратних метрів будівель. Ситуація на ринку комерційної нерухомості України як і житлової, суттєво відрізняється за регіонами: в центральних і західних областях бізнес-діяльність відновилася, тому тут ринок більш активний на відміну від південних і східних регіонів, де ведуться активні бої. Вартість нерухомості має загалом тенденцію до зростання, тоді як орендні ставки залишаються майже вдвічі нижчими за довоєнний рівень (Національний банк України, 2022). Такий рух цін свідчить про дисбаланс на ринку комерційної нерухомості України, відносно дешевша оренда й надалі стримуватиме попит на купівлю нерухомого майна.

2. Тенденції на ринках нерухомості країн ЄС

В умовах глобалізації ринки нерухомості також стають глобальними, міжнародні інвестори та забудовники формують портфелі нерухомості в різних країнах.

РН європейських країн демонструє зростання (табл. 2), винятком стали 2020–2021 рр. через вплив пандемії COVID-19, коли суттєво змінився попит на комерційну нерухомість через віддалену роботу працівників компаній. На офісну нерухомість попит відновився у 2022 р., що призвело до зростання орендних ставок та вартості продажу.

Таблиця 2

Обсяги ринку комерційної нерухомості Європи* та ринків окремих країн, 2019–2025 рр., млрд євро/темп приросту, %

Регіон або країна	2019	2020	2021	2022	2023**	2024**	2025**
Європа	25940	25740 / -0.77	25270 / -1.83	28140 / 11.36	28440 / 1.07	29420 / 3.45	30180 / 2.58
Україна	191.7	196.2 / 2.35	149.5 / -23.80	44.8 / -70.03	34.9 / -22.10	58.3 / 67.05	92.2 / 58.15
Польща	641.3	622.8 / -2.88	641.4 / 2.99	719.8 / 12.22	749.1 / 4.07	799.6 / 6.74	836.9 / 4.66
Іспанія	1331	1294 / -2.78	1235 / -4.56	1371 / 11.01	1381 / 0.73	1425 / 3.19	1458 / 2.32
Словаччина	106.7	105.2 / -1.41	105.1 / -0.10	119.1 / 13.32	121.6 / 2.10	128 / 5.26	133 / 3.91

* За географічною ознакою, тобто всі країни, розташовані на континенті.

** 2023–2025 рр. – прогнозовані дані

Джерело: складено автором на основі даних Statista (б. д.) та власних розрахунків.

Комерційна нерухомість буває різних форм. Це може бути що завгодно: від офісної будівлі до житлового дуплекса або навіть ресторану, кав'ярні чи складу. Приватні особи, компанії та корпорації можуть заробляти на комерційній нерухомості, здаючи її в оренду або

утримуючи та перепродуючи. Вона має кілька категорій: приміщення для роздрібною торгівлі всіх видів, офісні приміщення, готелі та курорти, торгові центри, ресторани та заклади охорони здоров'я.

За результатами аналізу тенденцій у сегменті нежитлової нерухомості Польщі, Іспанії та Словаччини спостерігається падіння обсягів ринку у 2020–2021 рр. Проте в Польщі у 2021 р. ринок збільшився майже на 3 %, а у 2022 р. – на 12.22 %. У 2022 р. ринок Іспанії зріс на 11.01 %, Словаччини – на 13.32 %. Натомість Україна в цей рік втратила 70.03 % ринку порівняно з 2021 р. Позитивними є очікування розвитку ринку комерційної нерухомості починаючи з 2023 р. (*Statista*, 2023).

Ринок Єврозони формується під впливом зміни таких макроекономічних показників: зростання ВВП (країнам ЄС вдалося уникнути рецесії, очікується зростання); високий рівень зайнятості (найнижчий рівень безробіття на кінець 2022 р.); інфляція (прогнозується сповільнення з 2023 р.); збільшення кількості населення, зокрема через міграційні переміщення (приріст становить 1.7 млн осіб з січня 2022 р. по січень 2023 р.); підвищення трьох ключових відсоткових ставок на 75 базисних пунктів у вересні 2022 р. (*Eurostat*, б. д.). За результатами дослідження *Knight Frank Research*, підвищення відсоткових ставок Європейським центральним банком продовжиться до середини 2023 р., а з 2024 р. за умови сповільнення економічної активності ставки будуть знижені, що дозволить активізувати ринок нерухомості (2023).

Поміж різних класів активів комерційної нерухомості Європи для інвесторів найпривабливішою є промислова та логістична нерухомість. Основними ринками, де різко зросли обсяги інвестицій, є Великобританія, Німеччина та Швеція, а серед міст – Лондон, Берлін і Париж (*Statista*, б. д.).

Якісні характеристики ринку комерційної нерухомості Європи стосуються впровадження принципів гнучкої організації роботи, що призвело до зростання популярності спільних робочих просторів для окремих осіб і компаній (коворкінгів). Новою концепцією європейського будівельного ринку є *Build-to-Rent*, яка спрямована на будівництво для передачі нерухомості не у власність, а в оренду, що вирішує низку проблем для споживачів. Через зростання електронної комерції підвищився попит на складську та логістичну нерухомість. Покупці та інвестори у нерухомість країн Європи все більшу увагу звертають на фактор сталого розвитку, тому концепція екологічного будівництва (*healthy building*) є доволі актуальною.

На ринку житлової нерухомості країн ЄС протягом останніх років спостерігається зростання цін продажу та оренди, що демонструють індекси зміни цін на нерухомість, придбану домогосподарствами (квартири, окремі будинки, будинки з терасами тощо), як новозбудовану, так і вже наявну (2015 = 100), а також індекси орендної плати (рис. 3).

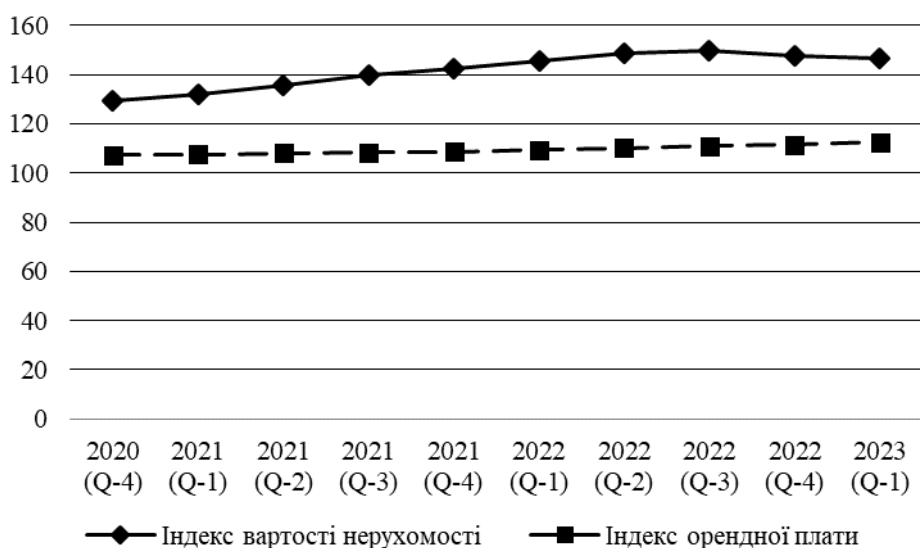

Рис. 3. Індеси цін житлової нерухомості та її оренди у країнах ЄС у 2020–2023 рр. (щоквартально – Q)

Джерело: складено автором на основі даних Eurostat (б. д.).

До другого кварталу 2022 р. ціни на житло зростали швидше, ніж орендна плата, у третьому кварталі 2022 р. ціни на житло збільшилися такими самими темпами, як і орендна плата (обидва на +0.7 % порівняно з другим кварталом 2022 р.). З четвертого кварталу 2022 р. ціни на житло почали падати, тоді як орендна плата продовжувала зростати. Ціни на житло зросли майже в кожній країні ЄС–27, у деяких – удвічі за останні 10 років. Таке зростання пов’язують, зокрема, зі сприятливою політикою оподаткування, що приваблює міжнародних інвесторів. Збільшення орендної плати за житло практично відповідає кумулятивній інфляції у країнах ЄС за аналізований період. У четвертому кварталі 2022 р. в ЄС орендна плата на житлову нерухомість зросла на 2.5 %, а ціни на житло – на 3.6 % порівняно з тим самим періодом 2021 р. (Eurostat, б. д.). У секторі житлової нерухомості прогнозується підвищення попиту на доступне житло, наприклад, для студентів, а в регіонах зі старіючим населенням – для людей похилого віку.

Провівши градацію факторів за значущістю впливу на ринок нерухомого майна в Європі у 2022 р., можна зробити висновок, що *інфляція є найбільш вагомим фактором впливу* (на думку 91 % респондентів); на другому місці – *зміна процентних ставок* (89 % респондентів); на третьому – *вплив економічного рівня розвитку країн* (88 % респондентів). Крім того, політична невизначеність на глобальному, регіональному та національному рівнях також відобразилася на інвестиційній активності ринку нерухомості країн Європи у 2022 р. Відчутним є вплив зміни політичних лідерів у Великій Британії, Швеції та Італії (PWC, 2023).

Політична ситуація в Україні також частково вплинула на ринки нерухомості інших країн. За даними проведеного спільного опиту-

вання PwC та *Urban Land Institute*, лідери галузі зазначають, що через вторгнення російської федерації в Україну є незначний прямий вплив на ринок нерухомості Європи. Наслідки війни призвели до різкого зростання витрат на енергоносії, інфляції вище середнього рівня та процентних ставок, що відобразилося на цінах на нерухомість західних країн.

Порівняльний аналіз ринків нерухомості України та країн ЄС показав, що тенденції зміни вартості оренди житлової нерухомості в країнах Євросоюзу подібні тим, що склалися в Україні та значною мірою пов'язані з вимушеною релокацією громадян. Попри негативні макроекономічні прогнози для світової економіки у 2023 р., скорочення економіки євросони через високу інфляцію, дефіцит енергії, у країнах ЄС очікується активізація бізнес-діяльності; формується сприятливий інвестиційний клімат та умови для залучення приватного капіталу й коштів міжнародних інвесторів у проєкти будівництва.

3. Український девелопмент: проблеми та можливості розвитку

Значний вплив на формування РН мають *девелоперські компанії*, основною метою діяльності яких є створення/покращення та вдосконалення об'єктів нерухомості найефективнішим способом, що призводить до збільшення ринкової вартості майна. Девелопмент нерухомості можна охарактеризувати як процес якісної зміни земельної ділянки або існуючого об'єкта нерухомості з метою створення нового продукту (об'єкта нерухомого майна), який відрізнятиметься за своїми характеристиками та функціональним призначенням (Шкурупій, Білоброва, 2012). Оскільки основою будь-якої нерухомості є земельна ділянка, то термінологічна конструкція "*reale state development*", яка перекладається як "розвиток нерухомого майна" або "розвиток нерухомості", у західній літературі розглядається як комплексна діяльність, що охоплює бізнес-процеси від купівлі земельної ділянки, звільнення її від наявних будівель (за потреби) до продажу забудованої землі новим власникам. Девелопмент нерухомості передбачає постійну реконфігурацію забудованого простору для задоволення різноманітних потреб і запитів суспільства. Важливим, з економічного погляду, є зв'язок девелопменту нерухомості зі створенням та реалізацією найкращого з можливих варіантів розвитку конкретного об'єкта, що збільшує його вартість.

Зазначимо, що девелоперська діяльність як окремий вид професійної діяльності повністю позбавлена нормативно-правового регулювання в Україні, вона не передбачена у КВЕД, що негативно впливає на утвердження як самостійного виду економічної діяльності (Бляхарський, 2020).

В Україні з початку війни близько двох третин девелоперських компаній перебувають на межі банкрутства, ризики банкрутств виникають переважно через неможливість виконання обов'язків перед стейкхолдерами. Крім того, сукупно до 30 % інвесторів, які купили

житло через програми з розстрочення та іпотеки, з об'єктивних фінансових причин не можуть погасити накопичену заборгованість за платежем (Інтерфакс-Україна, 2022). Така ситуація призводить до вимушеного продажу об'єктів нерухомості, зниження їх вартості, зростання вакантних площ комерційного призначення, зменшення орендних ставок, скорочення обсягів будівництва та неможливості своєчасного завершення розпочатих проєктів. Основні виклики діяльності девелоперських компаній на РН в умовах повномасштабної війни узагальнено на *рис. 4*.

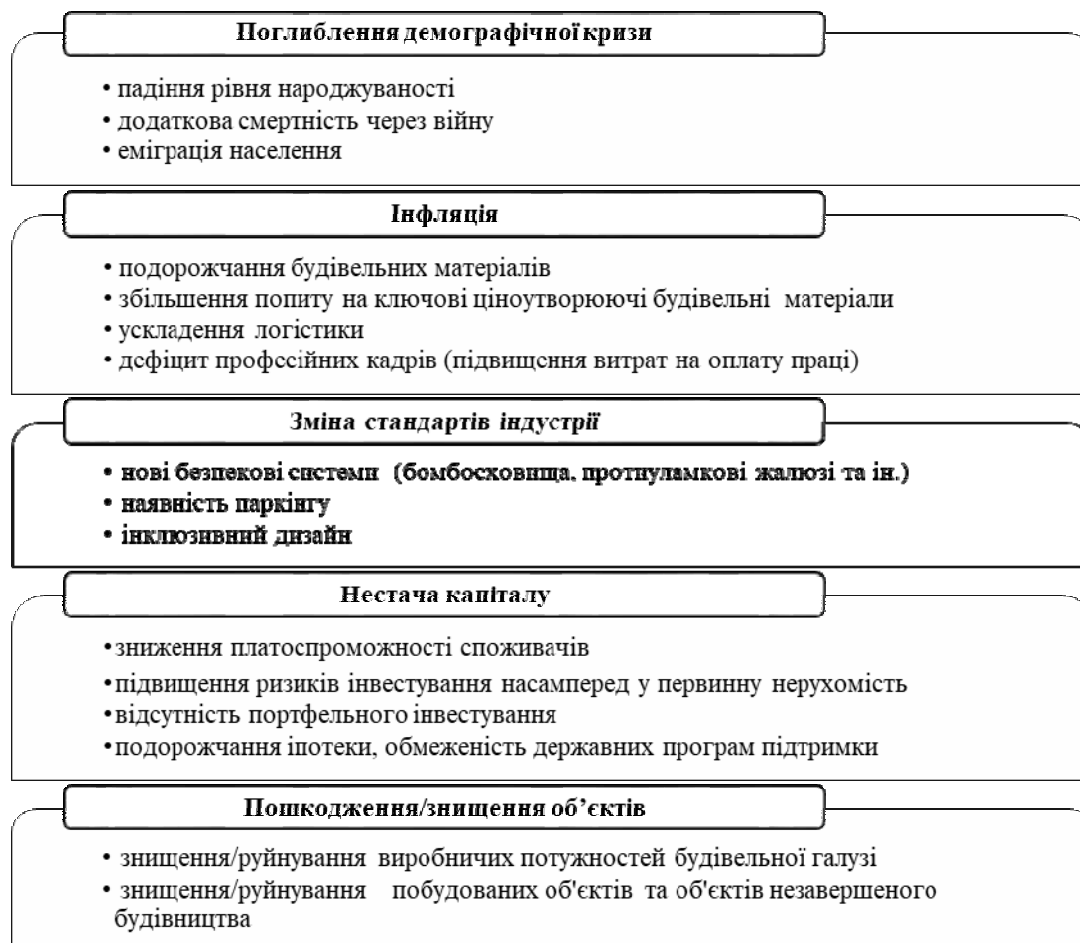

Рис. 4. Основні виклики діяльності девелоперських компаній на ринку нерухомості під час війни

Джерело: складено автором на основі власних досліджень.

Якщо до початку вторгнення росіян у 2022 р. основні проблеми діяльності девелоперських компаній були пов'язані з обмеженнями через пандемію, недоступністю іпотечних кредитів, відсутністю прозорих схем залучення коштів інвесторів у будівництво, наявністю корупційних ризиків, труднощами в отриманні дозвільних документів, то з початком повномасштабної війни суттєвим став негативний вплив інфляції, демографічні проблеми, нестача власних фінансових ресурсів, інвестицій, обмеження іпотечного кредитування, руйнування об'єктів – реальне та потенційне до закінчення активних бойових дій на території

України, зміна стандартів індустрії внаслідок появи нових пріоритетів українських споживачів у довоєнний період та під час війни. Водночас вітчизняний РН поступово рухається до транспарентності, відбувається його інституційна модернізація, пов'язана з укладанням договорів, веденням реєстрів, що знижує корупційний вплив.

Перспективи розвитку сфери девелопменту нерухомості масштабні – передусім через відкладений попит та потребу у відновленні нерухомості в усіх сегментах ринку. Відновлення найбільшої за площею країни Європи, за підрахунками ООН, обійдеться у 411 млрд дол. США, що не є остаточною сумою (*United Nations, 2023*). Обов'язковою умовою успішної євроінтеграції України є впровадження принципів сталого розвитку міст, еко-девелопменту ("зеленого" будівництва), які активно використовують в бізнес-діяльності девелопери Європи. На нерухомість припадає 40 % споживання енергії та 36 % викидів парникових газів у ЄС, в Україні ці показники ще вищі, тому у сфері нерухомості питання енергоощадження та скорочення викидів стоять особливо гостро (*European Parliament, 2023, March 14*).

В Україні практики сталого розвитку (*sustainable development/growth*) застосовують здебільшого міжнародні та крупні вітчизняні компанії. Для встановлення зв'язку між програмами сталого розвитку компаній та їхнім впливом на фінансові показники у міжнародну практику введено термін *ESG* – екологічна, соціальна та управлінська сталість. Отже, у сучасних умовах бізнес несе корпоративну відповідальність перед суспільством, майбутніми поколіннями та планетою (*KPMG, 2022, серпень*). Кожна компонента *ESG* передбачає реалізацію певних заходів у межах діяльності девелоперської компанії:

E – екологічні, спрямовані на оптимізацію використання природних ресурсів, води та енергії, зменшення викидів вуглецю у процесі будівництва та експлуатації будівель.

S – соціальні заходи щодо ефективності управління персоналом. Компанія може відслідковувати систему *HR*-метрик, проте важливим є навчання працівників, піклування про їх здоров'я, інклюзивність, забезпечення гендерної рівності тощо.

G – прозорість і відкритість компанії, ретельний вибір партнерів для співпраці та ринків ведення діяльності, нульова толерантність до корупції, запровадження інновацій.

Для успішного залучення інвестицій на світовому ринку компанії мають не тільки враховувати *ESG*-фактори у своїй бізнес-стратегії, а й надавати публічну звітність щодо виконання зобов'язань.

Світова статистика показує, що інвестори беруть до уваги фактори *ESG* компанії, яку розглядають як об'єкт для інвестицій. За даними дослідження *CFA Institute*, 76 % інституційних і 69 % роздрібних інвесторів цікавляться *ESG*-інвестиціями. Згідно з даними *Bloomberg*, глобальні активи *ESG* можуть перевищити 53 трлн дол. США до 2025 р., що становить понад третину з 140.5 трлн дол. США прогнозованих загальних активів під управлінням (*KPMG, 2022, December*).

Статистичні дані щодо застосування практик *ESG* в українському бізнесі відсутні, тоді як в країнах Європи для 93 % опитаних лідерів сфери нерухомості ведення екологічно та соціально стійкого бізнесу є найважливішим фактором успішної організаційної трансформації у сфері нерухомості протягом подальших 20 років (*PWC, 2023*).

Так зване "меню" інвестиційних активів в Європі є дуже різноманітним, спрямованим на створення комфортного простору для роботи та відпочинку з максимальним клієнтським сервісом. Реалізація будівельних проєктів для передачі в оренду, а не для продажу – *Build-to-Rent*, управління такими будинками професійними компаніями в умовах дефіциту житла, вимушеного переміщення громадян є перспективним напрямом для вітчизняної сфери девелопменту.

Розвиток цифрових технологій, зростання обсягів електронної комерції суттєво змінюють тип активів, яких потребує ритейл, нівелюються межі між традиційними секторами комерційної нерухомості, яка може використовуватися для роздрібною торгівлі як офіси, для виробничих цілей або як логістична нерухомість (*PWC, 2023*).

Ефективна діяльність компаній у сфері девелопменту сприятиме відродженню РН України, проте для подолання інертності ринку необхідні інвестиції. Державних коштів для фінансового забезпечення програми компенсації зруйнованого житла в Україні недостатньо; обсяг іпотечних кредитів скоротився (програма пільгового іпотечного кредитування також потребує державного фінансування). У повоєнний період реалізація девелоперських проєктів можлива шляхом залучення довгострокових приватних інвестицій – внутрішніх та міжнародних. Такі інвестиції матимуть позитивний мультиплікаційний ефект та сприятимуть зростанню інших сфер діяльності.

Висновки

Початок повномасштабної війни в Україні призвів до кризової ситуації у будівництві. Вітчизняний ринок нерухомості характеризується: скороченням обсягів виробленої будівельної продукції, відсутністю нових будівельних проєктів; зростанням вартості продажу житла та оренди (особливо в тилкових регіонах країни) та падінням попиту; дисбалансом у секторі комерційної нерухомості через здешевлення оренди порівняно з довоєнним рівнем на тлі зростання вартості продажу.

Наслідки війни в Україні частково відбилися на цінах на нерухомість західних країн, що зросли через підвищення витрат на енергоносії, рівня інфляції та процентних ставок. Попри це, ринок нерухомості європейських країн демонструє зростання після років пандемії *COVID-19*. Інвестиційна привабливість різних сегментів нерухомості країн Євросоюзу є високою, насамперед завдяки реалізації девелоперськими компаніями концепції сталого розвитку. Основними ринками, де різко збільшилися обсяги інвестицій, стали Великобританія, Німеччина та Швеція. Стандарти індустрії в євроні швидко змінюються відповідно до вимог споживачів та інвесторів.

Вітчизняний девелопмент з початку повномасштабного вторгнення РФ зіштовхнувся з низкою нових викликів, які обмежують можливості ефективної реалізації будівельних проєктів. Основні з них це:

- посилення демографічних проблем;
- інфляція;
- зміна стандартів індустрії;
- нестача капіталу для реалізації будівельних проєктів;
- реальне та потенційне руйнування об'єктів до закінчення активних бойових дій в Україні.

Отже, війна суттєво вплинула на український ринок нерухомості. Просторове відродження міст і регіонів України у повоєнний час має відбуватися якнайшвидше, тому пріоритетними напрямками підвищення трансформаційного потенціалу девелопменту нерухомості є:

- впровадження девелоперськими компаніями корпоративної відповідальності з урахуванням факторів *ESG* (перехід до кліматично нейтральної Європи потребує реального запровадження принципів Європейського зеленого курсу, крім того, *ESG* – це основна умова залучення іноземних інвестицій);
- розвиток напряму *Build-to-Rent* (актуальний в умовах вимушеного переміщення громадян та зміщення попиту в бік оренди).
- прийняття жорстких рамок європейської якості (чинник забезпечення конкурентоспроможності).

Зростання конкурентоздатності та інвестиційної привабливості українського ринку нерухомості прямо пов'язане з підвищенням рівня його транспарентності та матиме позитивний мультиплікативний ефект на економіку країни загалом.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів для підвищення ефективності вітчизняного девелопменту.

Перспективними є дослідження розвитку ринку нерухомості в повоєнний період у різних географічних зонах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	REFERENCE
Bouheni, F. B., Ankenbrand, T., Bellalah, M., & Kostadinov, F. (2020). Cyclical behaviour of the Swiss real estate market. <i>International Journal of Entrepreneurship and Small Business</i> , 39 (1/2):71. https://www.researchgate.net/publication/338326836_Cyclical_behaviour_of_the_Swiss_real_estate_market . https://doi.org/10.1504/IJESB.2020.104235	Bouheni, F. B., Ankenbrand, T., Bellalah, M., & Kostadinov, F. (2020). Cyclical behaviour of the Swiss real estate market. <i>International Journal of Entrepreneurship and Small Business</i> , 39 (1/2):71. https://www.researchgate.net/publication/338326836_Cyclical_behaviour_of_the_Swiss_real_estate_market . https://doi.org/10.1504/IJESB.2020.104235
d'Amato Maurizio, M., & Coskun Y. (2022). <i>Property Valuation and Market Cycle</i> . 2022. https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-09450-7	d'Amato Maurizio, M., & Coskun Y. (2022). <i>Property Valuation and Market Cycle</i> . https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-09450-7

European Parliament (2023, March 14). MEPs back plans for a climate neutral building sector by 2050. https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230310IPR77228/meps-back-plans-for-a-climate-neutral-building-sector-by-2050?fbclid=IwAR1E-wA7aAJdK-6krGyQtuK3pLcgy6GghPlsAfPZQQ4YxRq6x-SBwxhqrGQ	European Parliament. (2023, March 14). MEPs back plans for a climate neutral building sector by 2050. https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230310IPR77228/meps-back-plans-for-a-climate-neutral-building-sector-by-2050?fbclid=IwAR1E-wA7aAJdK-6krGyQtuK3pLcgy6GghPlsAfPZQQ4YxRq6x-SBwxhqrGQ
Eurostat (б.д.). https://ec.europa.eu/eurostat	Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat
Forbes (2022, жовтень). Нерухомість – зірка інвестицій у довосній Україні. Що відбувається з ринком зараз. https://forbes.ua/money/kvadratni-metri-groshey-25102022-9264	Forbes. (2022, October). Real estate is the star of investments in pre-war Ukraine. What is happening to the market now. https://forbes.ua/money/kvadratni-metri-groshey-25102022-9264
Knight Frank (2023, December, 15). European real estate outlook 2023. https://www.knightfrank.com/research/article/2022-12-15-european-real-estate-outlook-2023	Knight, Frank. (2023, December 15). European real estate outlook 2023. https://www.knightfrank.com/research/article/2022-12-15-european-real-estate-outlook-2023
KPMG (2022, December). Unprecedented uncertainties: what's in store for real estate in 2023? https://kpmg-com.translate.google.com/lu/en/blogs/home/posts/2022/12/unprecedented-uncertainties-what-s-in-store-for-real-estate-2023.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc	KPMG. (2022, December). Unprecedented uncertainties: what's in store for real estate in 2023? https://kpmg-com.translate.google.com/lu/en/blogs/home/posts/2022/12/unprecedented-uncertainties-what-s-in-store-for-real-estate-2023.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
KPMG (2022, серпень). Коли в Україні з'явився інтерес до ESG? https://kpmg.com/ua/uk/blogs/home.html	KPMG. (2022, August). When did interest in ESG appear in Ukraine? https://kpmg.com/ua/uk/blogs/home/posts/2022/08/navit-u-voyenny-chas-trend-esg-zalyshayetsya-nagalnym.html
PWC. (2023). Trends in Real Estate Europe. Report. https://www.pwc.com/gx/en/asset-management/emerging-trends-real-estate/assets/Emerging%20Trends%20in%20Real%20Estate%20Europe%202023%20Report.pdf	PWC. (2023). Trends in Real Estate Europe. Report. https://www.pwc.com/gx/en/asset-management/emerging-trends-real-estate/assets/Emerging%20Trends%20in%20Real%20Estate%20Europe%202023%20Report.pdf
Statista (2023). Commercial Real Estate – Europe. https://es.statista.com/outlook/fmo/real-estate/commercial-real-estate/europe#value	Statista. (2023). Commercial Real Estate – Europe. https://es.statista.com/outlook/fmo/real-estate/commercial-real-estate/europe#value
TSN. (2023, May). The UN has calculated how much money is needed to rebuild Ukraine after the war. https://tsn.ua/ukrayina/v-oon-porahuvali-skilki-koshtiv-potribno-dlya-vidnovlennya-ukrayini-pislya-viyini-2330524.html	TSN. (2023, May). The UN has calculated how much money is needed to rebuild Ukraine after the war. https://tsn.ua/ukrayina/v-oon-porahuvali-skilki-koshtiv-potribno-dlya-vidnovlennya-ukrayini-pislya-viyini-2330524.html
United Nations (2023, May). World Economic Situation and Prospects as of mid-2023. https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-as-of-mid-2023	United Nations. (2023, May). World Economic Situation and Prospects as of mid-2023. https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-as-of-mid-2023
Бляхарський, Я. С. (2020). Визначення девелоперської діяльності як окремого виду економічної діяльності. <i>Університетські наукові записки</i> . № 3-4 (75-76). С. 234–248.	Bliakharskyi, J. S. (2020). Definition of development activity as a separate type of economic activity. <i>University scientific notes</i> . № 3-4 (75-76), p. 234-248.
Державна служба статистики України. Будівництво. (б.д.). Взято 12 серпня 2023. https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud_20.html	State Statistics Service of Ukraine. Construction. Retrieved August 12, 2023. https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud_20.html
Дмитренко В. І. (2020). Структура та основні суб'єкти будівельної галузі: безпековий аспект. <i>Вчені записки Університету "КРОК"</i> . 1 (57). С. 147-154.	Dmytrenko, V. I. (2020). Structure and main subjects of the construction industry: safety aspect. <i>Scientific notes of the "KROK" University</i> . 1 (57). pp. 147-154.
Іванов, А. В. (2016). Співвідношення понять "девелопмент нерухомості" і "девелоперська діяльність" у сфері нерухомості. <i>Часопис цивільстики</i> . Вип. 21. С. 60-63. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2016_21_15	Ivanov, A. V. (2016). Correlation between the concepts of "real estate development" and "development activity" in the field of real estate. <i>Journal of Civil Studies</i> . (Vol. 21), (pp. 60-63). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2016_21_15

Интерфакс-Україна. (2022, 6 грудня). Дві третіх девелоперських українських компаній перебувають на межі банкрутства – експерт. https://interfax.com.ua/news/economic/876653.html	Interfax-Ukraine. (2022, December 6). Two thirds of Ukrainian development companies are on the verge of bankruptcy – expert. https://interfax.com.ua/news/economic/876653.html
Кобзан, С. М. (2019). <i>Формування ринку нерухомості: практичні аспекти та особливості оцінки: монографія</i> . Київ: Юрінком Інтер.	Kobzan, S. M. (2019). Formation of the real estate market: practical aspects and features of assessment: monograph. Kyiv: Yurinkom Inter. 211 p.
Кобзан, С., Поморцева, О., & Штерндок, Е. (2023). Аналіз ситуації на ринку нерухомості України під час військового стану. Тенденції та перспективи. <i>Scientific Collection "InterConf+", 32(151), 696–704</i> . https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.04.2023.074	Kobzan, S., Pomortseva, O., & Shterndok, E. (2023). Analysis of the situation in the real estate market of Ukraine during martial law. Trends and perspectives. <i>Scientific Collection "InterConf+", 32 (151), p. 696–704</i> . https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.04.2023.074
Кузьменко, О. В., Сергєєва, О. Р., & Теслева, А. В. (2020). Щодо розвитку вітчизняного девелопменту. <i>Європейській вектор економічного розвитку. №1 (28)</i> . https://www.researchgate.net/publication/342469468_Sodo_rozvitku_vitciznanogo_developmentu	Kuzmenko, O. V., Serheieva, O. R., & Tesleva, A. V. (2020). Regarding the development of domestic development. <i>European vector of economic development, №1 (28)</i> . https://www.researchgate.net/publication/342469468_Sodo_rozvitku_vitciznanogo_developmentu
Міністерство фінансів України. (2023, 23 січня). Ринок житла в 2022 році: де купували квартири українці. https://minfin.com.ua/ua/2023/01/23/99504652	Ministry of Finance of Ukraine. (2023, January 23). The housing market in 2022: where Ukrainians bought apartments. https://minfin.com.ua/ua/2023/01/23/99504652
Національний банк України. (2022, грудень). Звіт про фінансову стабільність. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4	National Bank of Ukraine. (2022, December). Report on financial stability. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4
Платформа ефективного регулювання. (б. д.). PRO. Будівництво. https://regulation.gov.ua/dialogue/budivnytstvo	Platform for effective regulation. PRO. Construction. https://regulation.gov.ua/dialogue/budivnytstvo
Шкурупій, О. В., & Білоброва, Т. О. (2012). <i>Циклічність розвитку ринку нерухомості: сучасний контекст: монографія</i> . Полтава: ПУЕТ. 190 с.	Shkurupii, O. V., & Bilobrova, T. O. (2012). Cyclical development of the real estate market: modern context: monograph. Poltava: PUET. 190 p.
TSN. (2023, May). The UN has calculated how much money is needed to rebuild Ukraine after the war. https://tsn.ua/ukrayina/v-oon-porahuvali-skilki-koshtiv-potribno-dlya-vidnovlennya-ukrayini-pislya-viyini-2330524.html	TSN. (2023, May). The UN has calculated how much money is needed to rebuild Ukraine after the war. https://tsn.ua/ukrayina/v-oon-porahuvali-skilki-koshtiv-potribno-dlya-vidnovlennya-ukrayini-pislya-viyini-2330524.html

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів та редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Ганечко І. Девелопмент нерухомості: європейські тренди. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 97-112. Серія. Економічні науки. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)07](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)07)

Надійшла до редакції 06.07.2023.

Отримано з доопрацювання 15.08.2023.

Прийнято до друку 28.08.2023.

Публікація онлайн 26.10.2023.